

ББК 84 ЛЕЗГ С
(ЛЕЗГ) Г ІЗ

Гъажи Р.
ІЗ **Яргъал йисарин мани**, ■ Махачкала: Даг,
кн. изд-во, 1981. 284 с.
Гаджиев Р. Песня
далёких лет.

Расим Гъажидин «Яргъал йисарин мани» роман дяведилай гуьгъуьнин йисарикай, Советрин инсанрин дуствиликай, абурун баркаллу зегъметдикай я. Романда къалурзавай геройрин къаматар, абурун ахлакъ ва марифат, абурун игитвилер ва садаз вафалувилер — чи алай несил патал хъсан чешне я.

С (Лезг) ББК
84 Лезг.

Г .- 23—81 (g) Дагкнигонздат, 1981 г.
70303—167
М 123(03)—80

I

Катрамакан, Катрамакан, Катрамакан...

Лацу гургуринни кфилдин ван алай чил.

Дегъ заманайрин кьисайринни риваятрин макан.

Каспи гьуьлуьн кьумлух кьерехрилай башламишна, гуьзгуйри хьиз цларцлар гузвай Шагъ дагъларин виш йисарин муркларив агакьдалди, ина гьар са кам чилихъ вичин гуьзелвал ава, ина гьар са кам чилихъ вичин кьетГенвал ава, ина гьар са кам чилихъ вичин наз-няметар ава.

Гьа и чилел адан агъзур йисарин тарихда гьич садрани тахьай хьтин, гьич са касдини гуьзлемиш тавур са юкьуз, бирдан гьар са векъ, гьар са кьван, гьар са тар, гьар са квал, гьар са дере, гьар са дагъ, гьар са вацI, гьар са гургур... гьар сад вичин сесиналди ван кьачуна, рахана ва виш йисаралди кис хьанвай Катрамакандин кьакьан кьелейрин кукIварай залан зенгери кьацу дерейра ва дерин дагьарра, яргал чIугур, эвер гунин ван туна:

— Душманди гьужумнава-а-а! Душманди гьужумнава-а-а!

И ван хьайи такабур дагъларин: Гитин дагъдин, Шалбуз дагъдин, Алпан дагъдин, К/ъара дагъдин, Кабаш дагъдин, Шагъ дагъдин, Гапур дагъдин .. кьакьан кукIушар цДайлапандин сесиналди рахана, гугрумарна

ва гъар са катрамаканви, гъиле яракъ аваз, балкандал акъахна.

Къегъал катрамаканвияр, спелриз звар ганвай жегъилар, къуьнера япунжияр аваз, шив балкандрал акъахна, далдам-зуьрнедал илигна, рекъиз экъечина; такабурлу, пак ва мегърибан къуьзуь дидейрини рикI шехъзавай вахари, цуькнсрин кIунчIар хътин сусари эхиримжи гьалал-дуьа авуна.

Дидейри чпин нек гьалална.

Сусари лагъана:

— Гъалиб хъана, игитар яз хъша.

Вахарин вилериз накъвар атана:

— Ва акъадай къара гуьлле вахан рикIе акъурай, чан масан стха, сагъ саламатдиз хъша.

Катрамаканвийрин атлу къушун чIехи гуьнейрай агъуз, какур, аруш хъанвай иланар хътин рекъерай тIуз, юргъадалди гуьл галай патахъди рекъе гьатна.

— Аферин ва маншаллагъ квез, Катрамакандин игит картар! — лагъана военный комиссарди виридалайни вилик атана низамда акъвазнавай катрамаканвийриз. •— Квез эверун герек хъанач, куьн квелай атана. Куьн хътин рухваяр авай чи ватан гъич са душмандивайни муьтIуь-гъариз жедач!

Куьгъне большевик, гила колхоздин седри, къил лацу хъанвай Идрисни военный комиссариатдиз атанвай. Дяведиз физвай катрамаканвияр рекъе тваз. И Идрисан виридалайни мукъва ва багъа пуд кас дяведиз физвай. Авай-авачир тек са стха, — вичелай гъвечи, — Дашдемир, гъа Дашдемиран хва, садни Идрисан вичин хва.

Яна женгинин марш.

Идрис, балкандрал алай къушундин жергейриз къил тик къуна, такабурдиз килигна. Жегъилрин виридалайни вилик Идрисан хва, гъа вичин буба хъиз, къил тик къуна акъвазнавай. Ам алай балканди гъа алай чкадал къуьлерзавай. Идрис вичин хцин вилериз килигна. Гъа и килигунивди, адан хци катран вилерай акъатзавай цIве-

рекѠри вири лагъана. Хвани бубадиз килигна. Така-
* бурдиз.

Идрисан тухум гъамиша, гъина хъайитѠани, кьегъал-
вилелди машгъур хъайиди я. Гъавиляй исятда адан СТхај
стхадин хва ва вичин хва — вири санал дяведиз рекъе
гъатзавай.

— Играми балаяр, — лагъана Идриса виридаз са
нал, — квез чизва, куън вири санал дяводиз физва. Куън
чи хайи чилери, диде-бубайри, катрамакандин гъвечѠи-
чѠехи гъар сада дяведиз ракъурзава. Ватан душманди-
кай хуън куъ хиве ава...

Са легъзеда Идрис кис хъана, адан туътуъна са вуч
ятѠани акѠана. Са вил вичин хциз яна, ахпа виридаз са-
нал килигна, ада давамарна:

— За квез вири диде-бубайрин, катрамаканвийрин
мецелай къин гузва: квекай ни душмандин вилик далу
элкъуърайтѠа, ам диде-бубади хва яз, ваха стха яз, па
па гъуъл яз къабул тахвурай! Уъзуъкъара яз сагъ аму-
къунилай, женгинин майдандал къиникъ виш пай хъсан
я! Ван хъанани, играми балаяр?

— Ван хъана! — вирида санал жаваб гана катрама
кандин жегъилри.

Ахпа абур, женгинин марш ягъиз, рекъиз экъечѠна.
Абурун гурлу, дагълар юзурдай сес, лепе гуз, михъи,
къакъан яргъал цавариз хкаж жезвай...

Нек хъиз лацу жеда йифер,
ЦарѠаррикай чи гапуррин,
Чи гапуррин!
Алчах душман хъен хъиз катда,
ЦарѠаррикай чи гапуррин,
Чи гапуррин!
Югъ йифелай мичѠи жеда,
Ивийрикай чи гапуррин,
Чи гапуррин!..

.. Виридалайни гуьгъуьна са кас кьецIи са балкIандал алай. Ам балкIандал, агаж хьана, пашмандиз, кьилни агъузна, ацукьнавай. Адан чинин рангни хьипи тир, ам вични пара усал аквадай.

— Юлдаш комиссар!—гъарай акъатна Идрисай. — Ваз автIа агаж хьанвайди аквазвани? КьецIи балкIандаллайди... Ам кьулухъ элкьуьрна кIанда, чан комиссар! Зи рикIп лугъузва, ам, кIурарик акатна, санал рекьидайди я... ТахъайтIа ада са гьинал ятIани катрамаканвийрин чин уьзукьара нийда, ваз минет хьуй, ам кьулухъ элкьуьра!

Комиссарди кьецIи балкIандаллайдав агакьарна ва хабар кьуна:

— Ви тIвар вуч я?

— Миримба, — гъяз авачиз жаваб гана кьецIи балкIандал алайда.

— Вун, Миримба, хъвач хуьруьз! И Идрис дайидихъ галаз... Вун хуьре герек я, элкьуьгъ!

—■ РикIивай яни? — шад хьана Миримбадиз.

— Хъвач, хъвач! — вини, дагълар галай пад кьалурна комиссарди.

Дашдемир кьиле аваз, катрамаканвийр дяведиз рекье гьатна.

Дяведай хквезвай хабарар сад-садалай чIулав-бур тир.

Са йисалай, дяведиз рекье турбурун гзаф пай телеф хьана.

Муькуьбурулайни чарар авачир. Идрис акваз-акваз кьуьзуь хьана. Жедачни бес? Адан хци, авай авачир са хци, ахпани Дашдемира, вичин хвани галаз дяведиз фейи Дашдемира — вирида чпин чанар кьурбанднавай...

Военный комиссариатдиз фена хтайла, Идрис катрамаканвийри чпин юкьва туна. Яраб Идриса вуч лугъу-

датІа? Ада вуч хабар гъанватІа? Амма Идриса, залан-
зялан агъ чІугваз, эхирни вич рахун гуьзлемишзавай
жемятдиз са шумуд гаф лагъана:

■— И дяве вуч я, и дяве... Им а куьне лугъудай, а квез
пан хъайи дявейрикай туш, я балаяр... Заз комиссардї
иичи лагъана... Вуч лагъанатІа чидани квез? И дяве физ-
май чкада, лагъана, чил цав вири кузва... Ялавди куз-
на... ЦІай ава...

— Жеч, я чан Идрис дайи?! — гъарай акъатна са
шумудай.

•— Фена комиссардивай хабар яхъ. Цавай,—лугъуз-
вай комиссарди,—хар къвадайвал, къркьшумдин ккІа-
лар къвазва...

— Ха-а-р хъ-из? — са шумуд кас цавуз килигна.

Амма ина цав алахънавай. Я хар къвазвачир, я кър
кьшумдин ккІалар. Ина цав секин ва умун тир.

— Комиссарди лугъузвай, душманди цавай айрупа-
ланра аваз, чилелайни танкара, машинра аваз гъужум-
зава... Вири кузва...

— Бес эхир гьикІ жедайвал я?

-

— Эхи-ир? Эхир... Эхир икІ жедайвал я... Гъа чеб
абур гъинай экъечІайбур ятІа, гъанив ахгакъдалди гал-
тugna, чна абуруз чпин мука цІай ядайвал я! Ина шу'
муд тІуб ава? — Идриса вичин гъил хкажна, тупІар'
къалурна.

•— Вад тІуб!

— Вад тирдахъ куьн инанмиш яни?

- Vн

— Гъа за лагъай гафарихъни гъакІ инанмиш хъухъ!

Душмандиз чна вичин мука цІай яда!

Вири инанмиш тир.

Инанмиш тир, амма инанмиш хъуни дердериз дар-
ман ийизвачир. Гъа йифиз, алахънавай, варз авай йифиз,
вири хуър ахвара авайла, лап яргъарай чуьлдавай хпен
кицІери ампдайла, вири катрамаканвияр садлагъана
ахварай аватна.

Идрисан хендеда свае, Жейран къакъан къавал хкаж хъана. Ам вацран экуьник хъен хъиз аквадай. Адан чла-рар чкГанвай. Акъвазна къакъан къавун юкъвал, ада къве гъил мичИи цавухъ яргъи авуна. Са геренда гъа икI акъвазна, ахпа адан сес вири катрамакандиз чкГана:

• — Вучиз вуна пагъливанар хътин рухваяр дяведа незва, эй аллагъ?! Вун а жуван къакъан цаварай аватна и чилсрал руг-руг хъурай, вун! Ваз зи ван жезвани, ваъ?! Ви вилер буъркъуь яни? Ваз и инсанар дердери, хажалатри кана, кармашнавайди аквазвачни? Ви гуь-нуькъара хъурай, ви, чал гъалтайла, гъамиша буъркъуь! Пагъливанар хътин жегъилар вуна дяведа къена, вучиз нетIрешрин уьмуьр яргъи ийизва? Вири дяведив нез ву-гана, вуна чи тухум, чи кIвалин дестек хкудна хъи, эй аллагъ?! Вун вучиз икъван инсафсуз я? Вучдай вуна за-кай и дуьньядал чан гана? Чан гана вуна заз, бес бахт вучиз ганач? Гъинва зи буба? Гъинва стха? Гъинва зи чам — зи кIаниди? Вуна абурун виридан къил вучиз тIуьна? Вуна зун гарарин хура, къакъан синел битмиш хъанвай тек бубу хъиз туна, эй мердимазар аллагъ! Эхирни вуна зи вилерин эквни къахчуна! Къахчунани? Ваз и етимдин вилерин экв тирни кимиди? Гъинва ви аллагъвал, гъинваа-а-а?! Вун а ви къакъан цаварилай аватна, и чилерал руг-руг хъурай, эй инсафсуз, эй ре-гъимсуз аллагъ! Вуна чи тухум вучиз юхзава? Ви чахъ галаз вуч мердимазарвал ава?

Къуншияр вири чпин къаварал эъечIнавай. Йифен къулариз ихътин ван акъатайла кIвале гъикI акъваз-да вун?

— Жейран аллагъдихъ галаз ккIизва!

— Аллагъдихъ галаз ваъ, дяве башламишай кицIин хва Гитлерахъ галаз ккIурай!

— Гитлер яргъара ава ахир!

— Бес аллагъ мукъварив гвани?

— Аллагъ динж турай!

Дишегълияр гъар сад са гаф рахадайла, итимар кис

хъаивай. Абуру члугвазвай п!ап!русрин ц!аяр, къаварал чкв гуз, мадни хкахъ хъийизвай. Итимар сугбул тир. Лбуруз Жейранан дердиникай хабар тир... Абур чебни-Гъа Жейран хъиз, рахаз т!имил амай. Низ чида пака пуч хабар къведат!а? Низ чида пака вуж рекъидат!а? Хабар-хабардин гуьгъуьна къвезвай. Душман кук!вар-)авай, амма аялар етим амукъзавай, сусар хендеда... .' Ина, дяведивай агъзур километрдин яргъара инсанар Шчъван бедбахт хъайила, и дяве физвай чкайра, яраб мллагъ абурун гъал гъик! ят!а? Чилер канвай, цавара ч!улав гум гъатнавай чкайра? Язух инсанар... И са йис-нн зура, и къве йисан вахтунда, на лугбуда абур вири ы.уьзуь хъана, вири хажалатрик куз-хъухъузва.

— Я Жейра-а-ан, — гарайна к!валей Идрисан къариди. — Эвич!а къавалай, хъша к!вализ! Эвич!а, чан бала, эвич!а!

— Зун гъеле рахана куьтягънавач! — жаваб гана Ж.ейрана. Заз адаз са къве гаф мадни лугбуз к!анзава.

— Низ лугбуз, я чан бала? — жузуна къаридин сепни.

— Аллагъдиз лугбуз!

— Ви аллагъдихъ галаз вуч кар ава, я чан ру-уш?

— Ава са кар... Зи гъахъ-гъисаб ава адахъ галаз! Ада заз авурди за адаз гъак! тадач... Ада чи тухумдикай си касни сагъ тунвач! Зи рик!елай алатнава, адаз за лугбуда са къве гаф ама...

— Дяве къарагъарайди аллагъ туш, чан бала, аллагъ туш! — айвандикай ван акъатна къаридин. — Аллагъдин дяпе куьз я? Ам къарагъарайди иблис я! Аллагъди гъа иблисдин жаза аквада! Эвич!а къавалай. Фа-ад!

— Исятда хквезва, — жаваб гана Жейрана ва ам. къуд патахъ килигна. Адаз къаварал экъеч!напай къуншияр акуна ва ам къуншийрихъ галаз рахана. — Кв!з > вуч хъанва? Тамашаяр аквазвани? Зал хъуьрезва, яни?

Жейраназ са касдини жаваб ганач. Вири кис хъанвай. Са арадила са ни ят!а кфил яна. Умун, секин ва*

мегърибан кфилдии сесини вири катрамаканвиар ахаарал рахкурна. Тек са Жейраналай гъейри амайбур. Дердери рикI цIурурзавай Жейрангвай ахварал физ жезаайни?

Виридалайни кIани,виридалайни багъа, геиридалайни масан пуд инсап мад ам патал и дуьньядал аламачир. Пуд аслан, пуд пеленг! Буба, стха, гъуьл... Абур пудни игитар хъиз дяведиз фенвай, пудни гъинал ятIани Рагъ акIидай пата, Чулав гъуьлел ва я Смоленскидин патав Ватан патал къурбанд хъанвай... Мад вуч амай Жейранахъ? Къуьзуь Идрис. Ими. Гъамиша са къвал тIазвай, амма вичи и кар винел акъуд тийиз, гагъ-гагъ агаж жезвай къуьзуь Идрис.

Къве вацра Жейран адан, Идрисан, хцихъ галаз яшамиш хъана. Къве вацра ам имидин хцин свае хъана, амма аял авачиз амукъна.

Ахътин вахтар, сятер жезвай хьи, Жейрана вири тахсирар вичел эцигзавай. Къве вацра гъуьлуьхъ галаз ксун, амма аял тежен? Им вуч лагъай гаф я? Исятда Жейраназ са гада авайди тиртIа...

Эгер Жейраназ, сусаз са гада авайди тиртIа, вичин хва дяведа телеф хъана лугъуз, яраб Идрисан юкъ икI садлагъана хадай жал? Бажагъат. Хва амач, хтул сагъ хъуй. Амни жуван хцяй я. Амни кIвалин дестек я. Къепака чIехи жеда, мехъерда, садакай къвед жеда, ахпа акуна ваз, къведакай къуд хъана... Идрисан тухум, Жейранан бубадин, Дашдемиран тухум Катрамакандин чилерал гъакъзамач. Амма залум дяведи. Дашдемиранни Идрисан тухум хкудзава, хкудна куьтягънава...

Дашдемирни, Дашдемиран хвани, ахпа вичин хвани къена лагъай чарар сад-садан гуьгъуьналлаз хтайла, Идрисан кIвачерик зурзун акатнай. Пуд юкъуз адавай гафни рахаз хъаначир.

Жейрана вичин кифер атIанай.

Идрисан паб, Шагънабат баде лагъайтIа, са тIуб сарарив жакъваз, къудгъун жез, вичин хуру са гъутув га-

Т|и, шехънай. Амма къуркъушум хъиз рик|е гъатай за-
Л|м дерт къезил хъаначир.

Пуд юкъуз шехънай Шагънабат ва къуд лагъай юкъуз,
ндаз къуншидаллай аялри Шагънабат баде, лугъуз эвер-
ийй. Гъакъван ам садлагъана къуъзуъ, ч|арарни лацу
Ханай.

Гила вучда? Дяведиз инсаф чизвани?

2.

Са кве йис алатайла, гуьлуьшан са юкъуз, Катра-;
мпканвиар вири къарсатмиш жедай ван чк|ана.

— Идрисан суса Жейрана биж хана, би-и-иж! Яда-¹
и, аку гъа-а!

И хабар къаварилай къаварал фена, гъунейрай кву-
лайриз фена, яйлахрай яйлахриз фена, эхирни дерейрай
лгъуз эвич|на, адан са къил гъуьлуьв агакъна.

— Идрисан суса Жейрана биж хана, би-и-иж!

— Гъи Идрисан, я залумд хва?

— Катрамаканви Идрисан! Колхоздин седридин! ' . л

— Виридаз машгъур Идрисан?!

— Виридаз машгъур Идрисан!

И ван, и сес вири патарихъди фена, амма ван хъайиг.
буруз инанмиш жез к|ан хъанач! Инанмиш хъанат|ани;
хъана^т|ани, Жейрана биж ханвай. «Асланрихъ» галаз,
пичин хайибурухъ галаз рахадай, вичин хайибуруз ма*.
иияр туьк|урдай Жейрана биж ханвай. Вичин хайибур,
дяведа къена лугъуз аллагъдихъ галаз къал жедай Жей-
рана биж ханвай... Яраб жедай кар я жал? Гъик| инан-
миш жеда?

Идрис чубанрин патав яйлахда авай.

На лугъуда, Идрисан рик|из аян тир. Пуд-къуд югъ[^]
тир ам чубанрин патав яйлахда аваз, вири гъа и йикъа*⁻¹
ра адан рик|из хурай экъеч|из к|анзавай. Чидач "вуч
хъанвайт|а, Идрисан рик|из и дуьнья дарискъал тир."

Ада гьатта чубанризни лугъузвай. Касдин къарай вай. Эхирни хуьряй хтай чубанди лагъана:

— Ваз закай хъел къемир, Идрис дайи...
 — Вуч хъанватIа лагъ. Чуьнуьхмир.
 — Жейраназ аял хъанва.
 — Ву-уч? — къудгъун хъана къуьзуь Идрис.
 — *Зал* гъакI ван хъана... Ахпа зун куьнал фена... За Шагънабат халадивай хабар къуна.
 — Ада вуч лагъана?
 — Руш хъанва, лагъана.

И гафар ван жедалди Идрисаз, вич ирид чилериз аватнайIа, хъсан тир. И дуьньядал жедай гъар гъихътин хъайитIани мусибат, хажалат Идрисан хиялдиз атанай, амма ихътин кар — садрани. Ихътин кар адан килел вичин баладилайни кIани, хендеда яз амай суса гъанвай. На лугъудай Идрисан рикIяй ялав ваь, гум акъатна.

Гъамиша вичин уьткъемвал, такабурлувал хвейи куьгъне яру партизан, адалай инихъ шумудни са йисара колхоздин седри хъайи Идрис чубанрин вилик акваз-акваз, къуьгъуьр хъиз, агаж хъана. Садрани, санални адан кил икI агъуз хъаначир. Аял чIавалай къедалди. Идрис тахъай гъинаг амай? Дербентда ам са нин ятIа нуьквер хъана. Инкъилаб жедалди. Ам аял тирла, гада тирла. Гуьгъуьнай ада Бакудин нефтIадин мяденра кIвалахна... Къад лагъай йисара, Катрамакандиз хтайдалай къулухъ адакай гъамиша виридаз рехъ къалурдайди хъана, тербиячи хъана, ам виридахъ галаз мари-фатдикай рахана, ахлакъдикай рахана, ингъе гила, вахт-суз къуьзуь хъайила, адаз акI хъана хъи, на лугъуда катрамаканвийри вирида санал адан чиниз тфу авунва. Идрисан рикIяй гум акъатна, ада пара фикир-хиялна. Белки и мусибатни адан килел гъанвайди дяве тиртIа? Белки и карни дяведин са суфат ятIа?

Кузни хъукъуз хтана акъатна Идрис вичин кIгвализ. Юкъуз ва-аь! МичIи хъанвайла. Юкъуз хквез адаз ре-

і бун тир. Яраб ам куьчедай хкведайла, адаз шумуд вил килигдайтІа? А вилери адаз вуч лугьудайтІа? Адал шумуд кас хьуьредайтІа? Шумуда адакай ягъанатардай-Па?)ГьакІ хьайила, ам мичІи хьайила хтана.

Пафни рахун тавуна, ада кІвале вил кьекьуьрна. Л квалай хтудрин ван кьведай. Къариди кьулав ацукь-иа с?а вуч ятІа чразва. КДвале мад кас аквадач. Бес Жейран гьинва? Свае гьинва?

Къаридин кис хьуни, хабар дугъриди тирдан шагьид-палзавай.

Идриса вичин пелез са лапІаш вегьена.

— Гьинва ам?

— Хьфена чинай... Вичин бубадин кІвализ.

Идрис хиялриз фена. Ахпа адаз вичин язух атана. Са герен гьа икІ кисна ацукьайла, адаз вичин сусан, ничин стхадин рушан — Жейрананни язух атана.

— Текдиз.. Бес адан гьал гьикІ жеда?

— Зун физ-хквезва.

— КъацІурна чи намус... Ахпа бубадин кГвализ хьфена.

— Вакай регьуь хьана. ТахьайтІа хьфидачир.

— Кач ятІани жуванди я, язух кьвезва, — рикІин деринрай са агъ аладарна Идриса. — И шумудни са Пнсуз касни авачир кІвализ вуна ам гьикІ лагъана рах-курна? Язух атаначни?

Къариди кьил агъузна.

— У-уф.

— Рахкурна, гила уфзава...

— Чи кьисмет я.

— Амма инсаф авач вахъ.

— Акъвазнач, я итим. Гада хьанайтІа, акъваздай .магъана...

Са къадар вахтунда къарини кьужа кьведни кис хьа-ма. Ахпа Идрис рахана:

— У-у-уф! Им гьи патарай атай алпандин цІай тир •ш кьилел, я къари?

— **Чай** хъухъ, фу неъ, — лагъана къариди.
 — Ваз ам кІвачел залан хъанвайди чидайни?
 — Лап гъа сифте йикъалай.
 — Бес вун лал вучиз хъана, я залум къари?
 — Адаз гада кІанзавай, я къужа.
 — Гада, гада, — бамиш хъана Идрис. — Гада к^ан-
завай...
 — Аил хъаначиртІа, ам дили жезвай... Тухумдйкай
касни амукъзавач лугъуз... Гъамиша бубадин кІвализ
 килигзавай... Касни амячир...
 — Хъанвайди пин тухумрикай я?
 — Миримбадин руш я лагъана.
 — Миримбади-ии? — къудгъун хъана Идрис. — И чи
 сив вилик акъатнаван Миримбади-ин? Къаравулдин?
 — Уун, гъадан.
 — Зи свае аку, Миримба аку, — лагъана Идриса ви-
 чин пелез вижевай са лапІаш вегъена.

... Низ чидай, дигмиш хъанвай чумалрин гъунар?
 Къуза патан чумалрин! Миримбади са нянихъ вичин
 кІвализ са шешел ацІай чумалар хканай. Хкана чума-
 лар, хкянай Миримбади дигмиш хъанвайбур са бади-
 диз. Итимвал авун хъеан я, бес къуншийриз ракъурдач-
 ни? Къуй шад хъурай. Эвернай Миримбади вичин аял-
 диз кІвализ ва аялдин гъиле вугана гъа бади, минетнай:
 — Чан бала, и бадидавай чумалар, и Жейран хала-
 диз гана хъша. Бубади ракъурайбур я лагъ. Чукура, чан
 бала.

Гада, бади гъиле къуна, тадиз кІваляй экъечІна.
 — Вуч, вуч?! — гъарай акъатна папай. — Вуна аял
 гъиниз ракъурзава? Жейраназ чумалар гва-а-аз?! Вал-
 лагъ, за вун... Э-э-э, элкъуьгъ къулухъ лугъузва за ваз!—
 гъарайна аялдин гуьгъуьниз.

— И чи Жейраназ са бадидавай чумалар тухурай,—
лагана Миримбади. — Тек дишегъли я... Шад жеда.

"ада, элкъвена, кІвализ хтана.

— Сада инихъ, сада анихъ! — гъарайна гадади. —
ИбЪуни зун къугъурзава... Гъамиша...

V- Дидеди ракъурайбур я, лагъ! Бубадин тІвар къа-
мив, — гъарайна папа аялдиз. — Дидеди ракъурна лагъ,
гъа-а! ТахъайтІа, за ви дуван аквада!

I— Лугъудач! — гъарайна гададини, хъел аваз са
кІВач чилел гъалчна. — Накъ шумудра гатанай? Вучиз
гатанай? Дидедиз ракъуриз кІанзавачир, лугъуда. За ви
хъиляй, бубади ракъурайди я лугъуда. Ви хъиляй гъакІ
лугъуда! Бубади ракъурайди я, лугъуда! Гатана кІан-
дачир...

Гада, бади гъиле къуна, цІай илисайди хъиз, къецел
катна.

Нянихъ Миримба хъфена вичин кумадик. Картуфрин
салар хуъз. Дугъри я, Миримба кичІерхъан тир, амма
ятІани вучда? Салар хвена кІанзава. Салариз хасарат-
швайбур вакІар тир. Абурни Миримбади кумадин вили-
кай куърснавай ракъ гатаз, чукурзавай... Абур кумадив
агатзавачир, амма яргъаравай салара чпин девран гъал-
Іавай... Идалайни алава яз, Миримбади гъар йифиз ку-
мадин вилик цІай ийизвай. Яргъай кумади хъди къведай
і байвандин ван-сес хъанани — Миримбади къачузвай
цІукІ, гадарзавай гъа ван хъайи патахъ... Гъа икІ мад
на мад. Гъатга тек-туък ада вичин патав къведай инсан-
рални цукІвар гадарзавай.

Гъа и арада адан япухъ са сес галукъна. Эверзавай
ипн... Миримбадиз, гъелбетда, эверзавай... Ваъ, жеч! Га-
рун ван тир жеди... Белки лекъ тир? Ваъ, мадни са гъи
патахъай ятІани сес тикрар хъана:

—Миримба-а-а-а...

Миримба къудгъун хъана.

Сес мадни тикрар хъхъана:

- Миримба-а-е-е-е... Миримба-а-а-И..

Дишегълидин сес тир. Яраб алпаб я жал? Инна
чи
хуъряй дишегълияр текдиз юкъуз къведайди туш, п|ла,
йифен къулариз къвезвани? Гьелбетда, алпаб я...
Зурзун акатна, вучдат|а течиз, Миримба чашь^иш
хъанвайла, лап мукъувай хъиз мадни сес акъатна:

— Миримба-а-а, я Миримба-а-а!

Алпаб тир. Шаксуз алпаб тир! Итимдин т|вар Ц,аз
эвердайди анжах тек са алпаб я... Гуж а касдиз жеда
хъи, ни вичиз алпапа эвсрдайла, адас «вуч хъана-а?»(—
лагъана, жаваб гайит|а... И кар Миримбадиз чизвай.
Лап аял ч|авалай чизпай. Алпапа итимдин т|вар къаз
эвердайла, итимди вучна к|андат|а, Миримбадин рик|ел
хтана. Эгер жибинда чук|ул аваз хъайит|а, эвелни-эвел
тадиз гъа чук|ул чилиз сухна к|анзава... Ахпани, ви
т|вар къаз, эвср хъийидайла, вунани жаваб гана к|ан-
да... Маса гафар какадар тавуна, эвел заманайрилай
инихъ виридаз малум гафаралди. Къилинди, жув ада
эверзавай кас тирди, хиве къуна к|андач.

И арада алпапа мад садра эверна:

— Миримба-а-а! Я Миримба-а-а!

Миримбади тадиз вичин чук|ул чиле эцяна ва са шу-
мудра тадиз-тадиз талукъ гафаралди жаваб гана:

— Зун Миримба туш! Я заз ви ван хъанач, я заз вун
чидайди туш! Алат залай, жуван рехъди вач, чан вах!
Миримба Дербентда ава! Вач Дербент шегъердиз!

Къве сеферда тикрарна Миримбади и гафар.

Ничхирризни кваз яракъ вуч зат| ят|а чида, бес и
алпапаз чидачни? Яраб абур, и алпапар, шумуд ават|а?
Са шумуд алпаб атанваз хъайит|а вучда?

«Алпапа» мад сеферда эверайла, Миримбадин сивяй
вит|ни акъатнач. Ада вич-вичивай квадарнавай...

— Я Миримба-а, Миримба-а-е! Зун Жейран я, Жей-
ран!

Миримбадин нефес къуна. Вуч лагъана ида?! Жейран
я лагъана! Табзавайди я... Алдатмишиз к|анзава... Ал-
датмишна, тухуз к|анзава. Алпапарин хесет я: хъсан са

фам рушан, хендедадин тIвар лагъана, алдатмишна, вшин гуйгъуьна аваз тамуз тухудайди я... Идани гила чи кьуншидаллай хендеда Жейранан тIвар кьазва...

— Зун Миримба туш, вунни Жейран туш! Алат зарлгй, жуван рехъди вач, чан вах! Миримба Дербент шегъерда ава, Дербент шегъерда!

/ Амма алпаб лап мукъув атанвай. . Бирдан Миримба алл зурзана хьи, вилик акъатнавай ченеяр, лахъа-лахъ къачуна, сад-сада акъуна.

j — Вуха-ха-ха-ха! — бирдан вири кьуватдивди хьурена дишегъли. — Заз аквазва, ваз кичIе хъанва, Миримба! Зун Жейран я, Жейран!

— Чи-и-и, чи кьу-кьунши Жейра-аан? — жузуна Миримбади.

— Бес ваз гьикI хъанва? Чуьлдин жейран хьиз хъан-иани? Ваз зун алпаб хьиз жемир е, Миримба-а! Вуна лас алпапаз лугъудай гафар лугъузвани?

Рахаз-рахаз, мичIи пердедикай хкатайди хьиз, цIун ■лчуьнал дишегълидин къамат пайда хъана. Адан кьилел влачир. Кифер хуралай агъуз авадарнавай. Вилери, на лугъудай, абура ялавар кузва, ишигъ гузвай. Чулав, Мукалар хьтин, элкьвей рацДамрин кланикай...

Адал яргъи, рагъул рангунин куьгъне булушка алай. Ам адан бедендал алкIанвай. Гъа булушкадин винелай йДМ хилер галачир жигет алуькIнавай. Адан са гъиле шу i кьу авай, мукъуь гъиле — гурда .. КъеиДил гурда.

II, Iун патав аквазна, ада гъилевай шуткьу кьилел

У

— Валлагъ, Жейран я, — лагъана Миримбади. — Заз рихъай кичIе хъанвай, валлагъ, Жейран... Иниз юкъуз ?*кдиз дишегълияр къведач, амма вун йифен кьулария ятянл... Ваз кичIедачни?

— Чи тухумдик кичIерхъан хъайиди туш, я чан Миримбади! Вуна заз ахътин гаф вучиз лугъуда?

— Амма заз кичIе хъанвай, ваз хъел къемир...

— Ваз зун алпаб ~~фини аив~~"

%bn 7%

^i>i_t,u«u..iai. <. - ■ единенная
городская \ >ль

— Гъун бес? Жедачни? Им гъи бере я?
Шугкъу кухтунна, цун патав ацукънавай Жейран
килшиз, Миримбади хъверна. Ам яваш-яваш вич-вич!
хквезвай.

— Ацукъа, ацукъа, — лагъана ада ацукънавай Же
раназ. — Вун гъери недай гъвечи аял тирла... зун^и
гъвечи тир... Ваз гъа гъвечи чавузни кичедачир...

— Ваз, зуи иниз вучиз атанвайди ятIа, чидани?--
жузуча Жейрана.

— Вун иниз вучиз атаниаиди ятIа?
— Эхъ.
— Заз? Заз... ваъ.
— За ваз planрусар гъанва-eI Заз чидай вун инал
жедайди...

— Юкъуз тагъана, шГфсн къулариз...
— Юкъуз фитнесийриз аквада, я чан Миримба, абу-
рун вилер акъатрай... Ваз чина, гъуэлягъдин мецер
гъикъван аватIа, чидани? ГъакI хъайила...

— Вуна, заз, туьквендай къачуна... Шапрусар...
Валлагъ, Жейран... Нин хиялдиз къведай ихътин кIва-
лах .. Туьквендай къачуна... халисбур?..

— Ун, чи туьквендай... Хуьруьн туьквендай... Нас-
руллагъ муаллимдин папа къачурла... Адан гуьгъуьнал-
лаз зани... Туьквенчиди Насруллагъ муаллимдин папа-
вай ваъ, завай хабар къуна: на, дуьз лагъ, Жейран, и
planрусар низ къачузва? Жуваз, лагъана за. Зи и чан-
диз... Гилан папарини planрусар чIугвазва... Куьне фе
на калер ацуз... Итимри... Дояркаяр хъухъ... Куьн гъахъ-
тин къегъалар я... АскIан къавараллай кIекер я куьн...
Хъран къавал... Фитнеяр ийидайла, мез са чIиб акъат-
да... Куьн куь къилеллай а бармакрин кIаник къи-
рай...

— Бес ада, туьквенчиди вуч лагъана?
— Вуна дуьз лугъузва, валлагъ, Жейран, лагъана...
Залайни йикъа са арза кхъизва... Ни кхъизватIа чидач...

с ани вавай гьакI са гаф тир хабар кьур..., Хъел кьве-
ир, лагъана...

— Валлагъ, Жейран, вун сагърай... Гъа исятда заа
се гум акъудиз кIанзавай, амма са затIни авачир... Тен-
б :кдин гъич са кьални...

— Зи рикIиз хабар хъанвай...

— Гъе-е,— хъуьрена Миримба. — Дуъз лагъ, хабар
хъанвайни?

— Гъе-е, гъе-е-е ийиз, вун гъа аял вахтара хъиз,
(гъуьрезама...

— Гъе-е, гъе-е, — авуна Миримбади, кьил галтадна...
ГъакI хъайила, гъакI жезва ман...

— ГъикI?

— ГъакI ман... — чашмиш хъана Миримба. — ШапI-
русар хиве кьунвай са шумуд касди... Картуфар кIанза-
вайбуру... Хиве къада, амма ахпа рикIелай ракъурда...
Амма вуна хиве кьуначир, ятIани, хабарни авачиз, йифен
кI>улариз гъана... Насруллагъан пьпани къачунани?

ГI>a Насруллагъ муаллимдини заз хиве кьуна, амма ада-
ш, вирида хъиз, валлагъ табна... Гъич са пачкани гъа-
ияч... Алдатмишзава зун тек-туьк инсанри...

— Ма, — лагъана Жейрана адав са шумуд пачка
пIанIрусар вугана.

— Ибур за ваз ракъурай а чумалрай яни, чан Жей-
рIиIи? — жузуна Миримбадин чин хъвердай ацIана, къа-
дирсуз шад хъана. — Дуъз лагъ, чан Жейран. Валлагъ
Пун и вахтунда иниз атана акъатун...

Жейрана жаваб ганач.

— И алатай югъ ахътин югъ хъана хъи, — лагъана
Миримбади, — гъич инсандин кьил акъатдай югъ хъа-
ннч... Икъван умун югъ низ акурди тир? Зулун югъ? Гат-
фшр югъ хътинди тир... Гуъзгуъ хътин... Ваз чидани, рагъ
илвй йикъа инсанрив анжах хъсанвилер ийиз гудайди?
Чйя и кар гила чир хъанва...

Лиукъна цIун патав, дуъз са сятда, абуру саларикай,
•нмирикай, хуьрерикай, мехъеррикай, жегъилрикай,

кьуэуэбурукай ихтилатарна... Эхирни Рагъ экъечІда)
патаз агъзур-агъзур нур чкІайла, Жейрана тГалабна
— Чан Миримба, вун югъди-йифди чуъллера аеаі
инсан я, вуна заз са хъсан ихтилат ахъая.

— Хъсан ихтилат? Хъсан ихтилат.. — къалабулу)
акатна Миримбадик. — Ваз гъихътин ихтилат кІанзава-
тІа заз чидач эхир... Лагъ ваз гъихътин ихтилат кІанзаІ
ватІа. За ваз къе нисиналди акъваз тавуна ихтила
ахъайда. Къени ахъайда, пакани. Лагъ гъихътин ихтила
кІанзаватІа... Ваз заз ихтпллар чип тийпдай хъиз хъан
вани?

— Ваъ. Ваз чизвайдп я.

— Са мах ахъайдани?

— Мах ваъ. Чумалар гъайила, аялди лугъузвай: ди-
деди ракъурзавачир... Чи бубади ракъурайди я.

— Ун, адаз ракъуриз кІанзавачир. Ваз ам чидайди
я хъи. За лагъана, ваъ, ракъурда хъи, ракъурда! А кІва-
лах гъакІ хъайи кІвалах я.

— Вун кІвализ чумалар гваз хтанвайни?

— Чумаларни гваз хтанвай, ахпа... ахпа...

— Ахпа вуч?

— Ахпа... ахпа са герен кІвале ксуз ман.

— Вавай инра ксуз жедачни?

— Э-э, я чан Жейран, инра мес авани? Мад вири
лугъуз жеч хъи!

— Чир хъана, чир хъана. Папахъ гъариб хъанвай.

— Кицін руш хъуй ам, зун вичин патав хтайла, ви-
чи зун гъич саймишни авунач. Адан къил чІур хъанва.
Дили жезва... Ахпа за лагъана, ша идан хъилляй за и чу
малар пай ийин...

— А-а-ан, гъакІ хъана ракъурна лагъ ман...

— Ваз абур за гъинай гъанвай чумалар тиртІа чи-
дани?

— Гъинай гъанвай? Лап яргъарай, яни?

— Ваъ, Диде дагъдин къуза патай.

— Вуна ана вучзавайди тир, я чан Миримба?

Фенвай жуваз... Акъван ана чумал ава! Кагъра-ГъяЪ хътинбур! Ахпа заз ана са тар акуна, аллагъ къам\и, халис дишегъли хътин тар! Чумал тар...

Дишегъли хътин чумал тар? — къил галтадиз, м.у^рена Жейран.

Аку, шук\уь хилерни, валлагъ, гъа и ви ч\арар \биЗ, вири са патахъ авахънавай. На лугъуда, халис, ламу як\арин дишегъли я. Гъа и вун хътин, аллагъ къалум. Къуьнерни, ава, гарданни ава... Гъа тар акурлани, зи Г\икел вун хтана...

— Жеч, чан Миримба.

— Валлагъ.

— Ша вуна а тар къалура заз, чан Миримба.

— Та-ар? Ваз мус к\ан хъайт\ани...

— Исятда къалура, чан Миримба.

— Исятда-а?

— Ун. Рагъ акъатзавайди аквазвани ваз? Исятда къалурайла, вуч жеда? Ша твах зун гъаниз.

— Лап рик\ивай?

Миримба, кис хъана, вилик квай, Жейран — гуь-и-буьна...

Тек-туьк чкайрилай Жейрана Миримбадин гъиликай м>азнай. Жейран хъуьрезвай, Миримба лагъайт\а, хиял-иу тир. Адаз кич\езвай... Са куькай ят\ани, рик\е кин «ияй...

Диде дагъдив агакъайла, рагъ экъеч\навай.

Дагъдин гуьне патан кукушрал къирав ц\развай.

- Валлагъ, им лап са жуьре жезва, — лагъана Миримблди. — Пакамахъ рагъ экъеч\дайла, инра къекъ-нрН... Чумал тараз килигиз... На лугъуди, аялар я... На-

■ П\ин югъни гъа ихътин аламатдин югъ тир... Къениндини ||»к\ башламиш жезва...

— Ингъе-е-е, — лагъана, Миримбади чумал тарарин р\идий са тар къалурна. — Ингъе, килига... К\вачер яни? "Ом. нни? Къуьнер яни? Гардан яни? Хилер, ч\арар хъиз, л мигахъ авахънавани?

— Вуа-а, валлагъ-биллагъ ухшар я, — лагъана Жейрана. — И гургур... И гургур Диде дагъдин хурай къвезнани, Миримба?)

Жейран гагъ Диде дагъдиз, гагъни патавай авахъзавай гургурдиз килигна. Ина дуьньядин рангар ми^сьиз дегиш х!анвай... Хаму ни авай, дагъдинни вацлун ни... Вацлун сес авай... Мад гъич са сесни.

Жейран Миримбадин чиниз килигна, ахпа ам Миримбадин вилериз килигна. Аки килигна хъи, Миримбади гъсятда кьил агъучна...

Жейран гъа и гънсч!и тара. Акъахна. Чумалдин. Пешерни хъипи жезва... Лбурун арайрай, Миримбади лагъайвал, ири чумалар пкъвазва. Кагърабаяр хътин, экуь ва еке чумалар...

— Вун таран к!аиик акъваза, Миримба, — лагъана Жейрана, — за встъидай чумалар яхъ! — ам хъуьрена. — Ваз ван хъанани? Таран к!аник акъваза. . Чумалар ваъ, зун аватайт!а, яхъ! Къадани вуна? Яхъ гъа-а!

— Къада, — лагъана Миримбади. — Вун аватайт!а, за вун, валлагъ, цавамаз къада...

— К!аник акъваза... Зун аватда гъа-а-а, Миримба!

— За вун цавамаз къада, лугъузвачни...

Жейран, кьве хел чара хъайи, кьуьнер хътин чкадал акъвазнавай. Ада чумалар ат!узвачир, ам дагъдин далудихъай хкеч!завай ракъиннз килигзавай. Бирдан ада мани лагъана:

Къакъан синел вад айванар,
Вад айванар, гар галаз хъуй...
гар галаз хъу-у-уй...

— Миримба-а-а! — гъарайна Жейрана, мани къатъна. — Аку, зун аватайт!а, яхъ гъа-а-а!

— Вун за цавамаз къада, — лагъана Миримбади ва ам, са вилай, виниз килигна.

И дуьньядал жедай вад югъ,
Риклиз клани яр галаз хьу-у-уй,
яр галаз хьу-у-уй...

— Миримба-а-а!
— Вуч хьана-е?
— Вуна вучзава?
— Са затІни.
— Виниз килиг... За чумалар вегьирвал я, акван павай кьаз жедатІа... Дуьз зи кланик акъваза... Акъвазиани? Виниз килиг, Миримба!
Миримба михьиз чашмиш хьанвай. Адавай, гьил хкажайтІа агакьзавай, Жейранан кІвачеривай аватзавай чумалар кьаз жезвачир...
Адавай гьич са чумални кьаз хьанач. Жейрана лап рикІин сидкьидай хьуьруьнарзавай...
— Зун исятда аватдайвал я, вуна яхъ, Миримба-а!— гьарайна Жейрана.
— Аку, яхъ гьа-а-а...
— Валлагъ, чун лап аялар хьиз кьугъвазва... Акур касди... Акур кас хьайитІа... Акъван кьакьандай ават дайвал тахъуй, чан Жейран! Бирдан кьаз тахъана... Чилел алукуьайтІа... АлукуьайтІа, кІвач-затІ тІар жеда... Белки, лугъуз жедай кар туш...
Таран кьве хел сад хьанвай чкадал кІвач эцигна, Жейрана вичи-вич Миримбадал гадарна...
Миримба Жейранни галаз ярх хьана ва садлагъана Жейрана адан гардан кьужахламишна... Ахпа абур м>ведни санал, гагъ сад кланик, гагъ муькуьди кланик йКЙТИЗ, агъуз авахъна...
Авахъна, авахъна, хьуьрез-хьуьрез атана шим квай кышн наквар авай кьубудив агакуьайла, акъваз хьана...
Бирдан кьилелай бугъ алахъзавай, чин яру хьанвай Миримба кьубудай винел экъечІна...
ЭкъечІна кьубудин кьилел, Миримба инихъ-анихъ

килигна. Кичез-кичез. Яраб аллагъ, акур кас ават!а?
Валлагъ, беябур хъана... Ахпа ада къуд патахъ яб акал-
на... Са сесни авачир... Анжах цин гургурдин ван авар...
Адан винелайни Диде дагъ хкаж хъанвай... ■ Миримбади
перемдин хилевди гьекъ михъна. Ам гургурдин пата в
ацукъна, мадни къуд патаз килигна... Му-къуфдивди.
Белки акур кас хъанат!а? Жейран гьак!ни бахтсузди я...
Адакай гьак!ни лис рахазва...

Жейран къубуда, хъу!ту!>л накъвадални хъипи пе-
шсрал, чумалдин пшерлл къатканвай... Къве гъилни
къве патахъ ахъайнпван... Чинлл хъвер алай... В ил ер ал
накъвар...

Диде дагъдпп сипелай лацу цифер галч!ур жезвай...
Жейран а цифермз килнгзавай па гъа са гагъда ада хия-
ларзавай... «Я чан аллагъ, заз са гада ая, чан аллагъ...
Заз адал зи стхадин т!вар эцигда... Заз хвани жадай,
стхани, чан аллагъ, заз са гада це... Чан аллагъ... Къуй
фитнечийри ампрай... Заз са гада це...»

Миримбадин сивиз са къатда ц!аран яд къвезвай.
Шузарриз мез гуз, къил галтадиз, ада са гъиливди ви-
чин къам чухвазвай. Яраб акур кас ават!а? Астафирул-
лагъ, я аллагъ. Им вуч к!валах тир, зи къилел атай?
Гъич ахварайни таквадай к!валах... Белки им ахвар
ят!а? Яраб гьакъикъат я жал?

— Миримба-а-а! ■—ван акъатна агъанай Жейранан.

— Ву-уч хъана е-е? — къуд патахъ вил ягъиз, яваш-
диз жаваб гана Миримбади.

— Вун гъинва, я Миримба-а? — мадни мегърибан сес
акъатна агъанай чин цавал ярх хъанвай Жейранан.

— Зун гъа инал...

— Вун инал хъша т!ун... Зи патав...

— Анал хтана вучда е-е?

— Са герен инал хъша, чан Миримба! — минетна
Жейрана...

Жейраназ ак! тир хъи, на лугъуда, адалай бахтавар
дишегъли и дуъньядал алач. Вучиз лагъайт!а, эхирни

.i лаз хва хьун герек я.Ада чинеба авунвай кар авач, ам Двде дагъдин патав атана. Гъа и кар, мурад-эрзиман рикIе аваз ада Диде дагъдивай тГалабна: чи тухум квахъзава, Диде дагъ, заз хва хъана кIанзава. Дуьнья-дал амансуз дяве ала, чи рухваяр, чи къегъал стхаяр дяведа къенва, заз на хва це! Къуй чи асланрин тухум хкат тавурай!

Диде дагъдин кукIушрилай, гумар хъиз, заланз-заланз, цифер алчуд жез, виниз хкаж жезвай.

А цифериз килигзавай, гада кIанзавай Жейранан вилера эвел экуь, ишигълу цIверекIвар куькIвена, ахпа абуруз накъвар хъиткъинна. Яргъал цаварай, яргъал гъетерилай къезвай ишигълаван нурари Жейранан вилан накъвара якъутри хъиз цIарцIар гана. Жейранан вилел накъвар алай, сивел хъвер. Ада мадни Миримбадиз чверна:

— Миримба-а-а! Миримба е-е-е!

Амма адаз жаваб ганач, ятIани ада мадни эверна:

— Миримба-а! Миримба е-е-е!

Жейранан жейрандин хътин сес къайи къванери, рагари тикрарзавай ва гургуррихъ какахъзавай:

•— Бае-еа! Бае-еа!

«Аял авачир дишегълидикай дуьньядал хъана вучда? — хиялзавай Жейрана.—Ам куьн патал яшамиш (късва? Заз вавай хва кIанзава, Диде дагъ, къуй чи асчанрин тухум хкат тавурай!»

— Миримба-а-а! Чан Миримба, инал хъша-а!

Миримба хуьр галай патяхъ катзавай. Къулухъ вил игъиз. Къуьр хъиз. Яраб акур кас аватIа? Идрисаз чир м.ийитIа вучда? Яраб ам исята хуьре ава жа-ал? Хуьре ииНтиIа, адаз чир жедайди я? Лугъудай кас тахъайтIани, ЯДЯ:I чир жедайди я.

Катна хуьруьз, Миримба кимел ацукъна. Миримба нIе хуьре ава. Эгер акур кас хъайитIа, Миримбади адаз луп.уда: чан хва, зун и кимел алай рехи къванцел ииукънавай...

Вич хуьре авайдн къалур\н патал Миримба идара^из
фена. Идрисаз салам гана, са герен идарада ацукьна-
Амма Миримба акур кас авачир.

И зулузни, хуьт\уьзни Миримба хьен хьиз, кич\ез,
чуьнуьх жез, яшамиш хьанай. Жейрана хва гуьзле-
мипшай.

Лмма хва хьаначир.

Жсйраназ аял хьанва лагъай ван акъатайла, Мирим-
ба виридакай чуьнуьх хьанвай. Гьина? Гьеле садазни
малум тушир... Миримба квахьнавай...

3.

Насруллагъ муаллимдп Миримба к\валяй хабар
къуна. Къецел экъсч\ай Миримбадин папа ахьтин гъа-
рай лкъудна хьи, Насруллагъ муаллим адахъ галаз ра-
хунал шад хьанач:

— Къара жегьеннемда ава Миримба! Миримба, Ти-
римба! Миримба! Ширимба! Фена авт\аналлай кчавай
хабар яхъ, завай ваъ! Зун куь Тиримбадин къаравул
туш! Ван хьанани?

— Хьана, хьана, — лагъана Насруллагъ муаллим-
ди, — бес хуьй, залумд руш! Ваз илан т\еквендай акъуд-
дайди дуьз лугъузва къван!

— Илан илан я, к\ан хъайит\а, за вунни акъудда
т\еквендай! Чир хьанани? Миримба хабар къаз зи па-
тав къвезва... Миримба... Чидач заз Миримба! Им адан
к\вал туш! Къена Миримба! Накъ кучудна чна ам!

— Астафириллагъ, — лагъана Насруллагъ муаллим
къулухъ элкъвена ва гъа и арада къуншидаллай нехир-
банди адаз Миримба гьина ават\а хабар гана:

— Ам о-о-овт\анал, агъа-а-ана, регъуьн патав ацукь-
навай, Насруллагъ муаллим. Куьгъне регъуьн патав.

Эвел Насруллагъ муаллимдиз физ к\ан хьанач. Ми-
ч\и хьанва. Исятда харан\а регъвериз фена вучзава^

Г,

Пиф я... Ахпа ада хиялна: Идриса гуъзлемишдайди я, ■егъмет хъайитІани, садра фин зун... Миримбани галаз \гана Идрисан патав, са ихтилат ийин...

ЭвичІна Насруллагъ муаллим агъуз, дередиз, регъ-пел...

Вацран экуъни дере ишигълаван авунва, дереда ва-цІун ван ава, Миримбани текдиз, регъуън къванцин цлав секуъдал ацукънава. Са гъил ченедиз яна, яргъал Ёетериз килигзава Миримба, на лугъуда, идан кар-кеспи гъа и гъетериз килигун я, гъа гъетерай и Мирим-оади са вуч ятІани, квахънавай шей шагъурзава...

Амма Миримбадин вилер гъакІ гъетерал алай, хия-іар лагъайтІа, вичин кІвале. Дугъриданни адаз папа-кай кичІе тир. Гила вучда? ГъакІани Миримбадин кь-!ел регъв регъвезвайда, гила и кар чир хъайила, вучда? Неда ада Миримба, чан аламаз. Яргъал гъетериз килиг-)авай Миримба, амма адан хиялар вичин гележегдикай і ир. Гъинихъ каТда? Жуван чан къутармишна кІанда... «Идрисаз вири жемятдин патай еке гуъърмет ава, — хи-ялзавай ада, гагъ вичин папакай, гагъни Идрисакай ки-чІе жез. — Идрис седри я, ахпа тІвар-ван авай инсанни я Нагагъ хъи, Идриса лагъаназ хъуй, яхъ, я жемятар, и катрамаканвиар, яхъ и Миримбадиз туъмбуъгъ авуна і Іанда, яхъ, чна садра идан шалвар хтІунин, къуй ви-|шдаз акурай катрамаканвиди марифатсуз кІвалах .шурла, адаз чна гъихътин жаза гудатІа. Къуй муькуъ жемятриз таре хъуй. КъецІиларна, са герен чна им ки-мсл алай чІехи къванцел кутІунна тан». Бирдан кар я, Идриса гъа ихътин гаф лагъаназ хъуй, валлагъ вири кат-р.шаканвийри хъвер ацалтна, зарафатрал вегъена, адан п\Пругъ гъасятда къилиз акъуддайди я. И кар Мирим-л«диз лап хъеандиз чизвай... Вучда вуна? Паб ахътин-ш, Идрисни ихътинди. Щунни вацІун арада... Папа чухвана, гатана, кІасна... вичин хъел аладардай, амма Идриса вучдайтІа, Миримбадивай дуъздиз вичин фи-ьнрдиз гъиз жезвачир...

Вири тахсирар ада Жейранал эцигзавай. Гьакъи-къатдани тахсиркар Жейран тир. Миримбадихъ галаз вуж къугъванай? Жейран. Миримба ни кӀаник кутунай? Жейрана...

ГӀслелиг Миримбадиз са касдини са гафни лагъан-вачир. Адетдин гьар са кичӀерхъандиз хае тирвал, Миримбадин вичин къундармайри ам вич язух гьалдиз гъанвай. Я адахъ къекъвезвай касни авачир. Я ам гъинва, гъинвач лугъудай касии авачир. Садра, гъа сифте Жейраназ аял хъайнла, хабар къадайбур хъанай: нелай я? Жейранани жан.чб i.'iiafi: Миримбадила. Гъа юкъуз инал-анал тӀшмӀшмӀ ишмӀмӀл рахунар хъана, алатнавай. Амма Миримбадпп.чи хъайитӀа, исятда вири дуьньяда авай ихтилат адан и.чтахъай тир. Виридан мецел алайди Миримба тир. Миримбади ихътин кӀвалах авунва! Миримбадин суд-дуван авуна кӀанда! Миримбади и дуьнья вири михъиз беябурнава!

Эй язух Миримба... Анжах Идрис яйлахдай хтайла, гъа са Идрисаз Миримба акваз кӀан хъанвай, гъа и кар сеbeb яз, Миримбадин патав, ам регъве авайди чир хъана, Насруллагъ муаллим атанвай...

ГӀеле яргъал аламаз, регъуьз инсан къвезвайди акуна, Миримба, гъетериз килигиз хиялзавай Миримба, садлагъана къарагъна, регъуьн къенез катна!

— ЭкъечӀа, экъечӀа! — гъарайна лагъана Насруллагъ муаллимди ва ам ракӀарин сиве, къванцел ацукъна.. — Пагъ! Зун акуна чуьнуьх жезва! Инал ша!

— Чан Насруллагъ муаллим.., — ван акъатна регъуьн а къияй. — Чан Насруллагъ муаллим, гатамир зун...

— Валлагъ вун гъакӀан яц я, — лагъана Насруллагъ муаллимди. — Вун, са еке итим! Зун, муаллим — за вун вучиз гатазвайди я?

— Квез виридаз зун гатаз кӀанзавайди заз чизва.

— Инал атана, ацукъна, хъайи-хъайивал ихтилат ая. Ахпа чун къведни санал хуьруьз хъфида.

Миримба кьегцел экьечІна. Насруллагь муаллим ала-
мат хьана, адан чиниз килигна. И са шумуд юкьуз Ми-
римба михьиз дегіш хьанвай. Гьамиша хьуьредаі хьиз
аквадаі Миримба ісйтда кьаралту хьиз аквадаі...

— Заз хьайиди хьана, — мурмурна ада. — Зун хуьх,
чан Насруллагь муаллим... Заз хьайиди душмандизни
тахьурай...

Насруллагь муаллимдиз Миримбадин чин акваз кІан
хьана, амма акваз хьанач. МичІи тир, йиф экуьди, ца-
ва гьетер авайди тиртІани, чин аквадаі кьадар ишигь-
лу тушир.

— Эй фана дуьнья, — лагьана Миримбади, — низ
чида на зи кьилел мадни вуч гьидатГа? — ада дериндаі
агь чІугуна.

Насруллагь муаллимдик хьуьруьн акатна. Адаз Ми-
римбадин сивяй ихьтин, садрани гуьзлемиш тавур, га-
фар акьатдайди чидачир. Аквадаі гьаларай и йикьара
чІугур азабри, татугайвилери Миримбадин мефтГер чка-
дилаі юзурнавай. Чина хьвер аваз, Насруллагь муал-
лим лап агатна Миримбадин чиниз килигна, на лугьу-
да, адаз вичин сивяй и дуьньядиз «фана дуьнья» лагьай
кас гьа вичиз чидай, вилер шуькІуь, рацІамар куьруь,
чене михьиз авачир, гьавиляй сив са кьадар вилик
акьатнавай хьтин, гьамиша хьуьрезвай хьтин, виридаз
чидай Миримба ятІа чириз кГанзавай.

— Яваш-яваш, са кІусни тади кьачун тавуна, гьикІ
хьайи кар ятІа ихтилата. КІандатІа туьтер ахьаюн па-
тал са уьгьуьни яна, ахпа ихтилата...

Миримбадаі гаф акьатнач. Куьгьне регьве яс авай.
На лугьудай, ина чан алай са затІни авач. Гьакьван се-
кин тир. Са тІимил а патай вацІу ванзавай... Насрул-
лагь муаллимдин нериз ктІай ни атана. КтІай кІарас-
дин ни.

— Лал жемир-е, за вахь яб акалзава! — гьарайна
Насруллагь муаллимди. — Зун ви патав ксуз атанвач!
Ваз зун ви патав вучиз атанватІа чидани? Вун Идрис

дайидиз акваз кІанзава... Аялар атанвай зи патав... Ам
ййлахдай хтанва, лугъузвай. Ваз эверзава. Къарагъа!

— Гъиниз? — язух къведай сесиналди хабар къуна
Миримбади.

— Идрис дайидин патав лагъаначни.

— Идри-и-с?! — рикІ аватна Миримбадин. — Хкве-
дач зун.

— Вучиз?

— ГъакІ, хкведач зун.

— ХкведачІа, заз ихтилата...

— ■ Ваз вири чизва.

— Заз чизва-а? Утанмаз аку гъа-а! Валлагъ за
вун.., — хъел атапа Насруллагъ муаллимдиз. — Заз гъи-
най чизва, я къей хна? Зунни вахъ галаз санал хъана-
ни? А-а?

— АкІ ваъ, ман, чан Насруллагъ муаллим.

— Бес гъикІ?

— Ваз чизва, а дишегълияр зав вугайди гъа Идрис
дайи вич тирди...

— Вуч, вуч, вуч?! — садлагъана къудгъун хъана Нас
руллагъ муаллим.

— Идрис дайиди вав дишегълия-я-яр?..

— Ун, гъада... картуфрин къаравул авунай закай.
Гъада вичи... Зулуз, картуфар акъуддайла... Сува...

— Дуъз лугъузва на. Тир вун къаравул... Зи рикІел
алама. Вуна бригадирвални авунай...

— Ун, къаравулвални авунай за, бригадирвални...

— Гъа идалди ваз вуч лугъуз кІанзава?

— Заз? Заз... Заз лугъуз кІанзава хъи, мад акІ
хъайила, зи тахсир вуч я?

— ГъикІ хъайила? — хъвер акатна Насруллагъ му-
аллимдик.

— Закай папарин бригадир авурла...

— Гъа-гъа-гъа! — ван ацалтна хъуърена Насруллагъ
муаллим. — Я залумд хва залум! Бригадир авуна
лугъуз...

t. Валлагъ Насруллагъ муаллим, за ваз кьин кьа-
 >■ iu. i гьич са кьусни тахсир алач. •— Вес нел ала? Зал
 алани?
 — Ваъ, вални алач... Гьа Жейранал ала.
 — Яваш акван, я Миримба!
 — Табдайдаз аллагъ кьалум хьурай!
 — Жейрана вун зурламишна, яни?
 — Агьа-ан, аку, ви сивяй аллагъдиз ван хьурай! Виг
 чмндак кьин кьада за — ун, гьа Жейрана зун...
 — Квахъ, утанмаз! Регъуьни тахьана, лугъузвай
 Г«ф аку!
 — За ваз кьин кьада, Насруллагъ муаллим! Гьа
 Жейрана зун... Мус хьанатга лугъудани за ваз? Гьа су-
 ни картуфар хкуддайла...
 — Гьина?
 — Сува, сува! Картуфар вуч я, картуфар хкуддай-
 ЛИ... Заз ана са кума авай, Насруллагъ муаллим. Гьа
 кумада, Жейрана зун...
 — Жейранан ви кумада вуч авай?
 — Кумада амуькзавай ам.
 — Мус?
 — Йифериз... Хуьруьз хьфена вучда, лугъудай. КИва-
 Л# аял авач, куьял авач... Пак-а мадни гьикI хьайитгани
 ЛКведайди я...
 — Ахпа? Инихъ-анихъ алатмир гьа, дуьз ихти-
 Лит ая...
 — Ахпа за ваз вуч лугъун? Ахпа гьа кумада и Жей-
 рвна зун...
 — И Жейрана вун? — ягьанатна Насруллагъ муал-
 лимди.
 — Кьин кьада, гьа Жейрана зун...
 — Яда, — лагьана Насруллагъ муаллимди.—И Жей-
 рин маса са касдални ашукъ тахьана, вал вучиз ашукъ
 Хьанвайди тир? Ам ви гьинал ашукъ хьанвай?
 — А суалдиз завай жаваб гуз жедач... Кьуй а суал-
 ДИЗ гьа Жейрана вичи жаваб гурай.

— Ам дишегъли я, чна адан силис къдач...

— Гъада вичи зун...

Бирдан Насруллагъ муаллимди Миримбадин хъуь-хъвез ахътин са капаш вегъена хьи, кърмаж галукъай ЪбТНН ван акъатна.

— Иниз килиг! Ваз айиб тушни ахътин гаф сивяй акъудиз?

— Гъихъти-и-ин?

— Гъада зун... Гъада зун...

— Бес гъада гъаки авурла, бес за вуч лугъуда?

Гъада...

— Мад садрани ахътин гаф сивяй акъудиз тахъурай, ван хъанани?

— За ваз... Ваз за кьин къада...

— Вупа чун вир» беябурда, алчах!.. Къедлай къулухъ ахътин гаф ви сивяй акъатназ хъуй... Ам пара мурдар гаф я... Ада зун...

Миримба, къуьгъуьр гъикI агаж жедатIа, гъаки агаж хъана.

— Итим гъамиша итим яз амукъна кIанда, кфир! Гъада зун, гъада зун... Жагъанвай гаф аку... Къелетар авуна вуна, гила хиве яхъ... Къел тIуьрда ядни хъвада, ван хъанани? — са гъал секин хъхъана Насруллагъ муаллим. — Гъар са инсанди, Миримба, вичи авур кIвалахдин жаваб гана кIанда. Исятда за ваз са капаш вегъена. Вегъенани? Вегъена. Вучиз? Вучиз лагъайтIа, вуна алчах амаларзава! Зи капаш ви алчахвилиз гузвай жаваб я...

— Бес дишегълиди жаваб гузвач, яни? Гъахътин кIвалахар жедани?

— Ихътин кардал, сад лагъай нубатда, жаваб итимди гана кIанзава...

— Аки ятIа, йикъ зун къведани санал...

— Чун къвед вужар я?

— Вунни Идрис.

— Я Идрис дайи, я зун — чакай гъич са касни ин-

р рекьидайбур туш, чан Миримба. Са капаш за ви Къуьхъвез вегъена, ам гъич... Ам гъисаба къамир! Ам йун патал хийир я, ви хийирдиз я. Вучиз ятIа чидани? Вучиз лагъайтIа, вуна, паб-аялар аваз, пара мурдар кIвалах авунва. Пара лагъайла, лап пара! Уьмуьрлух-дц... Ни къведай кIвалах.

-- Валлагъ Насруллагъ муаллим, вун захъ инанмиш иухъ... Дугъриданни им мурдар кIвалах хъанва, вуна дуь.ч лугъузва... Валлагъ, сифтедай ширин яз аквада, гуьгуьнай жув пашман жеда... Хъана завай са къелет, ЯП)Я зи гардан! Амма Идрисан патав зун хкведач!

— Аквадай гьаларай адаз вахъ галаз рахаз кIан-iana.

— Ваь, чан Насруллагъ муаллим, гьа инал йикъ iyil, Идрисан кылив зун хкведач...

— Вучиз?

— Хквез жедач завай.

— Ви уьмуьр гьа и харанIа хъайи регъве фидай-Шл яни?

— Чидач, — эй фана дуьнья... Вун вуч инсафсуз Тушии... Аман, эй дуьнья...

Пасруллагъ муаллимдйк мадни хъуьруьн акатна.

— Вуна исятда дуьз лугъузва, Миримба, — лагъана Няеруллагъ муаллимди. — Дугъриданни ви кIвалахар Щ.сли туш. Исятда вун я катрамаканвидай гъисабзавач, и еипетрин инсандай... Вирида... Ви таяри Ватан хвена... Ншье зун... Дяведай хтана. Яни? Гзафбуру Ватан па-Гйл чанар къурбанд авуна. Авунани? Авуна. Амма ву-Шиучна?

— За ваз вуч лугъун? Гьа Жейрана вичи зун...

— А гаф сивяй акъудмир лагъаначирни?

— За авай гаф лугъузва...

— Мадни са силле вегъидани? — ягъиз кIан хъана " н'руллагъ муаллимдиз, амма язух атана адаз Мирим-> I dill, янач. — Валлагъ, катрамаканвийриз ви сивяй гаф акъатзавайди чир хъайитIа, абуру вун даш-

къалагъ ийнда, я къей хва! Вуна вири катрамаканвиар
беябурзава, эй келлегуз!

— Зун дашкъалагъ...

— Мад ахътин гаф рахаз тахъурай.

— За хъайивал лугъузва, авай гаф...

— Тфу! — мадни садав ягъиз кІан хъана Насруллагъ
муаллимдиз, амма ада вич хвена. — Аквадай гьаларай
вун къанмаз я. . Гъа и харапІа регъв ви къилел чІур
хъуй... Заз мад вахъ галаз рахаз кІанзамач. Идрисазни
вахъ галаз рахун герек туш... За адаз вири ихтилатда...
Я вахъ галаз катрамаканвиарни, гъич са касни рахадач...
Квахъ! Инсан хъиз акваз, вич лугъумир вун гьакІан хъа-
ма я къван...

Чанда пара хъел аваз хтана Насруллагъ муаллим
хуъруз, амма Идрисан патав фенач. Геж тир Вири
хуър ахварал фенвай. Инлай, анлай кагъулдаказ кице-
ри ампзавай...

Гьинай ятІани яргъал дередай тфенг акъатна ва са
шумуд кицеи санал къал авуна, ампа. Хуъруън вини
къилйай кфилдин пашман авазди лепе гана. Вуж ятІа
ксанвачир, са нин ятІа рикІел са гьинал ятІани сенгер-
да авай стха ва я буба хтанвай...

Катрамакандин кфилди инсандин мецелди, рикІин су-
задалди инсанрин вафалувиликай, кІанидан ширинви-
ликай, къисметрин бахтсузвиликай мани лугъузвай.

Насруллагъ муаллимдиз лап вичин кІвалив агакъна,
гъаятдиз гъахъдайла, Миримбадин язух атана. Фагъир
Миримба, тІветІ инжиклу тийидай инсан, кІваливай
йикъавай хъанва. Виридахъай катнава. Папахъай, аял-
рихъай, хуъруънвийрихъай...

Насруллагъ муаллимдиз адаз куъмекиз кІан хъана.
Амма гъикІ? Субай кас тиртІа, маса месэла. Идахъ ви-
чин паб, вичин аялар. Пабни гъихътинди? Жанавур. .
Ви эхир гъикІ хъурай, эй язух Миримба?

Амма Насруллагъ муаллим гъалатІ тир. Ада лугъу-
дай къван язух ва ажуз инсан тушир и Миримба.

fiMfiM зур йисуз Миримбадикай са ван сесни

Яхирпи садра Дербент шегьердай хтай катрамакан-
ИнШ)Н хабар гана:

— Чи Миримбадикай Дербент шегьерда милица
*i иша. Базардиз атанвай, вичин ракъун хьтин шапкани
4,,. Атана, чун акурла, гафни талгъана, алатна фе-

Чна диндирмишайлани жаваб ганач чаз. Бес, ла-
У, вичиз чун чидай ксар туш...

<вбар агакъна Миримбадин папав, Сунабилбилав.

Ва-а-а! — садлагъана гъарай акъатна адай.—

нимба Дербент шегьерда-а-а?! Ам къенвачни? Дер-ит

шегьерда, ракъун шапка алаз?! Вичиз чун чизмач ■

'I, «на, яни?! Эгъ ламран хва лаа-а-ам! Намуссуз, i

ы йретсу-уз ламран хва! Гъа Дербент шегьердиз атана

ИИ эхирзаман тавуртIа, зун жуван бубадин руш же-|4

хън!¹ За ви як тГуьна, иви гьикI хъвадатIа аку на,

ЯМих ламран хва, лам! Вуна зи чанда тур ялав яраб

i нтзама жаа-ал?! Вакай лап гъа Дербент шегьердин

идалайни чIехиди хъайтIани, вун за виридаз акваз-из

са яб къуна хкана, гъа и гурарин кIане гьикI ку-IdнтIа

аку на! Гъамиша сарар экъис хъанвай кфир! \mma

Миримба адан гъиле мукъвал вахтара гъат-иил

тушир. Вучиз лагъайтIа, гъакъикъатда, Мирим-и н

къилел милицадин шапка, къуьнел пагонар, кIва-

чвкмеяр, тандал милицадин форма алай. Дербент

иердин куьчейрал ва я базардал вич акур ва вич

чрмишай катрамаканвийриз ада честь гузвай (гъа

мдаз чирнавай) ва, ахпа, хабар къазвай:

- I>уюр, вуна вуч лугъузва, юлдаш? Катрамаканви?

иуч лагъай гаф я? Катрамакан? Ам гъинавай чка я?

- Валлагъ, Миримба, эгер вун хуьряй катначиртIа,

i и И дережадихъ агакъдай тушир, чан хва. Ви рушал

тIвар алатIа чидани ваз? Назлу Хану-у-ум!

— Вун нихъ галаз рахазва, эй юлдаш? — лугьудай Миримбади.

— Зун вахъ галаз, Миримба, вахъ галаз. Ви рушал Назлу Ханум лагъана тIвар эцигнава.

— Вун гъинай рахазва, эй юлдаш?

— Катрамакан рикIел аламачни?

— Катра... Карта... Катар... Вуч, вуч?

— Вуна жуван диде-бубани рикIелай ракъура, ахпа вакай неченик жада. Чир хъанани?

— Эгер патронар гъисабзавачиртIа, — Миримбади вичин махорка авай тапанчидин габурдал гъил эцигна...

— Вучдай вуна?

— За ви кIвалах гъа инал куьтягъдай.

Тухдалди хъуьрена катрамаканвияр.

— Патронар вучиз гъисабзава, чан Миримба?

— Вучиз лагъайтIа, ахпа абур списатна кIанзава... Чина гъахтин къайдаяр авайди я-е! Тапанчи ядайла, ви патав шагъидни хъана кIанда.

— Вуч шагъид, чан Миримба?

— Ахпа патронар списатдайвал.

Руфунар къуиа хъуьрена катрамаканвияр.

— Я кьей Миримба-а, вакай лап ам хъанва хьи... Чехи кас... Чи Идрисалайни чIехи кас...

— Идрии-ис? Ам вуж я? А-а, колхоздин седри?

— Ун, ун! Гъам, гъам! — шад хъана катрамакан-вийриз.

— А-а-ан, ван хъайи кас я.. Зун гъукуматдин къул-лугъчи инсан я, чир хъанани? Идрисан таи туш. Чир хъанани? Заз кIан хъайитIа, за а Идрис инихъни эл-къуьрда, анихъни... Жуваз кIани патахъ! — яваш-яваш ам зи рикIел хквезва.. — къил юзурна Миримбади. — Адаз лагъ, эхирни зун вичихъ галаз садра дуьздиз рахада лагъ! Гъа Катрамаканда. Вичин идарада. ГъакI лугъузвай лагъ... Ам зи рикIел хквезва... БатIулди Жейран хъайила, чпи зи силис авунай лагъ... Чпиз зи суд-дуван ийиз кIан хъанай... За гъакI лугъузвай лагъ... Ага-

къира гъадав! Вич седри Идрис ятIа, зун ефретур Ми-
шмба я, ефретур Миримбаа-а! ГъакI лагъ.

4.

Идрисаз къайгъуяр пара авай. Вичин ваъ, вичин
и!вилин ваъ, вири элдин, катрамаканвийрин, колхоздин
НЪайгъуяр авай Идрисаз, вичин туътуънихъ къван!

Мпйишатдиз иесивал авун патал йифди-югъди ксана
i I мпавачир: вирина жуван вил хъана кГанзавай, вири-
■ > i жуван, колхоздин седридин, гъурметлу инсандин
ият, акъулла гаф герек тир, амма эхиримжи вахта-
иакъийри къуъзуъ, са къвал тIазвай Идрис михъиз
кпрзавай.

и къвала тIал аваз, Идрис югъ няни жедалди гагъ

■ итахъ, гагъ а патахъ, гагъ чубанрин патав, гагъ
кар-

hip цазвайбурун, гагъ муъшкуърда техилар цазвай-
уи патарив жезвай.

Чш'шшатдин кIвалахар и йисуз вири хъсанзавай.
'шкуърда ада къадардилаи артух мухан ва къуъ-
н ииКлер цанвай... Абуру хъсандиз бегъер гудайди
пра тир, абур дигмиш хъанвай. Хуъруън чкайра ада
|уфарни къадардилай артух цанвай, абуруни кесиб
unuCi агъалийрин, колхоздин доход артухардайди
«■уз тир. Гъатта хуъруън мукъварив гвай ачух чкай-
ИйнIалрани мухан ва къуълуън никлер цанвай. Хуъ-и
къуд пад вири салар, никлер тир. Кятрамакандин вини
къилихъ са къая хкаж хъан-Ток къая. Колхоздин
салар, никлер хъсандиз акун \L Идрис мукъвал-
мукъвал и къаядал ацукъна же-

■ И софердини ам къаядал ацукъна, чина разивилин
i-р а паз, къуд патаз килигзавай. Бирдан ам садла-
iM къудгъун хъана. Ам вичин пелел гъил эцигна ки-
ий Мукъфдивди. Белки адан вилерикай карагна-
|J«? Адаз къуълуън никIе гъайван авай хъиз хъан-
, мммп ам садлагъана вилерикай квахъна.

Тек къаядал ацукънавай Идрисан къаншарда, къуза пата, къуьлуьн никлерин гапалар экъа хъанвай. Идрисан катран хътин хци вилериз абур, вичин капун юкъваллайбур хъиз, аквазвай. Адан рикI шад тир. Дяведин хажалатар, вичин къилдин дердер адан рикелай алатнавай. Катрамаканвийрин яшайиш-дулунажагъ виликан къайдадиз хквезвай.

Къаядал ацукънавай рикI шад Идрис мадни никлериз кил иг на ва ам гила мад сеферда цай илисайди хъиз хкадар хъана, кIвачел къарагъна. Ваъ, адан вилерикай карагнавачир. НикIе са вуч ятIани авай. Гъай-ван!

Къарагъна кIвачел, вичин патав эцигнавай зурба бармак къилел ахлукIна, ам залан камаралди хуьруьз хтана. Адаз дуьз хъел авай. Хъел жедачни бес? Катрамаканда буьркьюь са касни авач, амма гъич са касдизни къуьлуьн никIиз фенвай дана аквазвач. Нин дана ятIа чирна кIанда. Яраб дуьньядал вири тух хъанва жал? Ихътин къайгъусуз инсанар жедани? Ник цанва, ахпа ам данадив нез гузва. Эхир и ник чун патал, инсанар патал цанва, данаяр патал ваъ! Вучиз и дана къвал тIазвай къуьзуь Идрисаз аквада, амай катрамаканвийриз аквадач? Вучиз? Абур гъиниз килигзава? Къаравул гъинва? Идрисазни такуртIа, Идрисани таквадай амалар авуртIа, ахпа вуч жеда? Вирида данаяр никлериз ахъайдачни? ГъикI жен хъи, вирида санал зегъмет чугуна и никлер катрамаканвийри и данаяр патал цанва? Къемаз Идрисавай и данадин вилик пад къаз тахъайла, пака, хармандал техилар кIватIайла, адавай нин вилик пад къаз жеда?

Дана хуьряй катнавай Миримбадинди хъана. Вучда? Куз-хъукъуз амукъна Идрис. Агъуз тфу ийида — чуруда акъазва, виниз тфу ийида — спелра... Иеси хуьре авач, пабни садра сив ахъа хъайила, пуд юкъуз ам кIевдайбурукай туш... Эверна идарадиз, са тIимил туьмбуьгъар авуртIа, лугъудайди я, виридакай са чун аквазва, къисас

къахчузва; на къясас фена Дербентдавай Миримбадилай къахчу, чи данадилай ваъ, ван хъанани?

Идриса са къанни вад кас катрамаканвиар санал кІватІна, виридаз санал лагъана:

— Я чан рухваяр, я чан балаяр, — лагъана Идриса, хъел атайла, мад тІа хъайи къвалал са гъил эцигна.— Я сивиз къейи катрамаканвиар! Квез вуч хъанва? Заз, и къуъзуъ жезвай Идрисаз данади ник незвайди аквада — квез вучиз аквадач? Куъ вилер гъинва? Куън гъиннз килигзава? А ник куъ вириданди тушни? Чна ам Миримбадин дана патал цанвани? Дана хуъзвай касди ничин дана данайрин нехирдиз гъалрай! Данарбан авани? Ава. Са жавабдарвал гъисс авуна кІандачни? Аку, рикІел хуъх, чан рухваяр! Колхоздин салаз, никІиз феийи цІегъ, бацІи, дана... за и Къиримав, къаравулдив, ван жезвани, хкиз туна, гъа и кимел тукІвада гъа а-а! Куъне иуч лугъузва?

— За ам гъа инал хкида! Яб къуна! — гъарайна къаравул Къирима.

•— Дуъз лугъузва вуна, юлдаш седри, — жаваб гана жемятди.

— Лап хъсан, ван тахъайбурузни лагъ, чир хъурай, чан балаяр!—Гуъгъуълар шад хъхъана, Идрисни жемятди ар кІвалахрал хъфена.

Амма гъа и нянихъ Идрисан гуъгъуълар мадни сугъул хъхъана. Къаридин лугъунрай, хтулар адан чІалаз килигзамачир. Сеbeb? Эверна Идриса вичин хтулриз, хабар къуна. Хтулри къведани санал, къегъалри хъиз, са кІусни регъуъ ва я кичІе тахъана, жаваб гана:

— Чазни, виридаз хъиз, я са лам къачу, я са дана... Виридаз данаяр, ламар ава... Са чаз авач...

Идрис чашмиш хъана. Им вуч лагъай чІал я?

— Куъне къе нянихъ кІвачер чуъхвенани? — хабар къуна ада.

— Чуъхуъдач чна, — лагъана хтулри къведани санал.— Дана къачу, ахпа чуъхуъда...

— Агъаа-ан, — авуна Идриса. — Ихътин кІвалахар мусанлай хъанвайди я? Куъне лугъуз, за ийизвайди яни, тахъайтІа, за лугъуз, куъне? Квез ахътин тербия ни гуз-ва? Лагъ акван, квез ахътин тербия ни ганатІа?

— Насруллагъ муаллимди, — лагъана хтулри. — Бу-бадип дана къачуз тур, лагъана. — Ада вичин аялриз къачунва... Вичин дана текдиз гъариб жезва, лагъана.

Идрисак хъвер акатна.

— АкІ ятІа, къачуда, чан балаяр, къачуда.

— Чулавди къачумир, — лагъана хтулри.— Чу-лавди, йифиз квахъайла, аквадач.

Са шумуд нянихъ Идриса зарафатарна, ахпа акуна адаз, ваъ, хтулринди рикІивай я, дана къачун тавуртІа, хтулар къаридивай чІалал гъиз жедач. Чара атІана, Идриса вичин хтулризни са дана къачуна. Дербентдиз фидай рекъин къерехдавай азербайжанрин хуъряй, са кІвач ладу, пелни къашкъа дана къачуна.

Хкана дана вичин гъаятдиз, ада вичин хтулрал къе-тІендиз тапшурмишна:

— Аку-у, чан балаяр, рикІелай ракъуриз тахъурай!—• ада вичин яргъи тІуб юзурна. — Садрани рикІелай ра къуриз тахъурай. Нагагъ колхоздин никІиз ва я салаз фида... Ахпа завай туш гъаа-а!

— Чна адалай гъич садрани вил алуддач, валлагъ буба, алуддач!

Дугъриданни, сифте йикъара хтулри данадилай вил алуднач. Абура акъван шад ва бахтавар тир хъи, абуру гъатта данадиз манияр лугъуз башламишна, цуъкверин кІунчІар гъиз, адав ни чІугваз туна, адан тум эвягъиз, адан къилел бармак, далудални Идрисан фадлай гадар-навай куъгъне шинель алукІна... адан кІвачерни чуъхве-на, адан вилеризни теменар гана, гъакъван Идрисан хту-лар бахтавар хъана, лугъуз тежедай къван бахтавар!

Са цІуд йикъалай къаравул Къиримаз къуълуън ни-кІиз фенвай са дана акуна ва ада къуна ам кимел хкана.

— Юлдаш седри, — лагъана ада идарада Идрисаз,— юлдаш седри, нин дана ятІа чидач, за са дана къуьлуьн пикІай къуна хканва... Адаз вучдатІа, лагъ.

— Гаф садра лугъудай затІ я Къирим, — гъарайна Идриса. — ГъикІ лагъанатІа, гъакІ ая!

Идрисни са шумуд кас кимел атана. Килигна дана-циз, Идриса вичин вилер акъална, ахъай хъулуна. Даниани Идрисаз килигна. Идриса вичин гъил жибинда тупа. Адан жибинда кІвенкІ элкъвей чукІул жедай.

— Эвел нинди ятІа чирна кІанда, юлдаш седри, — тгъана Къирима. — Инсанар я, ахпа рахунар жседа... Идрисак хъел акатнавай.

■— Ярхара, — лагъана ада Къиримаз.

— Мад вуна лугъуз хъайила, башуьсте!

Идриса данадин туьтуьнал чукІул эцигай арада лап нргъай хъиз, адан хтулар пайда хъана, абур чукуриз-чукуриз кимел атана, амма данадин туьд атІанвайди •журла, шехъиз-шехъиз къулухъ элкъвена. Къиримани ничин къилиз къве лапІаш вегъена.

— Я чан Идрис дайи... За ваз герек туш лагъана-чирни... Ваз жуван дана чизвачирни?... Ая-я-я! Зазни и аялар, атана акурла, чир хъана... Тфу! Ихътин къелет ши уьмуьрда акъатай тушир...

— Итимдин гаф сад хъана кІанда, Къирим, — лагъанп Идриса. За жуван яшинда, чан хва, лагъай гаф чІурпйди туш! Гила и тум къацІай данади зи тІвар къаи!урна кІанзавани ваз? Зал бубади тІвар эцигнавайди и гъа-а! А тІварцІиз гъуьрметна кІанда! За жува тавур-ііі, вуна а тІварцІиз гъуьрмет ийидани? Гъич садрани...

— Я чан Идрис дайи...

— Гаф лугъумир. Лагъанани, къилиз акъуда!

Вичин дана Идриса вичи алажна. Хам складчи Ман(яз гана, як къуьзуь къарийриз, хендедайриз ва ешмриз...

— Жемятдиз якни хъана, ахпа тарсни...

Хтулрив гвай къиямат маса къиямат тир. Абуру

ш

гзаф цДингаварна. Бубадихъ галаз хъел хъана. Абуру чпел тахсир эцигзавачир.

— За квез лагъаначирни? — жузуна Идриса абурувай вичин рацІамар агажна. — За квез вуч лагъанай? Колхоздин салаз, никІиз ахъайиз тахъурай, лагъана чирни?

Хтулри эвел кьилер агъузна, ахпа абур бубадикай чуьнуьх хъана.

Гвенар гуьдайла, къаравул Къирим мадни идарадиз атана. Адан са гъиле бармак авай, муькуь гъиле лаш. Атана идарадиз, акъвазна Идрисан столдин вилик, башламишна ада:

— Юлдаш ссдри, — ваз чида, уьруьшар чІехи я... Ваз чида, зи са кІвач кьецІи я... Мад им гъикъван хъурай?

— Мус-мус тавуна, Мустафа, лагъ! Вуч хъанва? — хабар кьуна Идриса.

— Гила и белгендаллай никІик са лам акатнава. Заз ада аман лагъай аман гузвач. Вучда?

— Лаа-ам? Гъагъ... — кьил галтадна Идриса.—Ламрав, ник нез тадани?

Ламраз кьалгъанар бегенмиш жезвач, яни? Къуьлуьн ник незва, яни?

— Ун, валлагъ, къуьлуьн ник, — жаваб гана Къирима. — Вични лацу лам я.

— Нинди я?

— Миримбадин.

— Миримбадин-ин? Гагъ идан дана, гагъ идан лам... Им вуч лагъай чІал я? Им гъикІ лагъай чІал я? Чна ина Миримбадин данаяр патал, Миримбадин ламар патал къуьлуьн никІер цанвани? Вичини чаз Дербент шегъердай гъелегъар къазва...

— Шумудни са югъ я, гъар юкъуз никІяй акъудзава за.

— Жерме авуна кІанда.

— Вич хуьре авачиз, жерме ни гуда?

— Папа.

— Э-э-э... Папа... Папаз за куь ламра колхоздин ник незва лагъана... Ширин мецивди... Ада вуч лагъанатла, чидани ваз?

— Вуч лагъана?

— Тухвана, лагъана, гъа Дербент шегъерда пелел гъед алаз къекъвезвай Миримба лугъудай ламран хцин къвалаз ягъа! Лам! Ам гъа ламран хамуна гъатрай!

— Ам яргъи мез квай паб я, — лагъана Идриса. — Фикир гумир... Ламран месэла са тИмил четин я. Лам дана хъиз туш... Дана тиртла, туклуна, жемьтдив нез тадай чна. Мадни са шумудра лагъ! Эгер са нетижа тахъайтла, жуваз чидайвал ая!

— Башуьсте, — лагъана Къирима. — Башуьсте, юлдаш седри. Заз чида, вучдатла.

ИкI лагъана, К/ъирим хтана уьруьшдиз килигиз.

Гъич са сятни алатнач, белгендин патав гвай къуьлуьн никлин къерехдай тфенгдин ван акъатна. И ванцел катрамаканвийри чукурна ник галай патахъ. Килигайла, акуна хъи, никлин къерехда Миримбадин лацу лам-|)iip кIурар цавуз хъанва, адалай са тИмил анихъ Къирима вичин са луьледин тфенгдай ичIи патрум акъуд-т;iiia, амма акъудиз жезвач...

И хабар агакъна Миримбадив. И хабарди Миримба шад авуна. Эхирни адаз кIвализ хкведай багъна жа-і ьпивай. Бес гъикIа? Миримба гъукуматдин къуллугъчи ч. Яни? Я- Адан лам ядай ихтияр низ ава? Садазни. Лмма янавани? Янава. Миримбади адаз къанун вуч ятIа, Миримба вуж ятIа, чирда.

Амма са кар авай: Миримбадиз папахъай кичIевал «май. Ада кIвале тун тавуртIа вучда? Миримбади са шумуд сеферда, — къведра ятIа, пудра ятIа, шекер, пампасияр рахкурнавай, папани, гафни талгъана, абур къабулнавай. Гила са йис алатнава, адаз акъван хъел пмукъич, — хиялна Миримбади. — Аялризни шей-мей къачуна кIанда...

Миримбади пул бурж къуна, кIвализ, папаз, аялриз

савкъватар маса къачуна .. Ширинлухар, папаз са шал, кагърабаяр, аялриз шалварар, кІвачин къапар, садни тІехвер алай са ведре! «Сунабилбилаз и ведре бегенмиш жедайди я, — хиялна Миримбади. — Садазни авачир ихътин лацу тІехвер алай ведре акурла, адан рикел;ш вири алатдайди я...»

ГьакІ хъунни авуна. Йифиз, хабарни авачиз, Миримба хтана ахкъатайла, папан пагъ атІана. Вучда? Пелен къер са легендивди ядани? Паб Миримбадин парталриз, шапкадиз, чекмейриз килигиз амукъна. Ахпа адаз савкъватар акуна... Гьихътин савкъватар! Папа тадиз къайгъанах чрана, аялризни, Миримбадизни къайгъанах гана, ахпа аялриз месер вегъена

— Вун рахазвач хьи, я Сунабилбил? — жузуна Миримбади.

— Я къей, вун садра катайла, хкведачир хьи? — жаваб гана папа. — Гьикъван гуъзлемишда? Гьамиша вил рекъеваз хъана чун... Гьа къе хкведи, гьа пака хкведи...

— Гьукуматдин жавабдар къуллугъдал гьамиша вахт жедач, — лагъана Миримбади. — За ваз вуч лугъун? Жув ана хъана, рикІ ина... Бес куъ гьал гьикІ я? — Миримбади жибиндай хъипи портсигар акъудна, папаз акваз-акваз, адал тІуб илисна, па-а-анхъ авуна, ам лхъайна.

Са тІуб сиве къуна, паб, портсигардай тум яргъи пІанІрус акъудна, чІугвазвай Миримбадиз килигна.

— Я къей Миримба, вун гьич чир жезмач хьи... Вун михъиз дегиш хъана хьи!—лагъана папа, садлагъана адан гардан къужахламишна. — Вуна чун михъиз рикелай алуднавайни?

— Ваъ, ам вуч лагъай гаф я? Гьич са чІавузни... Къуллугъ гьахътин жавабдар къуллугъ я, мажал же дач... Гагъ угърияр къуна кГанзава, гагъ шпионар къуна кГанзава, гьакІ хъайила, хквез жезвачир...

Папа адан гафарин манадихъ яб акалнач. Адаз угъри, шпион вуч ятІа, вуч туштІа, фикир авун герек ак-

иавачир. Ада тадиз Миримбадин парталриз т,уьмерна, абур михьна. Миримбадиз авур къадар къаргъишар адан риклел са кIусни аламукънач. Вири, на лугьуда, экъечЪ на Сунабилбилан рикIяй, гарун хура гьатна...

Папа итимдин парталар вичиз аквадай чкадал ми-хинихъай куърсарна, чекмеярни, вил акъадай чкадал, плавай эцигна... Исятда Сунабилбилан вилерай Миримбадин гьар са чекме са итимдик, са катрамаканвидик квай. Миримбадин гьед алай шапка, папан вилерай, дуьз вад кас катрамаканвийрик квай. Бес адан юкъва авай гьяркъуь чIул, адан пагонар...

Са арадилай гьуьлни паб, на лугьуда, сифте эвленмиш хьанвайбур я, гьакъван бахтавар яз, сад-садаз ширин яз, ксана. Пакамахъ фад паб ахварай аватна. Ада гьасятда вичин ван хкажна:

— Аку, исятда экъечIа кимел... Къалура ж'ува-жув. Ван хьанани? Абур вуч я, абур, ваз гьеле хъсандиз чир чьанвач... Дербентдай хквез, абуру ина вакай хьуьруь-иарзава... Эвелни-эвел фена идарада жуван лам ягъай ламран хцихъ галаз садра рахух... Жувни итим тирди чир ая!

Миримба куьчедиз экъечIна. Мал-гъайван гьаятдай пкъудзавай къуншияр, Миримба акуна, чина хъвер аваз, план патав атана. Атана абур Миримбадин патав, адан i бил къаз, адан шапкадал алай гьетрез килигиз, къуь-норал алай пагонриз килигиз, вирида хъверна. Ни лу-и будай катра-маканвидикай милица жеда лагъана? Миримба катрамаканвийрикай сад лагъай милица тир. Гъа и карди катрамаканвияр са тIимил чашмишарни авунпай. Хуьряй катнавай Миримба аку, адал алай парталар аку! Ни фикирдай?..

— Чаз гьеле сухуй паюкни гузвайди я-е, мажиб квачиз... Ахпа зуваниени гудайвал я.

Миримбани чашмиш хьанвай. Жедачни, вири вил илуд тийиз, пелел алай гьетрез килигдайла?! Атана, гым къуна, Насруллагъ муаллимди лап зарафатарна:

— Здравия желяю, товарищ катрамаканский марша-ал!

— Вуна, юлдаш Насруллагъ муаллим, закай ваъ, жувакай хъуьруьнар ая. Заз дуъз килиг, заз гъакІани вакай... Ваз вун вуч хъиз хъанва? Вун хътинбуру, юлдаш Насруллагъ муаллим, Дербент шегъерда зи вилик чаяр гъиз эцигзавайди я. Заз кІан хъайитІа, за вун исятда, гъа инал тІарамарда.

— Яваш, я къей Миримба, вун гъинай, зун гъинай? Са тІимил инсаф ая, ваз минет хъуй, чан Миримба!

— Чан... Чан..., — мурмурна Миримбади. — ГъикІ хъана, саймишиз кІанзавачни?

■— За лагъайди вуч я, вун чи маршал я?! Мадни гъикІ саймишдай затІ я? Генералисимус яни? Аку-у, идарадиз физвай Идрис? Мазай? Акунани? Фена гъабурухъ галаз рахух...

— Идрисахъ галаз зи къилди рахун ава...

— Нихъ галаз?

— Идрисахъ галаз.

— Идрис дайидихъ галаз яни? Икъван чІавалди ву на «Идрис дайи» лугъудай. Гила Идрис хъана, яни?

— Ам ваз талукъ туш.

— Вуна лугъузвай гъа и Идрисан вах жегъил свае тирла, сад лагъай аял къенвай свае тирла, ви са йис тир, лугъуда... Гъа Идрисан вахан, дакІуна, тади гузвай хурай вуна нек хъванай, лугъуда. Вунани Тамерлана... Гила ваз я катрамаканвияр чизмач, я некІедин стха Тамерлан чизмач, Идрис дайидикайни Идрис хъанва... Вун, кІел хъиз акваз, агъудин кутар я къван! Квахъ, вунни къий, вакай жедайдини...

Насруллагъ муаллим, тфу авуна, вичин кІвализ хъфена.

Миримбадин рикІиз тІар хъана: за низ вуч пис гаф лагъана, низ вуч писвалнава? Садазни я са гаф лагъанвач, я садазни са писвал авунвач, амма вири адаз ала-мат аквазвай хъиз килигзава... ДакІанвал ятІа? Тахъай-

тIа пехилвал ятIа? Кае гьукуматдин парталар алаз хтанва, вири адаз кьайиз-кьайиз килигзава, ягьанатар-аава, зарафатарзава... Миримба тушиз патай атанвай са кас тиртIа, кIвализ мугьманвилез эвердай тир, гьай-пан тукIвадай тир, амма им Миримба я, жуванди я...

РикI тIар хьана, Миримба идарадиз фена. Гьилер далудал зцигна, яваш камаривди, инихъ-анихъ килигиз...

Идрис столдихъ ацукьнавай. Идарада бухгалтерии бригадирар авай. Абуру вирида, нубат-нубатдалди Миримбадин гьил кьуна, адаз хвашкалди лагьана.

— Я залум Миримба, вун садра катайла, кьуьлуьн пет хьиз жагьидач хьи, — лагьана бухгалтерди. — ГьикI и, Дербент шегьер?

Идрисав гьил вугайла, адан вилер акуна, Миримбадин гьил буш хьана, адан дамах, жуьрэт квахьна, адакай гьа виликан Миримба хьхьана.

Килигна кьилелей кIвачелди, Идриса кьил галтадна.

— Аку гьа-а, — лагьана ада, — парталри инсан гьикI дсгишдатIа... Ни лугьуда им гьа чаз чидай Миримба я лагьана? Садани. Кьуллугьчи хьана вакай, яни? — ам Миримбадин вилериз килигна.

— Ун, — лагьана Миримбади, — артух гаф-чIал **рахаз** тахьана.

— Ви бахт ахьа хьана... Ламра кIурув яна, женнет-диз аватна вун, — лагьана Идриса.

— Зун гьа ламран патахьай хтанва иниз, Идрис... да-дайи...

— Гьи? И ви...

— Гьич хьеан хьанач, Идрис да-дайи, — лагьана Миримбади ва ам са кьуьнелей дакIардиз килигна.

— А-а-а, ви лам...

Идриса са шумудра фусна. Адан рикIел вичи и Миримба дяведиз финикай гьикI акьвазарнайтIа, хтана. РакьурнайтIа, гьана рекьидайди тир, — хиялна ада. — Я идахъ ина лам жедай тушир, я ламра колхоздин ни-

кӀиз зиян гудай тушир, я идан лам къаравулди ядай тушир, я, хтана пагонар алаз, ида зи кӀил тӀардай тушир.

— Буюр, лагъ ви дерди. Заз бригадиррихъ галаз рахунар ава.

— Зун гьукуматдин къуллугъчи инсан я, — лагъана Миримбади. — ГьакӀ яз хъайила... квез ни ихтияр гана, зи лам яна рекъиз?

— Ви ламра колхоздин никӀиз хасарат авуна, чан хва. Халкъдин девлетдиз кӀур гана.

— Са зи ламра, яни?

— Мумкин я, маса ламарини гана.

— Бес виридакай анжах са зи лам вучиз яна?

— Вучиз лагъайтӀа, вун гъавурда авай, гьукуматдин къуллугъчи инсан я. Вун масабур патал чешне хъана кӀанзава. ГьакӀ хъайила, къаравулди ви лам яна.

— Яз гьакӀ я... Яз... амма куъне зун...

— Лагъана тур. Регъуь жемир.

— Куъне зун тирансипуртдикай магърум авуна, — лагъана Миримбади. — И кар гъич хъсан хъанач...

— Мад вучда? Хъайивал хъана... Гад кӀватӀна куъ-тягъайла, чна ваз колхоздин патай са савкъват ийида... Исятда за ваз са тӀимил ниси гуда, хутах жуваз Дербентдиз... Шегъерэгъли инсан я вун, субай, къуллугъчи...

И гаф ван хъайила, Миримбадиз вич фуруз аватай хъиз хъана. Миримбадин кӀил хура гъатайвал акурла, Идриса ихтилат дегишна:

— Ширин чайни ниси... Чпелай хъсан са шейни жеч... Им катрамакандин ниси я, къуй ви рикӀелай Катрамакан алат тавурай.., — Идрис мадни Миримбадин вилериз килигна. — Катрамакан рикӀел аламани ви? Гзаф фад алатнава...

— Ни лугъузва?

Идриса жаваб ганач. Ада вичин къултухдай кӀвенкӀ хци къелемни са кӀус чар акъудна. Миримбадиз акваз-акваз кхъена:

«Юл. Мааай! И чар вав вугудай виликан чи колхоздин член юлдаш Алхасов Миримбадиз складда хуъзвай эн пай нисидикай са кве кило ниси гун тЛалабзава. «К/с Аскеров Идрис», кьул, тарих.

— Ма, фена Мазаяв гице...

Са арадилай Миримба вич складдин вилик атана. Гъиликни ведре кваз. Вичи маса къачуна гъанвай тЕх-**нор** алай ведре.

— Я Маза-ай! Мазаа-а-а-ай! — гъарайна ада.

Адаз складдин ахъа раКларин къвалав, самарии юкъна ацукънавай Мазай аквазвачир. Миримбадин хнял фикир нисидикай тир. Са кве кило лагъайла, им гъик! i Гавурда аквада? Са кило, тахъайтЛа кве кило? Са чамрай кве кило ниси? Тимил тушни? Ам гъакI кхъенгай гаф я жеди... адет патал. Паб хърак квай... Папаз Миримба ниси къачуз атайдакай хабар авачир... Папа, Миримба хтана лугъуз шад яз, хъран фу чразвай, гила ада са ведре нисини гъайила, низ чида Миримбадин паипн шадвал, бахтатарвал гъихътинди жедатЛа? ГъакI чъайила, Миримбади нисидикай хиялзавай ва адаз вичин патав самарии юкъва ацукъна рагъ гузвай Мазай пквазвачир...

Катрамаканвийриз виридаз хае са хесет ава: амии ибурун виридан ракъинал рикI хъун я. Рагъ авай югъ ниц? — аквада ваз рагъ гузва катрамаканвийри ацукъна секуьйрал, илигна ширин ихтилатрал. Гъар са вахтунда.

И Мазаязни халис катрамаканвидиз хъиз, рагъ пара кЛандай. Иллаки адан дяведа хер хъана, къецДивалзай иай кЛвачиз. КЛвачин метЛен кЛвалакIдиз... Исятда къеи!ивалзавай и Мазая муьжуьд кас немсер есирда къуна, вири вичин вилик кутуна, чпин штабдиз хкана лагъайла, катрамаканвияр инанмиш жедачир. Амма Ма-

заяв и гъакъиндай .тарифдин макъала кхъенвай газет
гвай ва ада а газет Насруллагъ муалльмдив келлиз
вуганвай

Мазай хквезва лагъана ван хъайила, хуър вири ам
къаршиламишиз фенай. Зуърне-далдамдал илигна. Ви-
ридалайни к1венк1ве Идрис, виридалайни гуьгъуьнани
гъвеч1и гадаяр аваз... Къаршиламишна хуъруьн агъа
къилевай чап рехъ элкъвей гирведал, туна вирида санал
юкъва, гваз хтанай Мазай вичин к1вализ. Адан гъаят-
дал катрамаканвийри са-сада къуьлернай, т1уьнар-хъу-
нар тешкилнай, амма межлис лап къизмиш хъайи ара-
да хурудал орденрини медалри зигрингарзавай Мазай
садлагъана пашман хъана, гъил ченедиз яна, на лугъу-
дай ам ясда гъатнава. Гафни раханачир Мазай. Идаз
вуч хъанат1а? Яраб им ни инжиклу авунат1а? Яраб им
квел рази тушт1а? К1вал сагъ-саламат, паб-аялар сагъ
саламат, хуъруьнвийри им хъсандиз къаршиламишна-
вани? Къаршиламишнава. Бес и Мазаяз вуч хъурай?

— У-уф, залумд хва залум, — лагъанай Мазая, —
на зи къен анани кана, гила инани кузва!

— Ни кузва, я Мазай?

— Са касди.

— Вуч касди?

— За квез вуч лугъун, вуч талгъун? Иналлай Арма-ч
вирдилай башламишна, та, Берлиндив агакъдалди за не-;
мецдихъ галтугайди я... Гъуррадал илигна... Амма ата-ј
на лап гъа Берлиндиз агакъайла, са катрамаканвиди зи
къен кана хъи!

— Ву-уч?

— Лап гъа Берлинда зун са катрамаканвиди... На]
лугъудай, ада зи рик1 чук1улдив янай...

— Катрамаканвиди-и? Яваш яда-а?

— Ун, чи катрамаканвиди.

— Жеч я Мазай! Берлинда катрамаканвиди катра-
маканвидин рик1...

— Исятда рик1ел хтана, мадни зи рик1 кузва...

Бирдан катрамаканвийриз акуна хьи, хурудал орденрини медалри зигрингарзавай, са шумуд декъикъа идалай вилик лугъуз, хъуърезвай Мазаян вилериз накънар акъатна. Сес акъат тийиз шехъзава кас.

Низ чида вучиз къал хъанатІа? Мазаян гъал акурла катрамаканвиарни са геренда кис хъана ва ахпа Идриса хабар къуна:

— Вуч себеб хъана а касди ви рикІ тІарнай?

— Валлагъ, Идрис дайи... Лап Берлиндиз агакъна чун... Шегъер къуна чна... Юкъузни, йифизни чІагъанар ягъиз, къуълерзава чна... Вири бахтавар яз... Гъана са цлавай, акъван яргъи са- цал...

— КІвалин цал? — жузуна Идриса.

— Ун, кІвалин цал... И чи хуър алай чка къван са пад-цІуд сефердин яргъи са цал... ЦІуд мертебадин кІвалин цал... Гъа цлал, Идрис дайи, кхъинар алай...

— Вучтин кхъинар, я Мазай?

— И дуъньяда авай къван чІаларалди кхъинар... Чи иекерри кхъенва, вич гъинай ятІа, вичин тІвар, вичин фамилия... Гъа цал тирвал... И къиляй а къилиз къван кхъинар... Валлагъ, Идрис дайи, бирдан алкІана гъа цлал, завай зи вилер алудиз жедачир... Табдайдан ба-маир къий... Къах хъана, сив ахъа хъана амукънай зун... Имлеризни нагъв атана...

— Вучиз ятІа лагъ, чазни чир хъурай ман, я Мазай.

— Идрис дайи, а цлал са гаф кхъенвай... Гъа гаф лкуна, вилер накъварив ацІанай зи...

— Вуч гаф, я чан хва?

— Катрамакан...

— Чи чІалал?

— Ун. Гъа са гаф... Я фамилия кхъенвачир, я тІвар... Юлдашри ялиз-ялиз хутахнай зун... Яраб ам вуж тир-іі; і, залай вилик Берлиндив агакънавайди? ГъакІ хъай-плп, гъам рикІел хкведайла, зи рикІ тІар жезва... Мум ии и я, ам шегъердин къене къиле феѝи дявейра телеф дыша... Вичелай гъа цлал аламай са гаф туна...

— Яраб нин хва ятІа? — хабар къуна са къари-ба-деди.

Бири кис хъана. Садаини гаф акъатнач, амма къари-бадедиз къенн Берлинндавай цла жаваб гузва:

— Катрамакандан хва.

Берлинда дяве куътягъ жез пуд югъ амаз Мазаян кІвачелни хер хъанай ва ада гилани къецДивалзама. Са кІвалин зумурда са шумуд кас немсер чуънуъх хъанвай ва Мазаяз, Смоленскиднн патав муъжуъд кас есирар къурвал, гъабурни къуна, вирк санал штабдиз хкиз кІан хъанай, амма и сеферда немсерикай сада надинжвал-най... ЯтІани, гъа кІвачел хер .а.Іаз, Мазая абурукай сагъ амукъай са шумуд кас командирдин къилив хканай...

Ингъе, шла дуъньядал дяве амачир, вирина секин хъанвай, вирида хирер сагъар хъийизвай, Мазаяни, складдин вил и к. самарин юкъва ацукъна, къецІи кІвачиз рагъ гузвай. Гъа икІ, ацукъна самарал, складдиз къведай кас аватІа-авачтІа чирна, къарагъда ам ва, са герен кимел ацукъда. Анай ам идарадкз фида, са герен анални ацукъна, ам кІвализ хъфида. Фу тІуъна, ахпа ам мадни складдиз хкведа...

А^арф авай юкъузни, рагъ алай юкъузни адал куъгъ-не чекмеяр жеда, тандал куъгъне китель ва яб алай шалвар, шалварднн кІанизни пине янавайди я. Амма адан къилел бармак алай, са балкІандин, са калин къи-метдик квайдн. . Зурба, бурма кІелен хамуникай цван-вай бармак. Гъа бармакдин кІанккай, чин яру, гардан-дал, къамал яру хирер хътин дерин биришар алай Мазаян цДару вилери типІрен вилери хъиз, цІарцІар гуз-< жеда... Адан чиниз килигайла, шурвани фу алай суфра акур хъиз жеда, гъакъван берекат авай чин я. Ахъгин -кефияр къумбар вахтар жеда хъи, Мазай идарада, кимел, складда аял-куъялрихъ галаз урусдал рахада:

— Бигум марш, товарищ!

Им ада, алад, хъвач, лагъ-ай чІал я. Сигаретар чІуг-

вада и Мазая, анжах чулав кIарабдин муштукIдай. К>ъчедай фида ам, яваш-яваш, са патахъ ян гуз, са к>уьнедай гум ахъайиз, такабурдиз алукинанавай бармак са патал эцигна. Чир-хичиррин, яр-дустарин аял-куьял акурла, ада зарафатарни ийида:

— Аи маншаллагъ, валлагъ пагъливан я!

Ахпа ада хабарарни къада:

— Буба гъикI я? Хъсанзавани? Хъсанзава? Какайрал ацукънавачни? Бес куь дидеди ам какайрал ацукънава лугъузва хьи? КъуртIи хъанва лугъузвай. Хъанвач? Какайрал ацукнавач ман?

Зарафатдалди рахада и Мазай вичелай чIехибурухъ галазни, вичелай гъвечибурухъ галазни. Виридахъ галаз.

Ингъе исятда ам складдин ракиарин къвалав самарии къене чуьнуьх хъанва ва, чина хъвер аваз, ам вичмз эверзавай, вич жагъуриз кIанзавай Миримбадиз килихзава.

Адан къилив акъвазна, пелел гъил эцигиз, Миримба складднн мичIи яргъариз килигзава, амма гъа вичин къвалав гвай самариз са вил язавач. Эхирни Мазая идаз, вич къалурун патал, чуькъвей са уьгъуь яна. Ахпа пда сес къалурна:

— Ша стха, неченик! Ша, и чими самарик акахъа, къарай атIайди... Гарданни авуна къал хъиз... Къуьнерал пагонар алаз...

— Ва-а-а! — гъарай акъатна Миримбадай. — Я къей, пун лап и зи къилив гваз, заз аквазвачир хьи!

— Ваз зун хътин кесиб инсанар аквазвани, къуьнерал пагонар алаз? — зарафатна Мазая.

— Ваз саламалейкум, — лагъана Миримбади.

Миримбади адав гъил вугана ва, кIвал-югъ, дулана ||(огъ гъик] ятIа, хабарар къуна.

— Вири хъсанзава, вири гуьлуьшан я, — лагъана Мазая Миримбадив гвай тIехвер алай ведредиз са вил ина, хъверна.

— Ведреяр гваз атанва, — лагъана ада. — Щийи, тГехвер алай, шегърдин ведреяр... Ацукъа, ацукъа... КІантІа и къванцел ацукъа, кІантІа и самарал ацукъа...

Миримба эвел къванцел ацукъна, ахпа, садлагъана къарагъна, Мазаяв лап агатна, самарал ацукъна.

— У-у-уф, — авуна Миримбади. — За ваз вуч лугъун, вуч талгъун. Идриса заз авурди авуна хъи!.. Шумудни са касди лугъуз хъанай заз, Миримба, ша вун аллагъдиз килиг, и лам вуна чаз маса гана тур. И лам ваз герек туш, стхадин... Ахпа вун пашман жеда. Вуна ам телефда, вун къуллугъчи инсан я... Ваз и ламран къадир чизвач, стха, и лам са хазина я, хазина... Валлагъ, Мазай стха, кІерец тарцин кІаняй кІерецар жагъурдай... Жагъурна кІерец, къуна сараривди, са вил акъална, инсанди хъиз, хана кІерец, хвех недай... Инсандиз хъиз... Ягъиз гана къаравулдив мердимазар касди...

— Ни? — жузуна Мазая.

— Идриса. Ваз чизвачни? Гила за адаз вуч авуртІа хъсан я?

— Низ?

— Идрисаз.

— Чарар авани?

— Ава.

— Къелем авани?

— Ава.

— Йикъа са арза кхъихъ...

— Низ?

— Лап гъо-о-отІанавай а чІехи кас вуч я, гъа касдиз!

— Вуч лагъана кхъида?

— КІерец тарцикай кІерецар жагъуриз, са вил акъа-лиз, кІерецар хаз, хвехвер недай лам ягъиз гана лагъана...

Миримбадиз вичикай ягъанатзавайди чир хъана,» адан чинин ранг дегиш хъана.

— Мазай, — лагъана ада, — ваз за, жуван хай! стхадиз хъиз, са гаф тир лагъайди, амма вуна зун хъуь-

руьнрал вегьена... Гъич хъсан кІвалах жезвач, стха.«Заз%
мад вахъ галаз рахазни кІГанзамач.

Миримба садлагъана кІвачел къарагъна. Мазаяз сагърайни талгъана хкведайла, адан вил вичин ведред а къуна ва ада кам хвена.

Ведре гъиле къуна, ада Идриса кхъенвай чар Ма-
заяв вугана.

Мазая, сес акъуд тийиз, Идриса кхъенвай чар кІел-
на, ахпа Миримбадин ведредиз са вил яна, хъверна.

— Ша, ша къенез, — лагъана Мазая Миримбадиз
складдин къапан алай къерех къалурна. — Инал къа-
нанни ала, терезарни ала...

Чидач вучиз ятІа, мумкин я, терезар чІур хъанвай
жеди, мумкин я, къапанни ханвай жеди, мумкин я, те-
резрин къванер квахънавай жеди, эхир хъи, вучиз ятІа-
пи, Мазая ниси ваъ, нисидин гъвелер квай вили цДвегъ
банкадивди алцумна. Зур килодин банкадивди. Мирим-
ба адаз, вил ,акъал тийиз, килигзавай, амма на лугъу-
дай, адан сиве яд ава: адавай Мазаяз гафни лугъуз хъа-
нач. Щвегъни акъван вили тир хъи, на лугъудай, ЧІу-
лав гъулуьн яд я... Нисидин гъвелерни — чІулав чІа-
рар я, рехи авунвай... Абур банкадай ведредиз, кІере-
цар хъиз, ван алаз авахъна.

— Вассалам, шут тамам, — лагъана Мазая. — Ша-
гум марш, товарищ Миримба! Ксумир, яхъ ведре, гъата
рекъе!

Миримба вич-вичел хтана.

— Им гъикІ лагъай чІал я, я Мазай стха? — жузуна
ада. — Ана юлдаш седриди шумуд банка кхъенвай? Ву-
на къве банка... Чебни гел аламаз...

— Ам гел туш, товарищ Миримба, — лагъана Ма-
лая. — Ам къифрен пай я.

Миримбадин вилери лапІлапІарна. Яраб аллагъ,
къифери ниси неда жал?

И гаф Миримбадиз сад лагъай сеферда ван жезвай.
Икъван чІавалди адаз садан сивяйни къифери ниси не-

да лагъана ван хъаначир. Дуъз лагъайтІа, ам чашмиш хъана: адаз гъакъикъатда къифре ниси недатІа, тахъайтІа недатІа чидачир.

— Къуй гъакІ хъуй, — лагъана Миримбади, къил галтадна. — Бес вуна къве банка вучиз гузва?

— Бес ваз за шумуд банка гана кІанзава, товарищ Миримба?

— Юлдаш седриди къве банка кхъенвач хьи...

— Къве банка кхъенвач, яни? Исятда къалурда ваз тхади!

Мазая тадиз вичин къултухдай Идрисан чар ахкъудна ва, хъел кваз, Миримбадин вилерив къуна.

— Ма, килиг, товарищ Миримба. Гила акунани? Шумуд банка ава?

— Ву-у-уч?!

— Банкаяр аквазвачни? Ингъе-е, иниз килиг!—Ма^ зая чарчел тІуб эцигна. — Таквазвай амалар ийимир, товарищ Миримба.

Къахчуна чар вичин гъилиз, дикъетдивди килигайла, Миримбадиз акуна хьи, гъакъикъатда, Идрисан къулу-нин патав къве банкадин шикил гва. Зур килодин бан-кайриз ухшар...

— Ву-у! Валлагъ икъван чІавалди акунвачир.

— ЭкъечІа, — лагъана Мазая. — Жуван къам хъфена жуван кІвале чухух!

Миримба къам чухваз-чухваз экъечІна.

— Насруллагъ муаллимди лагъайвал, чи Катрама-кандиз кимиди маршал тир, — лагъана Мазая. — Тлех-вер алай ведре гъилик, кІвачел вичин хурумд чекме... Ра-аз, два-а! Ра-аз, два-а!

Миримбадай сес акъатнач. Ада, ведредин къенез килигиз, къил галтадзавай.

— Хъурай, — лагъана ада Мазаяз. — Куъне икІ авуна, гила за гъикІ ийидатІа куън килиг!

— Чна гъикІ авуна, товарищ маршал? — хабар къуна Мазая. #

— Ам квез ахпа чир жеда. Гьатда куьн зи гъиле, гъанал лугьуда за квез, гъанал квез Миримба вуч кас Ятга чир жеда.

— Дербентда тушни?

— Ам заз чида, — мад гафни рахун тавуна, Миримба гаднз вичин кваллиз хтана. Ведре айвандик эцигна, ада аялрал тапшурмишна:

— Дидедиз зун тадиз хъфена лагъ. Ниси вичи къахчурай... Чар Мазаяв гва.

Миримба кичкрхъан тир. Ада, ведредин клан цвегьедай къацурна, гваз хтанвайди бирдан папаз хабар хъанайтга, ада шаксуз Миримбадин къилел регъв регъведай. Рикелел алатнавай дердер-гъамар, хъилер, шаксуз адан рикел хкведай тир ва ада Миримба вири элдин вилик русвагъдай. Миримбадиз вичин папан къилих вад туб хъиз чизвай. Гъавилай адан вилик са рехъ квай: мадни вичин квалалахал хъфин, папакай катин! Квалалахал хъфин тавуна адавай акъвазиз жедай, вучиз лагъайтга ам квалалахдал раханвай, адаз къвед-пуд йнкъан ихтияр ганвай, амма Идрисахъ галаз ккланач лугьуз, Мазая ведредин клан къацурна рахкурна лугьуз, папа адакай тийидай тула, тийидай лапаг, тийидай дилбилмез, сарсах авачир... ГьакI хъайила, вири и квалалахар чиз, Миримбади вахтунда пад гана, вичин къил баштан авуна.

Хъфидай рекъе эвел ада вичин къисметдиз нянетна. Вучиз ам ихътин, ажуз инсан я? Вучиз адавай садрани гьутувди рахаз жедач? Вучиз ам, Идрис акурла, лал жеда? Вучиз адавай Мазаяз са шумуд, гъич тахъайтга, агъур гаф хъайитгани лугьуз хъанач? Миримба буьркьуь тушир хъи! Адаз акваз-акваз, Идриса чарчел, ниси це лагъана, кхъена. Амма са шикил затни чугунач. Миримбади а чар са шумудра келни авунай. Адал гъич са банкадинни шикил алачир. Амма Мазаян гъиле гъатайла, адал гъасятда банкайрин шикилар пайда хъана... , Эхирни ада вичи-вич тахсиркар авуна. Къуй гъа чар-

чел банкайрин шикилар алаз хъурай. Мад Идриса кьве банка ниси ва я цвөгь це лагъана кхьенвачир къван! Им Мазаян къундарма тушни? Эй келле, ахмакъ келле! Мазая вакай ягъанат авуна, вунни инанмиш хъана.

Гьакъикъатда Идриса кхъей чарчел лап гъа сифтедай банкайрин шикилар алай, амма Миримбадиз абур акунвачир. Абур, Миримбади фикирзаваивал, я Идриса, я Мазая чIугунвай шикилар тушир. Абур Идрисан хтулри чIугунвай шикилар тир... Чпин дафтарра... Гила а дафтаррикай Идриса вичин буйругъар патал чарар атIанвай. А банкаяр акуна, Мазая, гьакъикъатда, МиримбаДикай ягъанатнавай...

Идриса Миримбадиз вичин паюникай ганвай гъа са тIимил къван ниси адан ламрай тушир, гъа са тIимил ниси гуналди, Идрисан къаст масад тир: Миримба адан виликан сусан, гилан вичин рагъметлу стхадин рушан, Жейранан аялдин буба тир. Ина чуьнуьхиз жедай кар авачир, им виридаз ашкара тир. ГьакI хъайила, Идрисаз, гъа и кар сеbeb хъана, Миримба вичихъай катиз къекъевна кIанзавачир. Аксина, адаз Миримбади лагъана кIанзавай: «Идрис дайи, са кар я, акъатнай а кар чай къведайни, зайни Жейранай. Гила багъишламиша чаз. Са къетет хъана чавай...» Идриса гъа и гафар гуьзмишзавай, Миримба вичихъди ял хъийиз алахъзавай, амма ада лам, ниси...

Бес Мазаяз и кар аквазвачирни? Адаз и кар чизвачирни? Адаз акъван хъсандиз и кар аквазвай хъи, акъван хъсандиз и кар чизвай хъи, лугъуз тежедай къван! ГьакI хъайила ада Миримбадикай зарафатарнавачирни? Шаксуз.

Мазаяз Миримбадиз гана кIанзавай нисидин къадир авай. Къуй са кIал хъуй, къуй са гъвел хъуй, ам Миримба патал гъайиф тир. Са гъвел хъайитIани, ам Идрисан зегъметдин йикъариз хтанвай ниси тир. Ада вичин пай ниси, техил, картуфар... вири къахчудачир... Хуьре къуьзуь къарияр, хендедаяр, етимар авай. Абу-

руз вахт-вахтунда Идрисавай куьмек кIанзавай. Гьахьтин кIвалах хьайила, Идриса Мазаяз чар кхьидай, герек касдиз вичин зегьметдин гьакьидикай гун тIалабдай.

Миримбадизни Идриса вичин гьалал нисидикай гузвай, амма Мазая, ниси тагана, адал хьуьруьнарнавай. Себеп? Себепар пара авай. Кьилинди, гьа вичин патав атунни, Миримбади вичин ламран тарифар авуи ва Идрисалай арзаяр авун тир. Айиб туширни ламран тарифар ийиз? Ви лам ни яна? Кьаравулди. Вучиз яна? Ада элдин фаз зиян гузвай. Вучиз ви ламра жемьтдин фу незвай? Вуна виридан вилик жуван тахсиркарвал гьиссдай чкадал, ваз виридакай регьуь жедай чкадал, вуна ни гьар са гафуниз, гьар са юзуниз кьимет гана кIани чкадал, вуна ламран тарифарзава... Ламран тарифар (ава, амма виридан буба хьтин Идрисалай фитнеярни ийизва. Ви марифат гьинава? Эл-жемьтдивай, Идрисанай багьишламишун тIалабдай чкадал, вуна Идрисаз и белегьар кьазва? Вучиз вун кьаравулдин патав фенач, лдаз вуна икI вучиз лагьанач: «Аферин ваз, Кьирим. Ни а тфенг кьазвай гьилериз кьий зун. Нин данади, нин ламра, нин бацIиди элдин, жемьтдин фаз кIур гуз хьайила, адан эхир гьа икI ая. Чухсагьул ваз. Гьа икI хьайила, чаз чи фан кьадир хьайила, хуьр авадан жеда. \\ьр авадан хьайила, инсанри сада-садаз гьуьрмет пийда, инсанри сада-садаз гьуьрмет авурла, яшайиш, д\ланажагь гуьзел жеда, уьмуьр гуьзел хьайила, инсанри бахтавар жеда... Бес гьа и кар патал инсанар яшамииш жезвачни? И зегьметар вуч патал я? Инсанрин бахшварвал патал тушни? Ваз вучиз ви стхаяр, вахар оахтавар хьана кIанзавач, я Миримба?.. Ваз и ви лам инсанрилай, ви хайи катрамаканвийрилай вучиз пара кшзавай, я стха?

Бес вун ахьтин инсан хьайила, Мазая ваз ниси гушши? Вавай Мазаявай ниси кьачуз жедани?..

5.

Пакамлай няналди Катрамакандин къакъан синерпз мез гуз хъайи, нянилай пакамдалди Шагъ дагъларин къайи муркларилай къвезвай гару югъди ракънни ифин акъуднавай чуллер, никлер серинарна. Гъа и гагъ гъуь-лелай виниз, гагъ Шагъ дагъларай агъуз лепе гуда и умун, хъуьтуьл гаруз ина 'шагъвар лугъуда. Гъа и шагъвардал Катрамаканда югар гатазвай. На лугъудай, ина ч!ехи сувар я: вирида манийрал илигнавай, къивер гуз--вай. Вири катрамаканвияр, гъатта къуьзуь къариярни, аяларни харманрал к!ват! хъанвай. Гъар са кас: къуьзуьзи, гъвеч!и-ч!ехиди са квел ят!ани машгъул тир; гъар са касдиз вичин кеспи авай.

Идрисан хтулар ругунрал акъахнавай ва абуру балк!анривди юг гатазвай. Чебни, бахтавар яз, хъуьрезвай. Къуй шалвардин мет акъатнаваз хъуй, къуй шалвардин к!ан къазуннаваз хъуй, къуй к!вачел-къилел тахъурай... Абурун ва абур хътин курквач! гадайрин зиринг, шад сесер къуд патяхъ, вири Катрамакандиз чк!анзай. Юг гатана куьтягъайдалай къулухъ, абуру балк!анар яд гуз тухузвай ва абур вире чуьхуьзвай... Ахпа юргъадалди гъализ-гъализ, мадни югаз хкизвай.

Къарийри техилдин к!унт!арин винелай кул элязавай, техил гергеррикай михъзавай. Жегъилрн ягъалрп-кай маркв эцигзавай, техилар шешелпра тваз, складдиз хутахзавай...

Гъатта Насрулагъ муаллимдини вичин куьмек гуз-вай. Ада, цуьлер ахъайиз, абур югаз, балк!анрин к!вачерик, ругунрикгадарзавай.

Мазаян гъиле юрф авай. Ада, техил виниз гадариз, са гъилиа вичин яру пелез акъатнавай гъекъ михъиз, техил гаралайзавай...

Эхирнн няни хъана. Вили, къуркъушумдин ранг ал ай агъа дуьзенрай, Муьшкуьрдай лиферин лужари вини' дихъ, дагъларихъ лув гуз башламишна. Абур дагълара

авай члин мукариз хъфнзвай. Катрамаканвийрини чпин никъан к'валах кубтягънавай. Насруллагъ муаллимди, гичин винел хкажна. кьве вилни мич'на, тухдалди яд хъвана ва ахпа, чпкн къаб-къажах к'ват'завай, къун шийриз лагъана:

— Гъик! аквазва квез? Виридан кандуяр ац'удайвал яни?

— Артухни амукъдайвал я, Насруллагъ муаллим.

— Аялрин руфунар тух жеда, яни?

— Аялринни руфунар тух жеда. верчеринни, Насруллагъ муаллим.

— Руфун тух хъайила, аялрин сивел хъвер жеда, чина ранг жеда. Руфуни балабанар ядай аял акурла, жуваз регъуь жедз... Заз вуч лугъуз к'анзават'а чидани квез?

— Вун гзаф дугъри гафар рахазва, — лагъана Малая, — а мм а вуна гъамиша гзаф яргъияр ийида, Насруллагъ муаллим.

— За яргъиярзавач, амма заз лугъуз к'анзава хъи, и техилар валлагъ, Идрис дайидин данади ганвайбур я... Дм тук'уначирт'а... Миримбадин лам яначирт'а... И те\млар ламаринни данайрин руфуна жедай тир.

— Инал вун гъахълу я. Яшамишрай чи Идрис-ший!

Аялриз лелеяр кутунвай талвардик ацукънавай Идрисаз и гафарин ван хъана ва адан яхун чина хъвер и.атна, адан рик'из шад хъана.

— И гаф лагъай ви сивиз къий чун, чан Насруллагъ, — лагъана къарийрикай са шумуда. — Гъак' лагъ, П.:к'... Идрис туш, хуьруьн бармак я... Гъайиф вич, |,уьзуь жез...

И гафарин ван хъайила, Идрисаз вичин какур юкъ |\^I>зариз к'ан хъана, амма... яшари, ваъ, йисари чпин ■ т'р авунвай: адавай юкъ дуьзариз хъанач. Дяведин 'Псари, хажалатри, татугайвилери чпин тагъма зцигна-ft ам алудиз хъун мумкин тушир. Пагъливанар хътин

инсанар тѹыт дѹиеди... Тухум хкатзава... Шумудан яс хвеиа? Гьисабпа куътягьиз жедач. Дяведа кьейибур кьена, сагь амукуайбурни михьиз дегиш хьана. Къана-жагъни, ахлакъни, мариѹатни — вири... Гьатта инсанрин алакьярни, абурун рахунарни, уьлчмеярни... Ме-гер гьа икI хьаначиртIа, яраб Идрис талвардик шсхьай леледа авай аялдин винел алгьидай жал? Адаз вичин кьилин тиквал, такабурвал герексуз яз акуна, ада шехъзавай аялдин леледиз рум гана... Аял мадни кIевиз шехьна. Идриса леледиз мад сеѹерда рум гана ва ам аялдин чиниз килигна.

— Пишт-пишт-пишт! Пишт-пишт-пишт! — авуна Идриса.

Аялди хьверна. Ада сив ахьайна. «Гишин я, — хиялна Идриса, — мам кIанзава». Идрисан нера таза аялдин хьуьтуьл, некIедин ни гьатна.

— И аял нин аял я, я папар?! — гьарайна хабар кьуна Идриса. — И аял шехъзава, я папар!

— О-о-о! Гуж тахьай вахар! — гьарайна са кьариди. — Идриса Жейранан аял эчIязова! Идрисан рикIиз| вичин хтул чир хьанва...

Кьариди, чукурна атана, аял леледай акьудна.

— Им нин аял я? — хабар кьуна Идриса.

— Жейранан... Ви стхадин рушан...

Идрисан беден буш хьана. Им адан хтул тир...

— Адаз зун чир хьанвай, — хиялна ада. — Хьуьрез-вай заз.

— ЯкIариз ширин жедайди я, — лагьана кьариди^

— Бес ибур нин аялар я, и ксанвайбур?

— Абур, за ваз вуч лугьун, Миримбадин... Адан п^ кье кIвалахал атанва...

— АкI хьайила, и аялар вири Миримбадинбур ман?! — лагьана Идриса, чин агажна. — Вич чилин п| хьтинди я, амма авай кьван аялар аку гьа! Гьа Де| ■бентдани адахь аялар авачтIа низ чида? Виридаз акь| гудайла, идаз аялар гузва...

- Ун, гьакI я, я чан Идрис...
- Аллагъди фу садаз гуда, иштагъ са масадаз.

Талвардик хквезвай Миримбадин папа Мазаян, гьелени техил гаралайзамай Мазаян гьиле авай юрф къуна, жузуна:

— Аку, Мазай, за ниси гуьзлемишзавайди я гьа-а-а?

— Ву-уч?

— Ниси, ниси! Ваз ниси чидачни?

Мазай чашмиш хъана. Вуч ниси? Ахпа адан рикIел хтана... Агъа-ан, ибуруз ниси хкIанзамайди я къван! Ибуруз Идрисан садакъа герек я. Гьа садакъадихъай пбурун вил атIузмач...

— Вуч нисидал рикI алай инсанар я куьн? — лагъана Мазая.

— Мус вахкуда вуна ниси?

— Зулуз, — лагъана Мазая.

— Ахтарма хъайитIа, мадни хъсан я, — лагъана Миримбадин папа.

— Ахтармани жеда, чIемни жеда, нисини жеда... Вирп жеда! Вуч жуваз кIандатIани хутаха.

Мазаян зарафат Миримбадин папаз Сунабилбила» Корчек хъиз хъана.

Са вацралай хъиз Миримбадин паб са кварни гьа тIохвер алай ведре къуна, рикI шад яз, чина хъвер аваз^ . склад галай патахъ атана. Амма складдин ракIарал длнIар алай. Са шумуд йикъалай ам мадни кварни гьа игдре гваз хтана, амма склад мадни кIеви тир. Пуд ла-Мп'й сеферда атайла, складдин рак ахъа тир, амма Ма-шин авачир.

— Вун гьинва-а-а, я Мазай стха-а-а?! — гьарайна-Сунабилбила. — Зун чи ниси хутахиз атанва, ниси-и-иЕ Пуна чIемни гуда лагъанай!

Са герендилай хъиз, складдин мичИи къеняй итимдин] сесини манидалди жаваб гана:

— Мазай сельсоветдин идарада ацукънава-а-а, сель-! советдин идарада-а-а! Са варз я ам гъана аваа-а-аз, са варз я-я-я! Мад ам иниз хквезмайди ту-у-уш, хквезмайди ту-у-уш!

— Вучиз хквезмайди ту-уш? — хабар къуна Миримбадин папа.

— Вучиз лагъайтIа, адакай сельсоветдин седри хъанва, сельсоветдин седрии-и!

— Ва-а-а! ГъакI лагъана ван хъанай заз, амма за лагъанай, белки зарафатар я, гила вирида сада-садакай зарафатарзава, Къил акъатзамач... Бес чи ниси гъикI жезвайди я? Адав Идрисан чар гвай... Миримбадиз вуганвай чар...

— Заз чар-мар чидай туш, чан вах, алад, фена ида рада вичиз лагъ! Гъа вуна лугъузвай Мазайни гъанва, гъа вуна лугъузвай Идрисни. Къведни гъанва! Санал! Сад и пата, муькуьди а пата! Заз, чан вах, чар-мар, акурди туш! Тадиз алад! Абур къведни саналлай вахт! я! Ахпа гъар сад санихъ катдайди я! Тади ая!

Миримбадин паб са нефесдал сельсоветдиз атана! акъатна.

Мазай дугъриданни сельсоветдин столдихъ ацукъ-; навай.

Миримбадин папа ведрени квар сад-садахъ галу-< къарна, ван ийиз туна, ахпа хъверна, къуьнер агажна.

— Чан Мазай стха, вун мадни еке дережайрихъ, мадни еке къуллугърихъ агакърай! Ви виликан кIвалахдал... са кас хъанва, гъич вич къалурни тавуна, лагъана, вичиз са затIни чидай туш... Чар-мар чидай туш, акунни авур туш! ГъакI лагъана. За хиялна, пагъ, чан! Мазай стха-а-а, вун гъинва, вун хъанайтIа, мегер вуна! заз ихътин гаф лугъудайни? Лугъудачир, валлагъ лугъудачир! Вичиз, лагъана, я лам чидай туш, я чар чидай туш... ГъакI лагъана...

Мазай, явашдиз кьил хкажна, вилерин кІаникай Миримбадин папаз килигна. И дишегълидин ялтахвили, къалп рахунри ам секинсузарна, амма ятІани ада вичин рикле авайди винел акъуднач. Ада секин сесиналди хабар къуна:

— Маршал гьинва?

— Ам вуч кас я?

— Ви гьуъл гьинва?

— Дербент шегъерда. Къуллугъчи я...

— Нисини гъа Дербент шегъердай къачу.

— Ву-у-у! Вуна вуч лагъана, чан Мазай **стха?**

— Ниси вуч я, ниси? Гъа нисини фена Дербент шегъердай къачу!

— Идриса ганвай ниси?

— Ун.

— Бес... Бес... Идриса гузвай ниси вуна чаз ганачир эхир!

— Гудач за квез а ниси!

— Идриса чаз чи ламрай ганвай ниси вуна гудач, яни?

— Вуч ламрай?

— Къаравулди ягъай ламрай!

— Къаравулди ягъай ламрай... Фена нисини гъа къаравулдивай къачу! Ламран гъахъ-гъисаб фена къарянулдихъ галаз ая! Чир хъанани?

— Ваъ, чир хъанач! — гъарайна Сунабилбила. — Лхътин лам ягъиз¹ гайи куь ирид тухум... Куьн вири а ламран хамуна гъатрай!

— Вун инал ихътин гафар вучиз рахазва, я вах?! — гъарай гана Мазая. — Инаг нисияр пайзавай чка яни? Инаг ламарикай рахадай чка яни? Ваз и цларал алай шикилар хъайитІани аквазвачни? Заз гьуърмет ийидач-тІа, и регъберриз гьуърмет авуна кІанда! Вун тамай і банвайди яни?!

Агъуз къат хъана, Мазая столдин ящикдай яцІу са ктаб акъудна.

— Инихъ ша, жув килиг... Квехъ са кIус хъайитIани къанажагъ, намус, ягъ авайди яни?! Им шумуд лагъай варз я? Чем куъне ганвани? Ганвач! Хамар куъне ганвани? Ганвач! Сар куъне ганвани? Ганвач! Какаяр куъне ганвани? Ганвач! Як куъне ганвани? Ганвач!.. Кар-туфар куъне ганвани? Ганвач! И муькуь ктабдизни килигин чун... Куън элдихъ галаз санал хуьре яшамиш жезвани? Бес икъван чIавалди харжар вучиз ганвач? Квехъ галаз гъи чIалалди рахана кIанда? Лагъ акван, гъи чIалалди рахада, а?!

— Гу-у-уда, чан стха, — лагъана Миримбадин паб, цIай илисайди хъиз, идарадай экъечIна. — Чаз гъа нисини герек туш...

КIвализ хкведай рекъе ам вич-вичикди рахазвай:

— О-о-о, я аллагъ, Мазаякайни чIехи кас хъанва! Ида икъван кIелнавайди низ чидай?! Чидавай къве келима рахаз жедач... Пелел гъед алаз къекъезва...

КIвализ хтайла, ада гъвечIи аялдин тумуниз са шумуд лапIаш вегъена, лагъана:

— За ваз шумудра лугъуда, чиг картуф гъиле къамиррр! Низ лугъузва? Хутахна чкадал эхцига картуф!— Ахпа ада вичин аялриз виридаз санал экъуьгъна. — Зи чандилай куън аллагъди алудрай! Насрулагъан сал аквазвани? Хъипи хъанвай ичин къелем аквазвани? Акъаха вири санал! ТIуьна хъша! Ламран хамуна турай куь буба! Фена жува къачу, лагъана, зун вала-цаца тунва! Вун гъа Дербентда къий, вун!..

Са йикъалай ада, Дербентдиз физвай туьквенчидив вугана, Миримбадиз хабар ракъурна.

— Ниси ганач лагъ! Мазаяз чун суьргуьн ийиз кIанзава лагъ! Адакай сельсоветдин седри хъанва лагъ... Хтана, адахъ галаз са-къве гаф рахух лагъ... Ибур вир! Идрисан кIвалахар я лагъ!..

Миримбадив хабар агакъна ва адани, вичин нубатда;/ папаз'хабар ракъурна:

— Абурун дуван гъа и за гъикI ийидатIа, аку, лагъ!:

Тади къачумир лугъузва лагъ! Заз чизва лагъ, вири
кІвалахар Идриса ийизвайди. Гъак! лагъ...

."

7.

Катрамакандин къакъан кукІушрал акІизвай ракъи-
нин нурад аватнавай. Мал-къарани, жемьтарни, къекъ-
вей-къекъвей рекъерай хуъруьхъди хквезвай. Аквас-ак-
вас няни жезвай гъа и арада, анжах са кас, тек са Ид-
рис хуъруьн къилел хкаж хъанвай къаядал ацукъна. Низ
чидай Идрисан рикІе вуч аватІа? Садазни. Акурбуруз
акІ жезвай хъи, на лугъуда, седри къуза пата авай ни-
кІериз килигзава. Белки никІериз мадни лам-дана фен-
ватІа? Хуърерай, югъди вич вилиз аквасвай инсанриз
Идрисан рикІикай хабар тахъайла, яргъа авай Мирим-
бадиз вуч хабар жеда?

И рехи тек къаядал ацукъна, къакъан гирведиз хкаж
хъана, ахпа анихъ эвичІзавай рехъ акурла, къуьзуь Ид-
рисан рикІел вичи дяведиз рекъе тур жегъилар хквезвай.
На лугъудай, абур вири адан хайи рухваяр тир, гъакъ-
ван хъсандиз абурун гъар садан акурлар Идрисан виле-
рикай карагзамай. Идрисан рикІелай абуруз гайи къин
платзавайни?

— У-у-уфф, — авуна Идриса ва на лугъуда гъа и уф
пвуникди адан рикІ агажзавай хажалат са тІимил къе-
:шл хъана.

Гъихътин чанар къурбанд хъана, садрани, садавайни
эвезиз тежедай, пагъливанар хътин, аждагъанар хътин
жегъилар хтанач дяведай. Абуруз сусари вуч лагъанай?
Игитар хъиз хъша лагъанай, игитар хъиз! Абур игитар
хъиз хквезмач. Вахари гъикІ минетнай?⁴

— Ва акъадай къара гуьлле вахан рикІе акъурай,
масан стха, сагъ-саламатдиз элкъвена хъша лагъанай.

На лугъуда и кІвалахар накъ хъанвай. Идрисан хия^
лар алатай йисариз хъфенвай. Я адаз мал-къарадин,

6*

67

цІегь-бацІидин гьарайрин, инсанри сада-садаз эверзавай, кицІери ампзавай... са ванни жезвачир. Ам вилер акьална, са гьил ченедиз яна ацукьнавай. ЯтІани, вилер акьалнавайтІани, адаз аквазвай хьи, кьуьнера лацу япунжияр авай, лацу шив балкІанрал акьахнавай кьегьал катрамаканвийрин атлу кьушун гирведилай алатна, чІехи гуьнейрай агьуз, какур, аруш хьанвай иланар хьтин рекьерай тІуз Каспи гьуьл галай патахь рекье гьатнава ва абурун цІайлапандин гугрумар хьтин гурлу маниди дагьлар юзурзава:

Нек хьиз лацу жеда йифер,
ЦарцІаррикай чи гапуррин!
Чи гапуррин!
Алчах душман кьуьр хьиз катда,
ЩарцІаррикай чи гапуррин!
Чи гапуррин!
Югь йифедай мичІи жеда,
Ивийрикай чи гапуррин!
Чи гапуррин!

Идрис хуьруьз килигна. Адаз акІ хьана хьи, на лугьуда, ам вич хьиз, и хуьрни кьуьзуь хьанва, сефил хьанва, адазни и дуьньядал виридалайни чІехи дяве хьайиди чизва. Амни шадвилерихь муьгьтеж хьанва, гьавилай хуьруьни вичин айванрин, балхунрин ачух ракІарар кьакьан гирве галай патахь элкьуьрнава ва адани йифди-югьди са нин ятІани рехь хуьзва, гьамиша, чайгьунди суза ийизвай хьуьтІуьзни, гуьлуьшан гатфарин юкьузни, рагь акІидайлани, рагь экьечІдайлани.

Идрисаз акІ хьана хьи, на лугьуда идарадин вилик эцигнавай мармардин гуьмбетдини, вичин стхаяр гуьзлемишзава, абур телеф хьанвач, гьа кье-пака чпин дагьдлар юзурдай гурлу манидал илигна хкведайвал я.

Амма Идрисаз чизвай хьи, и мармардин аскер ма|

садрани Катрамакандиз хквен тийидай, мад спдрмш Катрамакан тахквадай рухваяр патал эцигнавай яди II- ал-* гар я. ГьакI хьайила, кье а мармардин ядигар гьар са катрамаканвиди вичин хайидай — бубадай, хцяй, стхадай, гьуэляй гьисабзава, гьакI хьайила, ам виридаз масан я, гьакI хьайила, адаз йиса кье сеферда, вири жемятри санал икрамзава, адан патав ацукьна, манияр лугьузва, зуьрне далдам ягьизва, кьуьлерзава, тьуьнар-хьунарзава, вири рикIел хкизва...

Идрис дерин хияпра авай арада, бирдан адаз агьанай эвердай ван хьана. Ада яб акална. Са ни ятIа адаз эверзавай.

— Идрис дайи-и-и! Я Идрис дайи-и-и-и!

— Гьо-оов! — жаваб гана Идриса,

— Садра вун инал хьша кван, вун герек хьанва!

— Ни-из?

— И гуьмбетдин патав патай атанвай са кас ацукьнава!

Рахазвайди Насруллагь муаллим тир. Вичини агьанавай рекьел акьвазна гьарайзавай. Идрис тади кваз адан патав эвичIна. Яраб вуч кас ятIа? Идрисак кьа-лабулук акатна. Вуч хабар гьанвай кас ятIа? Рекьел эвичIайла Насруллагь муаллимди ам гьавурда туна:

— Яргьай атанвай жегьил я... Урус хьтинди я.

Идрисан рикI чкадилаи юзана. Им атана и гуьмбетдин патав вучиз ацукьнава? Идара гьинал алатIа хабар кьурай, ана гьамиша бухгалтер ацукьнава. Сельсоветда гьамиша секретарь ава. Са касдихь галаз рахурай, фе-на фу тьуьрай. Идан гуьмбетдин патав вуч гвайди я?

КIвенкIве Идрисни Насруллагь муаллим аваз, гьуьгьунани — са шумуд кас — вири санал гуьмбет галай иатахь хтана.

— Яда, я Насруллагь, белки кас шир ядайди я?

— Туш.

— АкI ятIа ина са кар ава. Бес куьне садани ада-ий инал вучиз ацукьнава, лагьана хабар кьуначни?

— Ваъ.

Гуьмбетдилай аскан жагун элкьюрнавай ва адан кьенепата векьерни цуьквер экъечнавай. Гьар жуьредин цуьквер. Виридалайни гзаф бубуяр авай.

Идриса хабар кьуна:

— Им и гуьмбетдин вилик ацукьна гьикьван вахт я?

— Аялри лугъузвай, нисинихъ атана акъатайди я.

— Бес гьа икьван чавалди квевай заз хабар гуз хьаначни?

— Вун чуьлда авай эхир.

— Зун чуьлда ава лугъуз, патай атай кас инал ацукьарна, фу тагана тада, яни? Я квал чур тахьай ксар, куьне и кьегьал дагъвийрин кьилихар гадарна, куьгьюьррин кьилихар вучиз кьазва? Зун тахьайтга, куьне и хуьр, чи твар беябурда хьи!

— Ваз хьел кьемир, Идрис дайи, кье зунни хуьре авачир, — секиндиз лагьана Насруллагь муаллимди.

— Бес хуьре мад са касни авачирни?

— Вири кваллахрал ала.

— Им лап яргъарай атанвайди я, — лагьана Идриса гуьмбетдив агатдайла. — Яраб им инал вучиз ацукьнаватла?

Чина мили хьвер аваз, куьзуь Идрис патай атанвай касдив агатна. Адан сивин кье паталайни михьиз лацу хьанвай спелар куьрс хьанвай. Чина хьвер авайтани, кье рацамдин юквал кьил-кьилиз янавай дерин кье бириш, дестекар хьнз, сад-садал агалтнавай. Адан пелни, камни, гарданни вири бижгьер-бижгьер биришар тир, на лугьуда абур биришар ваъ, ндийиз хьанвай хирер я. Гьатта яргьи, шуькюь, квенкв элквей нерални кваз биришар алай. Амма вилер, на лугьудай, куьзуь инсандинбур тушир, катранбур я, гьакьван хци! Чебни цару, царцар гудай вилер, са гьихьтин ятани куьтягь тежер куьват, ишигь ва жуьрэтлувал авай вилер! Са легзеда абур хьюьренни ийидай, ахпа гьасятда пашманни жедай. Акьална ахьайнани — Идрисан вилер

дегиш жедай. Хъуьрезвайбурай, гила дерт-хажалат авахъдай. Адан чинни гьакI тир. Вилер акьалдалди хъуьрезвай чин, вилер акьална, ахъагъайла, аквадай квез, адан чина гила кус гьатнава.

Гъа икI, чина пара мегърибан хъвер аваз, Идрис патай атанвай касдив агатна. Шузаррал хъвер алаз, Идрис адаз са вилай килигна. Вуч хабар къада? Ахпа ам садлагъана къулухъ элкъвена. И атанвай кас икъван пашман вучиз ятIа? Яраб им инжиклу авур кас хъана жал? Идрис Насруллагъ муаллимдиз килигна.

— Хабар яхъ, гъина'й ятIа жузуз, — лагъана Насруллагъ муаллимди. — Аялри лугъузва хъи, ам гъеле са касдихъ галазни раханвач...

Идрис мегърибан сесиналди хабар къуна:

— Вун инал вучиз ацукънава, я чан хва?

— Что, отец? — хабар къуна атанвай касди.

Гафии хабар такъуна, Идриса адав вичин гъил Бугана.

— Здравствуйте, отец!

Катрамаканвийри ван къачуна.

— Урусдал рахазва...

— Идрис дайидиз буба лагъана.

— Гишинзава адаз, гьакI хъайила, буба" лугъузвай-ди я...

Атанвай кас къакъан буйдин, расу жегъил тир. Адан чинал сарубугъадин тварар хъиз, тIвехвер алай. РацIамар, на лугъудай, къелемдив чIугунвай чIарар тир, гьакъван шуькIуь... Адан кIалубар иербур тир, амма чIарар вахтсуз рехи хъанвай. Пелелни, къарабасар хътин дерин биришар алай. Рехи, яргъи чIарарин мег са патахъ авахъна, абуру адан са яб кIевнавай.

Идрис дайиди и атанвай жегъилдин къуьнелай са гъил вегъена, ам къужахламишна.

— Вун и чи патариз хвашкалди, чан хва! Хъша кIвализ, амай ихтилатар чна кIвале ийида!

Катрамакандиз хабарни авачиз урус жегъил атана

акъатун — халис вакъиа хъана. Адав са гъихътин ятІа-ни хабар гвай. Низ чида нин стхадин патавай хтанвайди ятІа? Ина виридаз къенвайди яз чидай са вуж ятІа мумкин я, сагъ-саламат я. Мумкин я, гъа и урус жегъилди исятда вири хуър шад ийида. Им куъ хуъруънви яни? Ингъе шикил... Са шумуд сеферда гъа ихътин кІвалахар хъаипай. Катрамаканда ваъ, мукъварив гвай чкайра. Идрисан вичин хцихъ вил галамачир. Ам гъинал гъикІ телеф хъанатІа, адаз военкоматда, подполковникди ихтилатнавай. Вичин хцин гъакъиндай Идрисаз вири малум тир. Амма адан стха, стхадин хва... Абур къена лагъай чарар хтанвай, амма... ятІани, абур гъикІ къенатІа, ихтилатай кас авачир, гъакІ хъайила, абурукай Идрисан вил атІузвачир.

— Чиниз, чипиз! — гъарайна Насруллагъ муаллимди, кІвалив агакъайла. ■— Ви къариди хуърек гъазурдалди къевс югъ жедайди я, Идрис дайи!

— Яваш акван, я Насруллагъ! — гъарайна Идриса.— Ваз гъвечІиди, чІехиди амачни?

Амма Насруллагъ муаллимди, мугъмандин гъил къуна, ам вичин рақІарихъди тухузвай. Абурун гъаят сад тир, са муъхц, са къур, са хъран кІвал, гъатта дадлу хуърек хъайила, абуру нянрихъ сада-садаз эверни ийидай, санал тІуъна, санал са пІапІрусрайни гумар акъудна, дуъньядин гъаларикайни ихтилатарна, ахпа абур гъар сад вичин кІвале ксудай.

Идрис, «яваш акван я Насруллагъ!» лагъана, инихъ-анихъ килигдалди, Насруллагъ муаллимди вичин рақ ахъайна, мугъмандиз вилик буюрна. Ахпа ам къулухъ элкъвена, гъелени пехърен кІарарин тик гурарай экъечъ замай Идрисаз килигна.

— ЭкъечІиз жезвани? Галатнава вун... Югъди кІвачел алайди я...

Насруллагъ муаллимди мугъман, чиле канабдин рух авай, къеве дақІардин арадал, къуд пипІен стол эцигнавай гегъенш кІвале ацукъарна. Эвелни-эвел ада пуд

хъуьцуьган эцигна, ахпа мугъмандин гъиликай къуна, ам мажбурдаказ гъа пуд хъуьцуьгандин винел ацукъарна. Хъуьрез-хъуьрез, гъелбетда. Мугъмандин чинани хъвер гъатна. Мад вучда? КІвалин иесидин буйругъ я, къилиз акъудна кІанзава.

— Аку, дуст кас, — лагъана Насруллагъ муаллимди. — Зун гъич са икъванни дамахар гвай кас туш. Зун вуч кас ятІа, виридаз чизвайди я.

Мугъманди, чина хъвер аваз, къил юзурна.

Гъа и арада Идрисни кІвализ атана. Ада, салам гана, мад сеферда мугъмандин гъил къуна, ахпа вичин къилелай хтІунна, бармак дакІардал эцигна, Насруллагъ муаллимдин кроватдилай къачуна, рухунал са хъуьцуьган эцигна, садра уф аладарна, ацукъна. . Насруллагъ муаллим гъелени кІвачел аламай. Ада, И патаз, а патаз килигна, садлагъана гъарайна:

— Экъее-е-е-е, ламран суппаяр!

Кроватдин кІаникай, шкафдин къулухъай, къулан къеняй, кавалдин кІганикай, ракІарин къулухъай пурт, пурт, пурт, пурт ийиз, туртурар хъиз гадар жез, кІвал аялрай ацІана.

— Лагъ вуч лугъузватІа! — аялар вири са жергеда мкъвазна, михер хъиз чІагана, Насруллагъ муаллимдиз — чпин бубадиз килигна.

— Мугъмандиз хва'шкалди лагъ!

Аялри са-сада мугъмандин гъил къуна. Мугъмандин пкъван чІавал серии чина гила рагъ куькІвена.

— Гила, чан рухваяр, и мугъмандин сагълугъдай са І>ьнт къуьл ая!

Идрис дайидин хтуларни, цІун ялавар хъиз, фуртна пана акъатна. Насруллагъ муаллимди къачуна къацІа-і;ііі кфил, туьнт «Лезгинка» ядайла, къвед Идрис дайі-ііііі, вадни Насруллагъ муаллимдин вичин аялар — кат-І>.іііт шарагар какахъна сад-садак, кТан квачир шалвар.ір алаз, акІ къуьлерна, акІ къуьлерна... Канабдин муьгъне рух, памбаг хъиз, хъуьтуьл хъана. Къил галта-

диз .хъурезвай кьуъзуъ Идрисни, кап ядай къван галатна, мугьманни... Эхирни Насруллагъ муаллимди кфил акъвазарайла, гадайри мугьмандин вилик икрамна ва, Насруллагъ муаллимди виридаз ван жедайвал малумарна:

— ИкI абуру ваз хвашкалди лагъайди тир, играми мугьман!

— Валлагъ, Насруллагъ муаллим, вуна концертдилай башламишна, — лагъана Идрис дайиди.

— И мугьмандиз вич вичин хайи кIвалевай хъиз хъурай, чан Идрис дайи, — лагъана Насруллагъ муаллимди. Ваз ви майишатдин кIвалахар гьикI чидатIа, чазни са бязи маса кIвалахар тIимил-шимил чидайди я-е! Къуй вичин стхадин кIвале авай хъиз гьиссрай касди...

Аяри гьелени, бубади вуч лугъудатIа, гуъзлемишзавай.

— Диде гьинва?

— Хърак! — вирида санал жаваб гана аялри.

— Тадиз кIвализ хъша лагъ! Са верч яхъ!

Аялри вирида санал кIГваляй къецел чукурна.

— Ибур, вад зибур я, — лагъана Насруллагъ муаллимди, мугьмандихъ элкъвена, — къвед и Идрис дайидин хтулар я... Тахай хтулар... Буба дяведай хтанач, дидени амач.

— Пара хъсан аялар я. Ихътин лезет такуна заз са хейлин йисар тир, — лагъана мугьманди. — Зирек аялар я.

— Ибур за низамда хуъзва, — лагъана Насруллагъ муаллимди. — КIвализ мугьман къвез акурла, вири чуъЯ нуъх жеда. За экъечIа лугъудалди, садни экъечIадач. Ш

Насруллагъ муаллимдин паб хтана акъатна. Ада, мугьмандин гьил къуна, хвашкалди лагъана, ахпа суфра ачухна, гьасятда чайр гъана.

Къунши дишегълиярни атана акъатна. Са ни ятIа кIешнишар гъана, са ни ятIа ниси, са ни ятIа къавурмишай як, са ни ятIа са банка къаймах...

Насруллагъ муаллимди мугъмандиз кIвале авайбур
\ вужар ятIа чирна.

— Им чи колхоздин седри Идрис дайи я, ибур — зи
- стхаяр...

Мугъмандини вичин тIвар лагъана:

— Ефим Новиков.

•— Ефим?..

— Ефим регъят тIвар я, — лагъана са шумуд кас-
ди. — На лугъуда катрамаканвидин тIвар я... Ефим, Се-
/ лим, Алим... Яни, ваъ?

Насруллагъ муаллимдин кIвале урус мугъман авай-
ди вири катрамаканвийриз хабар хъанвай. Гъатта къа-ри-
бадейри чпин валчагърин ценерик кутуна, ва я багъ-
ламадаваз, гъарда са вуч ятIани гъизвай. Мугъман атан-
вай кIвал я... Вични яргъай атанвай кас я. Идрисни,
седрини гъанал ацукънава. Хуъруън абур я, хуъруън та-
кабурвал я, мугъмандин вилик уъзуъкъара тахъурай.
Низ чида Насруллагъ муаллимдин кIвале гъазур хуърек
авани авачни? Гъавиляй къари-бадейри гъарда са вуч
ятIани гъизвай. Са куруна авай къатух, са хъран фу, са
шумуд кака, са бади камбар... Къуй мугъманди тухдал-
ди тIуърай, къуй итимри дарвал гъис тавурай, къуй
абурун- кьил агъуз тахъурай. Ахпа, чнани, мугъман гъи
патарай атанвай кас ятIа, чир ийин...

Дегъ заманадин ни ва атир кумай къари-бадеяр!
Гъилин тупIар, лекърен къармахар хъиз агаж хъанвай,
къари-бадеяр!

Валчагърин ценер гъиле къуна, Насруллагъан «пехъ-
>ин» гурарай виниз хкаж жезвай куъ гъа къурай кIва-
<к-риз кый вири! Вири катрамакандин, вири и чи дуънья-
дин рушарни гадаяр, чан къари-бадеяр!

Идрис дайиди истиканриз чехирар цана ва садла-
ц.ана виридаз санал гъарай гана:

— Яваш акван, я стхаяр, я вахар! Куън вири санал,
нур-вур къачуна, вуч рахазва? Куън квейлай алатна-
ни хъи!

Кївале вири секин хьайила, Идрис мугьмандихь эл-кьвена:

— Вун, чан хва, чи хва я... И кївале, чи арада, вуна вун жуван лап мукьвабурун, хайибурун арада хьиз, гьисс ая! Чун дамахдай инсанар ту(ш. Вун чи мугьман я, гьакї хьайила, вун мад сеферда хва'шкалди! Амайбур ахпа. Яхь истикан! За гьакї са хуп!...

Ефима вичин истикан кьуна ва ам чинай, вилерай шадлухдин хьвер авахьиз, Идрисаз килигна.

Са ни ятїа Ефиман вилик кьавурмишай верч эцигна.

— Аялар, чукїу-у-ул! — гьарайна Насруллагь муаллимди.

Ракїарив ацукьнавай аялар гьасятда вири санал квахьна ва, гьа квахьай хьиз, абур гьасятда вири санал пайда хьхьана. Анжах садан гьиле чукїул авай.

— Ибур аку, Ефим стха, — лагьана Насруллагь муаллимди, аялар кьалурна, — ибуруз виридаз урус чїал чизвайди я. Гьакї хьайила, абур инал акьвазнава, яб акализ. Яб акалрай.

Ефиман чинал, пїузаррал гьамиша хьвер алай. Та-хьана адаз вуч авай? Са герен я ацукьна, амма на лугьудай ам и инсанрин арада чїехи хьанвайди я. Гьасятда рикїяй-рикїиз рехь ачух хьанвай.

— Лагь ибуруз са гаф урус чїалал, Ефим стха, — тїалабзавай Насруллагь муаллимди. — Ваз минет хьуй, лагь! Са гаф лагь!

— Два, и ещє два — сколько будет? — жузуна Ефима аялривай.

— Четы-ы-ы-ыре-е! — гьарайна жаваб гана вирида санал аялри.

— Акунани? Акунани?! — шад хьана Насруллагь муаллим. — Ибур вуч я, ибур... Ибуруз гьисабарни урус чїал залайни хьсандиз чизва...

И арада са ни ятїа чїи-и-иш ийизвай вечерен шишер гьана, Ефиман вилик эцигна, суфрадални кьве шуьпе туьквендин эрекьар пайда хьана.

— Яшамиш хъуй чун! Чахъ галаз амайбур вири! — лагъана Насруллагъ муаллимди истикандиз эрекъар цана. — Ваз зун гьикI аквазва, Идрис дайи? Зун вун туш е-е! Чир хъанани? — гьардан вилик са истикан эцигна, Насруллагъ муаллимди садлаЪана ван хкажна:— Акъва-аз! Къве гаф лугъудачни, я хзан сагъ хъайибур? Куьн солдатар туш хъи! За лугъузва, Идрис дайи! Лугъудани? Ихтияр гузвани? Аку и истиканар хъвада чна и чун кIан хъана, чун жагъурна, са гьихътин ятIани хабар гъанвай — ам ада ахпа лугъуда — и чи урус стхадин сагълугъдай! Ви сагълугъдай, Ефим стха! РикIиз гзаф чими гада я. Дуьз яни, ваъ? Хъвада чна гъа и чи Ефиман сагълугъдай! А югъ хъурай хъи, чна вирида санал адан балайрин мехъеррик хъвадай югъ! Зун мад гзаф рахадач. Амма аку, стIал амай къван хъвазва гъа-а-а! Яваш-яваIш итимар хъижезва чакай...

— У-у-уф! — хъвана, са шумудра вичин эрчIи гьутуз уфни гана, Насруллагъ муаллимди вичин тост даварна. — Къе йифиз куьн Насруллагъ муаллимди къилихъди гьикI аквазардатIа килигин! ТахъайтIа зун арабадив къуьрер къадай Насруллагъ жедач...

Насруллагъ муаллимди арабадивди къуьрер къадайтIа, къадачиртIа гьич са касдизни чидач. И кар акур кас Катрамаканда авач, амма физкультурадин тарсар гудай Насруллагъ муаллимди, гъамиша, гьар юкъуз акъажунар тешкилиз...

Амма гъи ученикди, гъи классди сад лагъай чка къупатIа, садазни чир жедачир. Хабар къадай кас хъайила, Насруллагъ муаллимди жаваб гудай:

— Вирида сад лагъай чка къуна, чан балаяр. Алат аи чандилай...

Са касдини Насруллагъ муаллимдин хатур хадачир. Я ученикри, я катрамаканвийри.

— Аквадай гьаларай, Ефим стха, — лагъана Насруллагъ муаллимди, — вун фронтда хъайи хътинди я. За дуьз лугъузвани, ваъ?

— Дуъз лугъузва, — тестикъна Ефима.

— Гъина хъана?

■— Зун гзаф чкайра хъана...

— О-о-о! Зун дяведа хъанач... Тфенгдай лишанар ягъиз чир авуна чаз... Чирна, ахпа тухвана чун поездда-ваз... Тухвана, тухвана, тухвана... Эхирни санив ага-къайла, «силе-е-за-а-ай!» лагъана, авудна чун поезддай. Лагъана, дяве куътягъ хъана, хъвач гила кІвалериз... Жеч! Низ чидай, дяве куътягъ жедайди? Хтана зун...

— О-о-о! Ваз ина зун къаршиламишайвал акунай-та! Дяве такур зун...

Ефим Новикова, чина хъвер аваз, къил юзурзавай.

Насруллагъ муаллим яваш-яваш тІамадиз акъатзавай. Вич аскервиле хъайи варцар рикІел хквезвайтІа? Адан вилерикай вичин урус дустар, абурун къилихар карагзавай. Урус инсанар ам патал гъамиша мили, регъимлу инсанар тир. Гъина хъайитГани. Армиядани, иналлай Дербентдани...

— Я Ефим, я чан хва, вун пашман жезва хъи..., — тажуб хъана Идрис дайи. — Ваз диде-буба авани?

— Дяве жедалди авай... Гила абур сагъ ятІа чидач...

Мадни кІГвалин гъава къана, виридан гуъгуълар чІур хъана. Ам иниз вучиз атана акъатнавайди ятІа, хабар къун чстин тир, айиб тир, а гаф жузаз садани жуърэт-завачир. Эгер ада вичи лугъудалди, а гаф хабар къунайтІа, катрамаканвийрин ата-бубайрин адетрикай ягъанат авун жезвай. ЯтІани инсанрин рикІ акъатзавай... Дяведи вичин кар авунвай, ада вири дегишнавай: къилихарни, адетарни, уълчмеярни, марифатни, аннамишунарни, къанажагъ, намус, гъаяни... Вири къуъзуъ Идрисаз килигзавай. Хуъруън чІехиди я, гъада хабар къуна кІанзава. Амма Идриса ахътин марифатсузвал, ахлакъсузвал ийидачир... Ам сабурлу тир.

— Жаваб гуз кІанзавачтІа, гумир, Ефим стха, — лагъана Насруллагъ муаллимди. — Паб авани, ваъ?

Ефима къил галтадна.

— Эвленмиш хъанвачни?

Ефима мадни кьил галтадна.

— Вунни пиян хъанва гъа-а, Насруллагъ, — хъел атана Идрис дайидиз. — Вуна сизел атай суал вугуз инсандив нефес къачуз тазмач дъи! Жува, вуч хабар къазватIа, фикир гана, къуна кIанда. Са тIимил къван хъайитIани меденивал хуъх.

— Зунни ам, зунни Ефим фронтавикар я, — жаваб гана Насруллагъ муаллимди. — Адаз дяведи ахътин... Адаз такур кIвалах, адаз такур зулум-азаб амач, Идрис дайи. Ваз адаз ви суалри вучдай хъиз я?

— Э-э-э, — авуна Идрис дайиди, гъил галтадна, Ефимаз килигна. — Фикир гумир, Насруллагъ я ман... Пиян хъанва...

Мадни вири кис хъана. Мугъманди ихтилатзавачир. Эхирни Идрис дайиди хабар къуна:

— Я Ефим, я чан хва, дяве куътягъ хъана тамам вад йис я. Яни? Я- Бес гила вун чи патариз гъихътин къадар-къисметди акъуднава?

— За иниз къведа лагъана кьин къунвай, буба.

— Кьин?

— Ун.

— Мус?

— ЯхпДурни къвед лагъай йисуз. Сурал кьин къунай аа, буба.

Ефима садлагъана вичин истиканда авай эрекъ хъвана, хилекай ни чIугуна, ахпа пеле авай къарабасар хътин биришар мадни агажарна...

Мегер тек са Ефим Новикова кьин къунайни?

— И кьин, вучиз къурди тиртIа, лагъайтIа жедачни, я чан хва?—хабар къуна Идриса.—Чазни чир хъанайтIа, пис жедачир.

— Башуъсте, буба. Исятда...

.. Къаю къув ягъиз, аязди жакъжакъзавай мишекъат февралдин са юкъуз тамам са рота аскерар душманди члкъурна, вичин закIалда тунвай. Смоленскдин патар-

рив. Дивизиядихъ галазни алакъа къатІ хъанвай. Суърсетни амачир. Эхирни рота куьгъне килисада душмандихъай чуьнуьх хъана. Къенвайбурни, хер хъанвайбурни... вири сад-садан къилел гъа и мискІинда аваз пуд сутка жезвай... Эхирни, йифен къулар хъайила, виридалайи къуватлуз амай са кас къежел экъечІна. Алакъа туьхкІуьрна кІанзавай. Ахътин тІурфан къарагънавай хъи, на лугъудай дуьньядин эхир хъанва. Къежел экъечІай кас живедин маргъалда квахъна. Гъа йифиз ада дивизиядихъ галаз алакъа туьхкІуьрна.

— Амма ам вич къулухъ элкъвеначир, — лагъана, са къадар кис хъайидалай къулухъ, Ефима.

— Ажал инсандин эхиримжи гаф я, чан хва, — лагъана Идриса. — Анжах къейидалай къулухъ, инсан вуч кас ятІа, дуьздиз лугъуз жеда. Ам гъакъикъатда чир жеда.

Са чкадиз килигиз, са квекай ятІа хиялзавай Ефима, ихтилат давамарна:

— Чун адахъ къекъвеная, буба. Гзаф къекъвеная... Эвел чаз адан са гъил жагъанай. Ахпа беден. Беден живедин кІаник квай, гъил — живедин винел. Ада гъа живедин кІаник, вичикай муркІадин къаяб хъанвай чкадал, сагъ амай эрчІи гъилив чил къужахламишнавай... Сараривди, вичин сараривди симер къунвай. Алакъадин, къатІ хъанвай симер, буба. Гъа и жуьреда, са гъил галамачирла, ада вичин сараривди алакъа туьхкІуьрнавай, буба. Адан хурудал алай къултухдай са чар жагъанай чаз. Вичин сусаз кхъенвай чар тир. Са шумуд югъ вилик. Рахкъуриз хъанвачир... Ада чаз гъамиша Самур вацІун, Катрамакандин тарифардай...

— Ахпа вуч хъана, чан хва? — хабар къуна Идриса.

КДвале вири кис хъанвай. Садани, на лугъуда, нефес къачузвачир. Виридан вилер Ефиман сивел алай. Яраб ада гила вуч лугъудатІа? Ам нин хва я лугъудатГа?

— Ахпа, буба, чна ам Урусатдин чилел кучудна. Вири дивизияди... Чна, ада къутармишай яхцІур касди,

адан сурал кѣин кѣунай... Ада чун патал вичин чан кѣур-
банднавай, буба.

— Чухсагѣул квез.

— Чна гѣар са касди вичин чѣалалди кѣин кѣуна ла-
гѣанай хѣи, дяве куѣтягѣ хѣайила, душман кукѣварайла,
чун вири и касдин, и кѣегѣалдин ватандиз кѣведа. Ата-
на, ихѣтин кѣегѣал чѣехи авур чилиз килигда, буба, а чи-
лиз икрам ийида, буба, са юкѣуз хѣайитѣани, чна а чи
лиз кѣуллугѣда.

— Аферин ви диде-бубадиз, — лагѣана Идриса вилер
акѣална.

— Чна гѣакѣ лагѣана кѣин кѣунай, буба. Вири мил-
летрин векилри... Абур атана акѣатначни иниз?

— Ваѣ.

— Акѣ ятѣа, абур сагѣ амач. Сагѣ амукѣайди са зун
я, — садра са дерин агѣ чѣугуна Ефима ва алава авуна:
и йисара зун жуван хайибурухѣ кѣекѣвез хѣана... Зун
тахѣай чка хѣанач, санайни заз абурун суракѣ ганач...
Акѣадаѣ гѣаларай абурни сагѣ амач. Хуѣр вири барбатѣ-
нава... Щай яна канва... Инсанар гуѣллеламишнава.
Кѣекѣвена-кѣекѣвена абурухѣ, эхирни лагѣана за, фена
жуван кѣин хѣайитѣани кѣилиз акѣудин... Гѣакѣ хѣана
зун иниз акѣатнавайди я, буба.

Вилик кѣвай рухуниз килигиз, кѣве ранѣДам агажна
Идриса кѣил юзурна. КѣДвалевай муѣкуѣ инсанарни кис
хѣана, Ефимаз килигна.

— Зун и агѣа патан хуѣрера хѣана, гѣеле заз зи дус-
тунин диде-буба жагѣанвач.

— Фамилия, тѣвар лагѣ бубадиз.

— Фамилияни тѣварни зи рикѣел аламач, буба. Ам-
ма за адахѣ галаз шикил янай, гѣа шикил зав гума. Чна
; \даз вирида Саша лугѣудай. Урусдал... Зунни ам са
иолкуна аваз пуд варз тир... Ам связной тир, зунни ам
тек-туѣк дуѣшуѣын жедай... Чаз ам виридаз, дуѣз лагѣай-
тѣа, кѣейидалай кѣулухѣ чир хѣанай...

— Вуна садра а .шикил къалура, чан хва.

— Дуъз я, шикилдин ранг алахънава... Гъамиша жи-
<5инда хъана.

Ефим Новиков хъипи хъанвай, руг-руг жезвай чара-
рик, вичин дустунин шикилди хъекъведайла, Идрисан
■чин .-тIугъна. Ада са вучтин ятIа хиялзавай. Къве вил-
ии акъална, на лугъуда адаз и кIвале са касни герек
■амачир, ам са гъиниз ятIани, вичин яргъал дуъньядиз
куъч хъанвай, вичин къилдин дуъньядиз.

Эхири шумудни са йисуз Ефима вичихъ галаз хвен-
вай, вичин багъа ядигар, руъгъдин хазина, памбагдин
«Iусар хъиз, живедин пилтеяр хъиз авахъзавай чарари-
кай чара авуна, вичив вугайла, Идрис дайи яргъал хи-
ялрай Насруллагъ муаллимдин кIвализ хтана.

■— Ва-а-агъ! — авуна, ам шикилдиз гагъ са виляй,
гагъ муъкуъ виляй чап-чап килигна. — Аку тIун, гъаь!
Я къисмет... Им зиди туштIа, заз са затIни чидач. Я
стхаяр, им Аскер я, валлагъ Аскер я... Аскер... Вилер...
Чин... Вири зи Аскеранбур я!.. — ам, чинал хъвер къу-
рана, сив ахъа хъана, вичиз килигзавай катрамаканвий-
рихъ элкъвена. — Килиг, я жемятар! Килига, шумудни
■са йисалай чиниз Аскеран шикил гъикI акъатнаватIа!

Ефим Новикова, сив ахъа хъана, яб гузвай... ГъикI
жен хъи, и къуъзуъ итим... колхоздин седри...

Ам Самур дерада са-са хуъре хъанвай, ада виринра
и шикил къалурнавай* амма гъич санани адан дуст чир
хъанвачир... Эхирни, гъич са умудни амачирла, ингъе,
седри Идрис...

Идрис, гагъ шикил агъуз ийиз, гагъ ам виниз ийиз,
дикъетдивди килигзавай.

— Шикилдила са тIимил яхун хъиз аквада... Ак-
вазвани? тI-тI-тI... Аку гъа-а... Им перемди гъакI къа-
лурзавайди я. Военный перемди...

Идриса Ефим Новиков са гъиливди вичив агудна.
Ефима михъиз вичи-вичи квадарнавай. Адаз, суракъ та-
вур чкадай, герек инсан жагъанвай...

— Им аку, им зи хва я, — лугъузвай Идриса. — Ам амач... заз чида... Гила вун зи хва я... Чир хъанани?.. Чир хъухь!

Эхирни шикил дишегълийрин гъиле гъатна. Абурун арада къал гъатна. Садбуру лагъана, ухшар я, са ма-садбуру — гъич са кIусни ухшар туш! Идрис дайидин вилериз дуъз аквазвач... Ада хъванва. И шикилдавай гада Аскер туш. Идрисан хва туш!

Къал гъатна дишегълийрин арада. Абуру тадиз Идрисан къаридиз, Шагънабатаз эвериз туна. Ам, хуьрекар гъазуриз, цIун кIвале авай.

Атана акъатна Шагънабат баде кIвализ, чинай, нек хъиз, хъвер авахъиз, на лугъудай, идаз къалурзавайди хчин шикил ваъ, хва вич я. Гъакъван шад хъана, кIвачик акатай кака хан тийиз, лувар акатайди хъиз... Лув гуз кIанзавай Идрисан къаридиз.

Къуна шикил вичин вилик, гагъ инихъ элкъуьриз, гагъ анихъ элкъуьриз, гзаф килигна Шагънабат баде, тIимил килигна Шагнабат баде, амма гъич сакIани адан рикIи им хва я, лагъанач. Эхирни ада къил галтадна.

— Я гуж тахъайбур, — лагъана ада, — зи вилериз пакъвар къвез, заз и шикил дуъз аквазвач, я гуж та хъайбур... Идрисан вилер хцибур я, гъадаз дуъз акваз-ийди я...

— Аллагъ, папар я ман-ан! — гъарайна Идриса. — На лугъуда, залай ибуруз и зи Аскер хъсандиз чизва! Аку гъа-а-а садра!

— Туш, я Идрис, ту-у-уш! — лагъана са шумуд папа санал.

— ТуштIа, эвера Жейраназ! Къуй гъада лугъурай. Эвра!

Фена Жейраназ эвериз. Мегер Жейраназ хабар ту-ширни? Жейран вичин кIвале ацукънавайни? Вири же-мнтар Идрисанни Насруллагъ муаллимдин кIвале хъайила, абуру вирида санал мугъмандин сивяй акъатза-

вай гьар са гафунихъ яб акалдайла, Жейранавай тек-диз вичин кIвале ацукьиз жезвайни? Ваъ, Жейранни атанвай, амма гурарин кIаник ацукьнавай. КIвализ кьвез жуьрэтзавачир. Регъуь тиртIа, тахъайтIа, кичIе тиртIа? Бажагъат. Вири вири хъайитIани, кичIерхъанвал Идрисан тухумдиз чидай кар туш, я чир хъайи кар туш. Я итимриз, я дишегълийриз. Садазни, садрани, сапани. Жейран эркек тир... Жуьрэтлуни тир, иерни, уьтквемни.

Жейрана вичин кьисметдиз нянетзавай. Адаз и дуьньядал вич хътин агъзур-агъзурар алайдакай хабар тушир. Тухум хуьз кIан хъайи пак дишегъли, яраб и дуьньядал ви гьавурда акъадай са кас кьванни аватIа?! Яраб инсанриз чуру кIвалахар акваз, хъсан кIвалахар аквадач жал? ИкI вучиз ятIа, я аллагъ? Дишегълидиз тухум квахъунихъай кичIе хъайила, яраб адаз нифрет вучиз ийидатIа? Жейрана вичин кьисметдиз нянетдайла, Шагънабат баде акъвазна мугъмандин вилик, килигна адан вилериз, кьил юзурна, па-анхъ, па-анхъ, па-анхъ авуна ада эрчи гьутувди пуд сеферда вичин яхун хуру гатана. Ахпа ада садлагъана вичин кьил тик къуна. Ефим Новиков, кIвачел къарагъна, адан вилик акъвазна. Шагънабат бадеди чапла гъилин пуд тупIувди вичин чене къуна, эрчи гъил галтадиз, лап яргъал фейи рахунар авуна:

— Зун аку, и зун! И зун ви ана-а-ай иниз атана акъатай гъа и кIвачериз къурбанд хъурай! Чир хъанани? Чан бала дидедин! — лагъана Идрисан къариди гзаф уьтквемдаказ. — Ви дустунин диде сагъ я! Ам, ингъе, зун я! ГьакI хъайила вуч я, гьакI хъайила, вунни зи бала я! Ви дустунин бубани сагъ я! Ам ингъе-е! — Шагънабат бадеди Идрис кълурна. — Чир хъанани? Чир хъухъ! Вун, рехъ атIуз, мензил атIуз, яргъал чкайрай иниз, чи патав атана акъатнани? Атана акъатна! Ви мурадметлеб, рикIин эрзиман рагъметлу дустунин кIвал-югъ, диде-буба акун хъанани? Хъана. Аферин ваз, чан бала!

Ви уьмуьр яргъи хьурай! Ви чандиз гьамиша аллагь куьмек хурай! — Шагьнабат бадеди Ефим Новикован хьуьхъвез са темен гана.

— Гила хьвач, гила хьвач а кIвализ, — лагъана Идриса. — Ваз лап гьа инал ацукьиз кIанзавай хьтинди я хьи! Са истикан хьвазни кIанзавани?

— За а кIвале хьвазва, чан кьуьзуьди, — лагъана Идрисан кьариди зарафатна. Ам, тади кваз, кIваляй экъечIна.

Са геренда са касдаини гаф акъатнач.

— Лап хьсан тухумдикай я вун, чан хва, — лагъана Идриса Ефимаз.

Ахпа Идрис катрамаканвийрихь элкьвена:

— Аквазвани квез? Гьинай гьиниз атана акъатнаватIа?! Сурал кьур кьинез вафалу хьана, атанва... Ви-чин дустунин шикил гваз! Аку е-е-е, гьинай гьиниз атанватIа! Эхирни гьа шикил бубадив агакьарнава! Зав агакьарнава! Ни агакьарнава! Аслан хьтин урус хци! Зи хци! И касди... Ингье и жегьил-жаванди. Килиг вири. Бес и Жейран атана акъатзавач хьи? Гила идаз вучда? Кьушкьун теклифдани?

КДвале авайбурукай гьич садазни, Жейран атана, гурарин кIаник ацукьнавайдакай хабар тушир. Адан нилерал нагъв алай. Туькьуьл кьагьардини, кьуркьушумди хьиз, туьд бамишзавай...

Гурарин кIаник ацукьнавай Жейранан вилерикай гагь ничин пагьливан хьтин буба карагзавай, гагьни аслан хьтин стха, гагьни кьве вацра санал яшамиш хьайи яр, ими Идрисан хва Аскер. Бес абурукай сад хьайитIани нучиз хтанач? Яраб исятда абурукай сад хтанайтIа, Жейранан гьал гьикI жедайтIа?

Жейран а Жейран яз амач, ам гурарин кIане, кинIихь галаз ацукьнава. Иисар са-сад кьвез алатзава, амма леке алатзавач. Эхь, Жейран, Жейран... Тухум куьз кIан хьана, амма вирида адаз нянет авуна. Виш иас кьенвай хуьре са кас хун беябурчивал хьана. Яраб

я жал? Яраб чара хъанайт!а, Жейран Миримбадихъ галаз рахадай жал?

На лугъуда, хайибур дяведа кьейила, абурухъ шехъдай кван, вилерин экв квадарнавайди и Жейран тушир. На лугъуда, шикилриз килигиз, вичин игит «асланриз» манияр лугъудайди и Жейран тушир. Вири квале ацукънавай, яргъай атанвай ала мугъмандихъ яб акализ, амма Жейран, тек са Жейран — гурарин клане. Ам садазни аквазвачир, анжах Насруллагъ муаллимдин, гъич са касни кван тийидай, ампизни кагъул Ругъвац адаз шаклудаказ килигзавай ва, гъардан-бир вичин гардан Жейранан квалал алтадиз, адаз тум юзурзавай... Буъркъуь хъуй вун, ихътин кьисмет; кицИихъ галаз гурарин клане вуж ацукънават!а аку, квале вужар ацукънават!а аку! Хкатзавай, дуьньядилаи квахъзавай тухумдикай фикир-хиял авай Жейран аку, кье вири квале ацукънавайла, ам кицИихъ галаз кьецел, гурарин клане гьикI амукунават!а аку...

КЛвалевайбуру шикил сада-садав вугузвай ва виридани кьил галтадзавай:

— Туш я Идри-и-ис, ту-уш! Къуй Жейрана лугъурай...

8.

Са ни ят!а, аквадай гьаларай хтулрикай сада, Шагънабат бадедиз Жейран гурарин клане ацукънавайди хабар гана. Шагънабат баде кьат хъана, гурарин кланик килигна ва адай садлагъана гъарай акъатна:

— Я чан руш, я чан бала-а-а, вун и квале вирида гуьзлемишиз хъайила, вун анал вучиз ацукънава, я чан зи бала-а-а?! Фад къарагъа! Экъеч!а кьилел! Имидини ша лугъузва, я гуж тахъай бала! Вун имидини гуьзлемишзава е-е! Гьа кван, фа-ад! Жейран кьудгъун хъана.

— Зун гуьзлемишзава?

— Ун, я чан бала, ун! Ви имиди, Идриса.

— Къвезва, лагъ. Заз лугъудай гаф авани?

— Гаф ваъ, и мугъман гадади шикил гъанва. Идри са лугъузва, им Аскеран, чи баладин шикил я, муькуь-буру вирида лугъузва, туш. Куьгъне хъанвай шикил я, ша садра вунни килиг. Гуьзлемишзава е-е! Вирида гуьз лемишзава. Я чандиз зун къурбанд хъайи бала, ваз никай регъузва? Хъана са кар, алатна фена ма-ан!

Атана акъвазна ракъара, Жейран вичин имидиз килигна. Шумудни са йис тир, Идрис адахъ галаз тек-туьк рахадай. Вични инсанар алачир чкадал рикъе къайи м>рк аваз. Вучиз лагъайтла, къедалди Идрис фикир-хиялиз ама: яраб аллагъ идаз и хуьре Миримбадилай гъейри са маса абур алай жегъил жагъанач жал? И хуьре кичерхъан Миримбадилай гъейри маса касни амачирни? Тухумдин иви чурна. Кичерхъан Миримбадин ивини Дашдемиранни Идрисан иви акадарна... У-уф! Идрисан рикъай къедалди гум акъатзавай, ятлани, адаз стхадин рушан язух къведай. Вичин баладин хъиз.

Имидлай вилер алудна, Жейран са легъзеда мугъмандиз килигна. Ефимаз и дишегъли яргъал Урусатдай атанвайди хъиз хъана. Жейран муькуь дишегълийрилай къакъан тир. Адан тик хуруяр, на лугъуда, лацу сун жигетда гъакъзавачир, гъакъван абур хкаж хъана, вилик акъатнавай. Чулав шуткъудин къланикай, далу тирвал яцлу кифер авахънавай. Цару, еке вилера ишигъ авай. Элкъвей, такабурдиз акъвазнавай рацДамри ам туьнт къилихрин, жуьрэтлу дишегъли тирвилин шагъидвалзавай. Яру, тарам пузарри, са живи хъиз элкъвей, къакъан нери, къуватлу, гъяркъуь ченеди, лацу яклари ам са вахтунда акъалтлай гуьзел хъайиди лугъузвай.

Идрис вични виликан сусаз, адет яз, чина суй аваз килигна.

— Инихъ ша, я ру-уш, гуьзлемишдалди чи вилер хъипи хъана хъи! — лагъана Идриса. — Им Аскеран шикил тушни? Ма килиг. За лугъузва, я...

Шикил къачудалди, Жейран къил тик къуна, така-бурдиз имидин вилериз килигна. Ахпа ада шикилдиз са вил яна.

— Имиди дуъз лугъузва, — куърелди жаваб гана Жейрана.

— Агъа-ан, лагъанайни за квез? — шад хъана Идрисаз.

Аламат хъана, Жейран вичин имидиз, Идрисаз килигна. Идаз вуч хъанватГа? Идаз и шикилдавай кас Аскеран мукъваривайни фенвачирди аквазвач жал? Идрис вичин стхадин рушаз акI килигзавай хъи, — шикил адав вугайла, — гъа вилеривди лугъузвай:

— Лугъузвай гаф ая. Ун, лагъ. Имиди дуъз лугъуз ва, лагъ!

Мегер Идрисаз ам вичин хва туширди аквазвачирни? Мегер адаз райондин военный комиссарди, адан хва гъикI телеф хъанатГа, ихтилатначирни? Мегер адан гъар са гаф, Идрисан мефтIедал гел хъана, аквазнавачни? Мегер военный комиссарди авур сугъбет Идрисан рикIелай гъич садрани, уьмуър амай къван алатун мумкин яни?

...ЯхIурни къвед лагъай йисан къежей жив къвазвай зулу*, Крымдин РагъэкъечIдай патан къерехдай советрин транспортдин са гими гъуьлуъз экъечIна. И гимида агъзурдав агакъна хер хъанвайбурни азарлубур авай. Ам са къадар мензилдиз военный катерди РагъэкъечIдай патахъди рекъе туна.

Гими рекъе туна, къулухъ элкъвей са арадила, гъуьлуьн дериндай душмандин цин кIаникай фидай луьткве экъечIна ва ада азарлубурни хер хъанвайбур авай Советрин гимидал торпедо ахъайна.

Гъа и арада военный катердай торпедо акуна ва ам, вичиз хае тушир зарблувилелди къулухъ хтана, лап гъа зхиримжи легъзеда торпедодинни гимидин арада аквазна.

Ирид аскер авай а катерда, иридни жегъилар.

Виридалайни чЕхидан къанни са йис тир Амни гъа и Идрисан авай-авачир са хва тир.

Ругуд урус стхадин арадавай са катрамаканви, Идрисан хва...

Транспортдин гими къедалди сагъ-саламатдиз ама. Адан салонда ирид игитдин тIварар кхъенва. Ругуд урус стхадин арада са катрамаканвидин, Идрисан хцин тIвар ава. Шумудни са йисар я инсанри а тIварар кIелиз... Къени, пакани...а тIварарин вилик гъар са касди икрамзава...

Гъар йисуз са сеферда, рагъ авайлани, марф, жив къвазвайлани ирид жегил гъуьлуьн ятари туькьуьмай чкадал са катер къевезва ва а катерда авай жегил аскерри инал, чайкайри аскланрай лув гуз, са низ ятIа гъамиша эверзавай и квадратдал, гъатта гъуьлуьн лепейрини нин ятIа тIвар къаз, явашдиз кушкушзавай и квадратдал Урусатдин цуькверикай авунвай ирид таж авудзава...

Са къил якордихъ килигнавай и тажар и квадратдин мукьувай фидай гимийрайни виридаз акваз жеда.

А цуькверал ацукьзавай альбатросри, чайкайри, гъуьлуьн це цIрана, а цик какахъна, дуьньядин вири гъуьлеризни океанриз чкIанвай ва гъамишалугъ яз лепейрин руьгъда гъатна, даим лепейрин шикил къабулна, хайи Ватандихъ, хайи инсанрихъ муьгътеж хъана, гъамиша виниз гадар жезвай и ирид жегилдин тIварар къаз, йнферизни, йикъариз эвериз жеда.

И квадрат вири гимийриз хъсандиз чида. Анал алат-иа физвай гъар са гимидай цуькверин кIунчI гадарзава на .гъар са гимиди, ирид сеферда, яргъал чIугур сирен ягъиз, эвер гузва...

Идрисаз ивичин хва, игит хъиз, гъикI телеф хъанатIа, чизвай. Идрисаз и сеферда ивичин стхадин руша Жейрана лагъай къве келимани гзаф бегенмиш хъана. Ада хиялдай лагъана: «Гила, аквадай гъаларай, акьуллу жезва».

<

Гъа и арада Идрисан кІваляй, рак-раклара, даклар-дакларда авай и паталлай кІваляй манийрин ван акъатна. Дериндай садра нефес къачуна, Идриса спелрилай гъил аладарна.

— Ибур зи хтуларни Насруллагъан аялар я, —лагъана Идриса, Ефим гъавурда туна. — Абуру исятда патефон язава, ахпа, чпини, гъа патефондай гъикІ лугъузватІа, гъакІ лугъузва...

Лап яргъал чилерилай, лап яргъал гъуълерилай, са гъихътин ятІани адетдин гафунивди, адетдин мецелди лугъуз тежедай рикІин аваз, мегърибан макъам атана ва, ада и кесиб, гъа са вахтунда гъаф жумартлу инсанар вири санал вичин шехъзавай, сефил лепейрал эцигна, хкаж хъана Катрамакандин къакъан ва михъи цавариз, ада и инсанар вири санал гъа вич атай яргъал-яргъариз Іухвана... Гъар са кас вичин хайидан, вичин мукъвадан патав, вичин кІанидан патав ..

Тухвана и лепейри, патефондай акъатзавай манидин лепейри гъар сад вичин кІанидан патав, вичин масандан, и экуь дуьньядал мад садрани тахквасмай азиз ва мегърибандан патав...

Са геренда абурун виридан рикІелай им гъи йис ятІа, им гъи варз ятІа, им гъи югъ ятІа... вири алудна.

Эхирни вири чкІана, кІвале пуд кас амукъна: Идрис, Насруллагъ муаллим ва Ефим Новиков.

Ииф хъанвай. Цавун юкъвал царцІар гузвай варз алкІанвай. Гъава гъакъван михъи тир. Хуьр ахваркз фенвай, амма Насруллагъ муаллимдин кІвале гъелени ихтилатар давам жезвай.

9.

— Вун инжиклу жедачтІа, за вавай са гаф хабар къада, Ефим стха? — лагъана Насруллагъ муаллимди. — Хабар къадани?

- Буюр, — хъверна Ефим Новикова.
- Ваз хзан авани?
- Ваъ.
- КІани рушни авачни?
- Ефима, вичин раџам чухвана, хъверна.
- Имни суал яни?
- Ун, за лап рикІивай лугъузва.
- За ваз вуч лугъун, Насрулла?

Идрис хиялриз фенвай. Адаз, Насруллагъ муаллим-ди Ефимавай вуч хабар къзватІа, ван жезвачир. Пел биришрай аџана, Идрисан къве раџамдин юкъвал аялдин гъуд хътин са тІур пайда хъанвай, гъакъван ам дерин хиялриз фенвай Гъеле Идрисай дуъздиз къил акъудиз хъанвай кас катрамаканвийрин арада авач. Исятда ни лугъудай, нивай лугъуз жедай Идриса вуч хиялзавайІа? Вичин майишатдикай? Дяведай тахтай вичин хцикай, стхадикай, стхадин хцикай? Вичин къил агъузай, мез куъруъ авур стхадин рушакай? Ваъ, Урусатдикай. «Урусат чІехи уълкве я, — хиялзавай Идриса. — И къил, а къил авачир уълкве я. КукІвар хъанва анаг. А еке чилерал и жегъил-жавандиз са чими муг жагъанвач, Идрис, адан къилел атанвайди мусибат я... Мукъвабурни квахънава, къенатІа, аматІа чизвач, кІвални вичин чкадал аламач... И гададиз са чими муг туъкІуърун ви хиве ава, Идрис. Вун гъамиша етимрин бу-ба хъайи кас я, имни вун патал са етим хъурай. И гададнн къайгъуда хъухъ. Вуна са нин ятІани къегъал хва пи хва я лагъана, и жегъил жував агудна, вуна и кар баркаллудаказ, камаллудаказ авуна. Гъич са касни ви гъпвурда акъунач. Гила и гададин къайгъуда хъухъ, адаз к!пал-югъ ая...»

Идрис дерин хиялра авай, Ефим Новикова Насруллингъ муаллимдиз ихтилатзавай:

— Ингъе, метІай ядай къар ава... Душманди гъу-
<к\мзава... Вучда? ГъикІ акъвазарда? Виняйни буйругъ
ш.чнва: тадиз къулухъ хъухъ... Вучда? Няни я. Гар ава...

Ламу живни къвазва... Хтана ч^н са хуьруьз... Хабар къуна мектеб гьинал алатIа. Тухвана чун ксун патал мектебдиз. Фена мектебдиз... Амуькна чун сивер ахъа хъана. Ина къуьлерунар, манияр, ке-еф, леззет! Вирини учительницаярни ученицаяр я! Ноябрдин суварар къаршиламишзава ибуру... Жемятриз концертни гузва... Галатна, къарадай хъанвай аскерар... Иифен къуларалди къуьлернай чна рушарихъ галаз...

— Ахпа?

— Ахпа... Яхидурни пуд лагъай йисуз, хер хъана, госпиталдай экъечIайла, хъфенай зун а хуьруьз... Суракънай за вили вилер авай, бурма чIарар авай, Маша тIвар алай руш...

— Жагъаначири?

— Ваъ Машаяр пара ава, лагъанай. Низ чида вуна гъи Маша лугъузватIа? Ахпа мад садра, дяве куьтягъ хъайила, хъфенай зун аниз...

— Жагъаначир, яни?

— Ваъ.

— Фамилия хъайитIани чидачир ман?

— Ваъ. ГьакI лугъузвай: яхцIурни къвед лагъай йисан зул тир. Мектебда ноябрдин сувар къаршиламиш-I завай... ЧIарар бурма, вилер вили руша аскердихъ галаз| къуьлернай... ТIварни Маша тир...

— Ву-уч, вуч? — садлагъана хиялрикай къакъатна¹ Идрис.

— Ида, и Насруллагъа хабар къур са гаф авай, — жаваб гана Ефима.

— А-ан, Насруллагъа? Вун вуч пешедин иеси ятIа лагъа кван, чан хва. Ви гъиляй вуч кIвалах къведай-ди я?

— Зун шофер я, буба.

— Шофер? — шадлухдай гъарай акъатна Идрисай.— Машинар гьалдай шофе-е-ер?

— Ун. Завай гъихътин машин хъайитIани гъализ жеда.

— Я чан бала-а-а, я чан зи хва-а-а, чун вахъ цавара къекъвезвай тир, вун чаз чилерал жагъана хьи! Лап жуван кІвале жагъана хьи! Пака вун бубади машинда акъадарда!

— Цийи машин яни?

— Цийиди туш, я акъван куьгънедини туш.

— Шофер авачни?

— Шофер авайди тир, амма кІвал чІур хъйи кас Бакудиз катнава... Гъанай хквезвач. Бакуда пулдихъ-кІвалахзава... Зегъметдин йикъар вичиз герек туш лугъузва. Гила зур йис я, ам Бакуда ава, машин ина, чатун кьурак...

— Пака за ам ремонтда.

— Аи ваз аферин. Гаф талгъанмаз, вичи вучна кІандатІа чизва касдиз. Яшамиш хъуй рхътин инсанар!

— Заз урусар гъамиша пара кІан хъйи инсанар я, — лагъана Насруллагъ муаллимди. — Гъа аскерда авайлани. Регъимлу, сабурлу инсанар я, урусар.

— Гъа идалди, ваз вуч лугъуз кІанзаватІа, лагъ заз, — Идриса вичин яргъи тІуб садлагъана Насруллагъ муаллимдал туькІурна.

— Заз лугъуз кІанзавайди ам я хьи, Идрис дайи, заз и гада пара бегенмиш хъанва.

— Гъасятда гъакІ лагъаназ кІандай. Ван хъанани? Мус-мус, вуч-вуч тавуна, гъасятда Мустафа лагъаназ кІандай.

— За мад пис гаф лагъанач хьи, я чан Идрис дайи?

— Герек авачир суалар вугуз, кьил тІармир... Галатнава ам... Чиниз хутахда за ам. Гъанал ксурай...

Гъа и къарагъиз гъазур жезвай арада, гъекъедан» кфада аваз, Мазай атана акъатна.

— Вун хвашкалди, чан хва, — лагъана мугъмандин гъил кьуна, ада вичин бармак хтІунна, дакІардал эцигна, пелел алай гъекъ миxъна, хъуьцуьгандал ацукъна,, Пасруллагъаз ахмурарна. — Я Насруллагъ, я стха, и жуили гурарин иесивал ая, чун беябур ийимир ман! Слу-

шай, вун тІвар-ван авай са кас я, ви кІвалиа фу нез кѣвен тийидай кас авач, амма ви гулар пехѣрен цама-рикай авунвайди я... Им шумуд йис я? Аватиз тІмил амай зун...

— Сельсоветдин патай са хѣсан гулар савкѣват ая, товарищ, — лагѣана Насруллагѣ муаллимди секиндив. — Аялар пара авай кесиб муаллим я лагѣ. АвуртІа же-дачни?

•— Валлагѣ, авуна кІанда. Маса чара амач. — Ахпа Мазай мугѣмандихѣ галаз рахана: — Зун, чан хва... И чи... райцентрадив фенвай... Эвернавай заз... ГѣакІ хѣй-ила, икѣван чІавалди кѣвез хѣанвай тушир... Лап мичІи жедалди гѣана амаз, гила хтана акѣатайди я... Яда, аялрини гѣсятда лагѣанач-е! ХтІунна алай-алачирди, ксуз кІандайла, лагѣана бес, Идрис дайидин хва чидай са кас атана, исятда Насруллагѣ муаллимдин кІвалева... АхлукІна хтІуннавай пек-партал... Садра килигин, ла-гѣана за, вуч мугѣман ятІа, бирдан пака инжиклу же-да... ГѣакІ хѣана, геж хѣана, валлагѣ, Идрис дайи, ин-жиклу жемир, багѣишламиша. Цуз, я Насруллагѣ, и зегѣримар ичІи истиканриз! Мад лагѣайдалай кѣлухѣ идакай авуна вучда?

— Башуѣсте, юлдаш гѣукумат! Им чи сельсоветдин седри Мазай я, — лагѣана Насруллагѣ муаллимди. — Са кѣил Берлинда хѣана хтанвайди я.

— И сят аку, — лагѣана Мазая. — Акунани? Ваз не мец чІал чидани? Чидач? Гѣайиф. И сятдал вуч лагѣана кѣхенватІа чидани ваз? «Москва кѣахчур сифте аскер-див» лагѣана кѣхенва... — хѣуѣрена Мазай. — Чпин ас-■кердив. Немсерин...

— Куѣ гѣиле гѣинай гѣатна? — жузуна Ефима.

— Зи гѣиле ибур пуд ящик гѣатнай... Гѣина лугѣу-дани? Кайзер Вильгелман дворецда!.. Сад лагѣай этаж-да... Подвалда минайрихѣ кѣкѣвезва чун... Акуна заз... Ящикар... Минаяр авай хѣтинди я... Ахѣайна, акуна — ■сятер! Пуд ящик сятер! Гѣихѣтин сяте-ер! Аку ман! Ху-

тахна чна командирдин патав... Келна немец члал чи-
дайда ибурал алай кхьинар... Хьюьрена чун тухдалди...
Хабар агакьарна вининиз... Генералди лагъана пая ви-
ридаз! Гьардаз са сят... Берлин кьахчур чи аскерризГ
Абуру Москва кьахчурбуруз кхьенвайбур, чаз кьисмет
хъана!.. Ингье и сят... Им за тек-туьк, райондиз фидай-
ла, алукIзавайди я... Пуд лагъай майдиз, Гитлерни ка-
пут хьанвайла, са кIвал чIур хъайи касди и зи кIвач
кутуна яна... Илис хьанвай чкадила... Гьа Берлинда...
Мад вучда? На зи кIвач, за ви кьил... Офицер тир.

— Зи дяве Прагада куьтягъ хъана, — лагъана Ефи
ма. — Сагъ-саламатдиз элкъвена хуьруьз хтана зун, ам-
ма хуьр чкадал аламач.

— Гьи патарай я?

й — Псковдин патаривай. " —

Къати дявеяр хъайи чкаяр я.

. — Яда, я Мазай, ам рехъ атана галатнавай аял я,,
яда, — хъел атана Идрисаз. — Суалар ахпа це. Пака це.
Твах жуван кIвализ, са къунагъламиша, гъанал суалар-
ни це. Жувани жуван кьилел атай-татайбур вири ихти-
латар ая.

— Башуьсте, Идрис дайи! Пака нянихъ, гьа и ви
Ефим, — Ефим туширни тIвар? — гьа и Ефим зи мугъ-
ман я!

— ГьакI лагъ, — рази хъана Идрис. — Ахпа Мазай,
iур и йикъара чуьллера жезва, заз вун аквазвач, амма
ип вакай хъел ава... Заз ви кIвалахар бегенмиш жез-
нач. Аку, рикIел хуьх, вакай сельсоветдин седри авурди
туи я гьа-а!

— Дуьз я, Идрис дайи. Бес хъел вучиз ава?

— Вучиз лагъайтIа, вуна кIвалах чIурукIа башла-
мшинава. Залди на кIвалах гьикI башламишнаватIа ги-
in агакьарнава. Жемьтди.

— ГьикI чIурукIа, Идрис дайи?

— Чи жемьтар мал-къарадалди дуланмиш жезвайг
■игьмьтар яни? Вуна гьа и суалдиз жаваб це.

- Я.

— Бес вуна абурухъ нихъ шумуд хеб аватІа, нихъ шумуд цІегъ аватІа, верч аватІа, цициб аватІа лап гъа цурриз физ, гысабна лугъузва, жемятри.

— Ваз залай арза авунвай хътинди я, Идрис дайи. Амма за, гъа районда авайбуру гыкІ ая лугъузватГа, гъакІ ийизва.

— Аку Мазай, чи жемятар йиса вад хеб маса гана чпин кьил хуъзвай жемятар я. Абуру цІуд хеб хвенай, къад хеб хвенай, и кардикай гыч са касдизни хата авач... Къад ваъ, къанни вад хеб хуърай! Низ зиян ава? Аллагъдин уьруьшаа-ар, сувар, яйлаха-ар! Амма вуна жуван жемятдин фу атІузва...

— Къанун гъакІ я, чан Идрис дайи.

— Ваз акІ чида хъи, заз къанунар чин тийизвай хъиз? Йифди-югъди кІвалах авун къанунда кхъенвайни?

— Ваъ. Амма инсанри, ахвар тийиз кІвалахна... ГъакІ хъайила, душман кукІварни авуна... Гила ваз ахътин инсанди, са нІегъ артух хвена лугъуз, дуьнья барбатІ жедай хъиз авани?

— Ваъ.

— Жуван сивикай атІана, аялрин сивикай •фронтдиз ракъура лагъана, къанунда кхъенвайни?

— Ваъ. Амма ина гишила кьейи инсанар хъана, ви-І ри фронтдиз ракъурна, къуй аскердин руфун тух хъуй, къуй ам душмандин вилик ажуз тахъурай... Къуй ада душман кукІваррай... Ваз кье, гила ахътин инсандин гъаятдал са къар артух хъана лугъуз, вуч жедай хъиз хъанва? Дуьньядин эхир жедани?

— Ваъ. »

— АкІ ятІа захъ яб акала. Къанунсуз кІвалахар* ийизвай инсанар патал, гелбетда, чан хва, къанун герек' я. Къанун авачиз яшамыш хъун мумкин кар туш... Чахъ икъван чилер ава, векьер гъакІ марфадикни живедик акатна терг жезва... Вуна са гъечІ хуъз гузвач. Вуч, вуч ■я? Жедач. Къанунсуз кІвалах я... Аку, за ваз лугъун,

и чун хътин дагъвияр патал вад гъайван хуьх, цIуд гъайван хуьх, сад артух хвейитIа, къанунсуз я, лугъуз къанунар акъудзавай кас аватIа, ам вич авам инсан я, эвелни-эвел чи гъукуматдин къанунар чIурзавайдини гъа кас я...

Аквадай гьаларай Ефим Новиковни ихтилатрин гьавурда акъуна, адани къил юзурна.

— Идрис бубади дуьз лугъузва. Гьар са инсандин варлувал, аваданвал, эхирни ватандин аваданвал я.

— Аи ви бубадиз рагъмет! — шад хъана Идрис.

— Адаз ви гафар таржума авурди зун я, — лагъана Насруллагъ муаллимди.

— Ви бубадизни рагъмет, — лагъана Идриса.

— Гила чан хва, Мазай, валай арзаяр пара ава. Зун и кардин патахъай райкомдихъ галаз рахада...

— Рахух, Идрис дайи. Зунни вахъ галаз жеда. Гъа пуна лугъузвай гафар зани лугъуда.

— Им гъа и зал агакъдалди, за ваз лугъудалди, вуна жува лагъанайтIа жедачирни? Чи уьмуьрда, виридалай-иа гъа и кар пис я, гьар садаз са ни ятIани авуна кIанда, са ни ятIани лагъана кIанда... Гъада лагъайдалай къулухъ, вичини лугъуда... Гила вуна лагъ: районда маса вуч хабар ава?

— Гъа газетра авай гафар я. Буржуазия мадни къудурмиш жезва...

— Яваш яда?

— Кореяда дяве къызгъин жезва.

— Яда и Америкадай зи къил акъатзавач ман, — лагъана Идриса чин биришрай ацIурна. — Яда, еке-е-е са гъукумат я, а-нал алай гъвечIи Кореядал гъужумзава... Вин жедайла, иналлай заз регъуь жезва. Идан гъукумптдин къилевай касдиз регъуь жедай туш жал?

— Америкадин къаст мадни са дяве къарагъарун я, — дигъана Насруллагъ муаллимди. — Аку, кIантIа Ефима чутъурай. Амай гъукуматар галатнава, вирида дяве цуива, къуватлу яз амайди тек са Америка я!

— Дуъз лугъузва, — тесикъна Ефим Новикова. — Адан экономиками виридалай хъсанзава... Ахпа яракъарни аданбур... Техника вилик фенва... Амма чна адалай алудда...

— Чи гъукуматди цДийи дяведиз рехъ гудач, — кьил галтадна Мазая, вичин чЛулав кАрабдин муштукДа си гарет туна, цАй яна, са гум акъудна, ахпа вичин пачка Ефиман вилик эцигна.

— Буюр стха, са гум акъуда жувани. У-у-уф. Яда и дявейри инсанар лап агажарзава ман...

Катрамакандин цава гъетер зурзазвай. Цав михьи ва секин тир. Насруллагъ муаллимди пенжер ахъайна. Шагъ дагъларин къайи муркАрилай шагъвар атана... Вири тЛебиатни, инсанарни ксанвай, амма и къуд касдин ихтилатар гьелени давам жезвай...

Идриса вичин яргъи тЛуб юзурзавай. Низ? Дяве къаргариз кАнзавайбуруз. Еке, и кьил, а кьил авачир океандилай а пата авай Кореядал, гъвечЛи гъукуматдал зурба Америкади гъужумзава... Эхир идаз намус авайди тушни? Идан такабурвал гъинава? Идаз регъуь жедайди тушни? Ваз ви чилер бес жезвачни? Ваз гишин яни? Вун къецДил яни? Ваз куьн игътияж ава? Ви кЛвал чЛур хъуй ви, ваз инсанрин язух вучиз къведач?

Яргъал Рагъ экъечИдай пата пДийи югъ ахъа жезвай ва ам, а югъ акваз, такваз Насруллагъ муаллимдин кЛвалив агатзавай. Къуд касдин ихтилатар, абурун сесер цДийи йикъан пакаман нурарихъ какахъзавай ва абур гъа нурарихъ галаз санал, Рагъ экъечИдай патай Рагъ акИдай патахъди, хкаж хъана чилин шардал, вири дуьньядиз, гъатта Каинатдин сергъятсуз бушлухризни чклизвай...

Ю.

Ефим Новиков пакамахъ, рагъ частуниз хкаж хъайила, ахварай аватна. Ам шуъшебенд балхундал, кроват-

дал ксанвай. Ам са герен къавуз килигиз акъвазна. Адан рикел накъ нянихъ вич гъикI къаршиламишнайтIа хта-на, амма ахварар, гъатта хъванвайтIани, акур ахварар... Са шумуд йис тир, адаз ахварар такваз, амма къе йифиз ам цийи къилелай хайи чкайриз, вичин аялвилиз хъфенвай..., Псковдин чилерал... Гурмагърай тик гумар акъатзавай кIарасдин кIвалерин хуъруз... Ефим Новиков са гъи ятIани гъамга вацIун къере авай ва адан винел къуркъушумдин ранг алай михъи, вили-рагъул цав алай. Ада а цавай лув гузвай дурнайрин циргъедин гуьгъуьна гъил юзурна... Абуру Къибле патахъ лув гузвай. Тек са Ефим Новикова ваъ, гъатта тан лацу, чпин винел къацу чадур алай къакъан тарарини абурун гуьгъуьна чпин пешер юзурна, гъатта и вацIал аквадай параходрини гудокар гана...

Ефим Новикован аялвилин са кIус гъа и чилерал аламай. Жегъилвал, сифте жегъилвал... На лугъуда и чилерал я дявеяр хъанач, я и чилерал дидеяр шехънач, я тупари ван авунач, я ина хуърериз цIай янач... Вири къуд пад къацу — гуьлчимен тир... Ахпа ам, гъа вацIай сирнавиз, Кефердиз акъатна. Инин цавара агъзур-агъзур рангари рапIрапI гузвай, эквер сада-сад эвеззавай... Ина Кефердин цавар нурламиш хъанвай. Са рангуни маса ранг эвеззавай, лепе гузвай, цаварни, чилерни на лугъудай, гъа са къатда нурламишзава. И чилерал гад акъудиз атанвай Къибле патан къушарини чпин бахтавар чIивчIивдалди Ефим Новикован гуьгъуьлар ачухарзавай.

Ахпа Ефим Новиковаз мадни Кефердин пIайлапанар акуна, гъа и цIайлапанарни инра нурлу ва гзаф акуь тир, Кефердин цIайлапанар... Абуру чебни гзаф оскIандай язавай. Абуру ван алачир, абуру са кIусни гугрумарзавачир... Ахпа Ефим Новиков са гъина ятIани Тайгада авай гъаркъуь вацIал фена. Къацу яд авай вацIал. Ина ам аял чIаван, сифте жегъил йисарин дустарихъ галаз санал алай. Секин вацI, мягкъем гъилера

гьулдандин кІирер авай гадаяр, абурун кІвачерикни, балугъар хъиз гадар жезвай шалманар... Адакай ахварай лесосплавщик хъанвай...

Ада ахварай манияр лугъузвай, абур шалманрал алаз вацІай тІуз буксирди галчІурзавай ва буксирдин кьудухъ кьилени чІагъанди суза ийизвай...

Эгъ, ахварар, ахварар... Ефим Новиковакай лесосплавщик хъанвай. Манийри кьилел лепе гуз, ада ми хьи ятара сирнаварзавай... ВацІун кьерехра экъечІнавай соснайри на лугъуда, яйлухар юзурзавай рушар я, чпин къакъан хилер юзурзавай...

Хайи ва масан чилер...

Идрисан кІвале ксайла, адаз ахварай хайи чилер акунвай, ам ахварай вичин хайи ватандиз хъфенвай. Ам вичин хайи чилин инсанрихъ галаз санал алай, ам хайи инсаирихъ галаз рахазвай... Амма ахварай. Гьинва абур? Чидач. Я инсанар амач, я хуър... Хуър ми хьиз канва... Инсанарни канва... Белки сад-зур кьутармиш хъанатІа?

Насруллагъ муаллим рахадай сесинал, Ефим кІвачел къарагъна. Насруллагъ муаллим кІарасдин жугъундин патав ацукънавай ва ам кьве гададихъ галаз рахазвай.

— Аку, гила куъне и Ефим имидивай урус чІал чир ая, ахпа за куън кІелиз ракъурда. Гьиниз ракъурдатГа чидани?

— Лагъ ман.

— Са кьил Московдиз! Ван хъанани? Московди-из! Къведни санал! Амма исятда куъне са кар ийида: фида куън дагъдиз, чубанрин патав. Тамерланаз лугъуда куъне, мугъман атанва, кьве гъайван гваз хъша! Лагъана, Тамерланахъ галаз санал, гбайванарни вилик кутуна, кьугъваз-къугъваз хкведа куън. Гъата рекъе!

— Зи кІвач тІазва, — лагъана гадайрикай сада, кьил галтадна.

— Зинни руфун тІазва, валлагъ Насруллагъ муаллим, — лагъана муькуьдани, кьил галтадна.

— Ва-а-а! — мягтел хъана Насруллагъ муаллим. — Садан кIвач тIазва, муькуьдан руфу-у-ун? Ва-а-а? За лугъузвай куьн итимар ятIа? Куьн гьакIан... я кван! Агъаа-а, гъаа-а! Гъайиф ибуруз Идрисан хтулар лугъуз! Куьн кван авай чIавуз, Урусатда куьн хътин гадайри, немсерин генералар есирда къазвай. Чир хъанани? Абурукай ктабрани кхъенва е-е! КIелнани? Танкар язавай! Щайни вацIай экъечIзавай! КичIевал вуч ятIа чизвачир! Каш-мекъ вири эхзавай! Халис къегъалвилер къалурзавай! Ибурувай, иналлай дагъдиз фена, Тамерланаз къве хеб гваз хъша лугъуз жезвач!

Насруллагъ муаллимди мисалар гъидай арада, мадни къве гада атана акъатна ва абур къудни санал, гафни талгъана, лув гайибур хъиз, шалварра гар туна, перемрин далуяр елкенар хъиз гарув ацIана, рехъ галай патахъ тепилмиш хъана, дагъдихъди фена.

— Эгъе-гъе-гъе! — хъуьрена Насруллагъ муаллим. — Куь чIал чидайди са зун я. Ингъе, аку гъасятда гъиниз акъатнаватIа... Ая лагъай кар аялдиз кагъул жеда. Чешне къалура, мисал гъваш...

— Сабагъ хийир, Насруллагъ! — лагъана балхундикай Ефим Новикова.

— Валлагъ, сабагъ хийир, сабагъ хийир! — Ефимахъ элкъвена Насруллагъ муаллим. — Я, вун садра ксайла, къарагъдач хьи! Вун вуч ахварал рикI алай кас я? ГъикI ксана?

— Гзаф ширин ахварар авуна.

— Килиг акван къуд патахъ. Чи чкаяр бегенмиш жедатIа аку!

Ефим Новиков яргъариз килигна. На лугъуда адаз гегъенш дуьнья сифте сеферда аквазвай. Дераяр, тепаяр, тамар, багълар... дуьзенар — вири агъанавай... Ина Ефимаз вич чилел ваъ, чилинни цавун арада, са квел ятIани аквазнавай хъиз тир... Ина гъава анихъ аквазрай, инсанарни, абурун сесерни масакIа тир. На лугъуда, гъвечи рушари, са гъинал ятIани дагъдин синел

лугъзвай авазри, вили, цІалцІам цавухъ галаз санал акъвазна, цІарцІар гузвай кукІушри, виш йисарин муркІари инсандиз куътягъ тежер къуват ва дурумлувал, зурбавал гузвай; абуру инсандиз къакъанриз, игитвилиз, мердвилиз, жуърэтлувилиз эвер гузвай; абуру инсанидин рикІ ачухзавай, кыл виниззавай.

Къе пакамахъ Ефим Новиковаз са сир ачух хъана. Вич лугъумир, тебиатдин акунри инсан акваз-акваз дегишзава къван; вич лугъумир, тебиатди инсандик вичиз хае руъгъ кутазва къван... Ва, са бязи дууиуыпра адакай магърумни ийизва... Ефим Новиков вич-вичел мягътел тир: яраб адаз икъван чІавалди чилинни цавун чІехивал, вучиз акуначІа? Белки абур къе цІийи хъхъанвайІа?

На лугъуда, и къакъандай ам Каспи гъуьлуьн винел аквадай туьнт вили цаву вичихъди чІугвазвай. Ина, Каспи гъуьлуьв агакъна, агъа патан чилер-дуьзенар, багълар, никер, уьзуьмлухар... на лугъуда, капун юкваллай хъиз аквадай... На лугъуда, инай, Идрисан шушебенд балхундикай Дербентдин, Худатдин, Къачмаздин... дуьзенра авай шегъеррин колхоздин базарар, ана чпин гъерер маса гузвай къакъан буйдин, къуьнер гъаркъуь, вилер цІару, гъайбатлу катрамаканвияр акваз жезвай... Гахътин чкадал эцигнавай Идриса вичин кІвал.

ГъакІ са геренда ацукъайла, инсан михъиз жегъил хъижезвай, вири дуьнья акваз жедай балхунар авай кІвал...

Лув гана феи аялар са сятдилай хъиз, чубанрив агакъна. КинДери туна абур юкъва, ни чІугуна: чир хъана катрамакандин аялар тирди, чпин тумар, керкетГар юзурна. Аялар фена чубанрин пунайрал:

— Вуч хабар я? Са десте санал атанва хъи?

Аялри вирида санал жаваб гана:

— И анай ам хтанва..] Идрис бубадин хва вуч я? Дяведа къейи? Гъадан патавай са кас хтанва. Урус

Ефим лугъуз. Къил рехи... Накъ нянихъ... Гъадаз тукІ-
ваз къве хеб гваз х-цша лагъанва.

— Ни лагъанва?

— Насруллагъ муаллимди лагъанва.

- — Низ лагъанва?

— Тамерлан дайидиз.

Чубанар сад-садаз килигна:

— И цІуд йис идалай вилик къенвайдан патавай
йьикІ хквез жедай затІ я?

* — Ам чаз чидач, фена килиг. Накъ хтанва.

' — Хъвач Тамерлан, аку вуч хабар ятІа.

v Тамерланай вичай гафни акъатнач. Ада суьруьдикай
гъа и аялрин куьмекдалди къве хебни са гьер чара аву-
на. Гьикъван хъайитІани ам Идрисан хтул я. Эгер Ид-
рисан хва чидай кас гила Идрисан патав мугъманвилиз
атанватІа, им лап гъа хва вич хтай гьисаб я. Ада къве
хеб хкваш лагъанатІа, Тамерлана пуд хкида. Аллагъдиз
шукур, хпер Тамерланахъ къад-къанни вад ава...

Хкана пуд гъайван гъаятдиз, сад тукІуна, алажна,
лхпа ам мугъман акваз фена. Къилел бармак ала и Та-
мерланан — къве хпекай цванвай, вичин буйни къве метр
хъайила, къуьнерни са метр хъайила... дагъдин пад хъиз,
хаму ни галаз атана, ада Ефим Новикован гъил къуна,
на шуькІуь, кеменчидин сесиналди лагъана:

— Хвешгелди.

Гъа и дагъ хътин инсандиз ихътин шуькІуь сес гана
май аллагъди. Амма вичин чинай, на лугъуда, гъамиша
гъори авахъзава, гъакъван ягълу ва яру чин я и Тамер-
і. і пан чин. Гъилерни, ингъе, са гъил Насруллагъ муал-
шмдин къве гъилелайни еке я. Еке, цІару вилерни, эл-
і гьисй зурба нерни, ченени, сарарни, на лугъуда, адетдин
ппсиндинбур ваъ, аждагъандинбур я. Эгер, и Тамерлан
\про авайла, са гъинал ятІани араба ярх хъайитІа, ва
■ ммшин акІанваз хъуй, ам гъасятда адан патав къве-
к'дн я.

Ша ман, атІанал ярх хъанва. Са гъил кутур ман...

Тамерланни, гафни рахун тавуна, фидайди я. Ярх хъанвай араба хкажна кьеб хъиз, дуъз рекъел эхцигна, ахпа вичин къам чухвана, шуькIуь сесиналди лугъудайди я:

— Хъвеч, хъвеч.

Пуд йисуз дяведин цIа хъана, яхцIурни вад лагъай йисан гатуз хтана и Тамерлан гъич вуч я, са чухвай чкани авачиз, са цIархни тахъана, амма хурудал мердвални жуърэтлувал къалурзаваи орденар алаз. Ам къаршиламишиз лап кье йиса авай шалвар алачир аяларни рекъел с>кьечIнай, абуруни вилик чукурнай, вири йифди катрамақанвийри межлис къурмишной, тIуьнар, хъунар тешкильной, манияр лагъанай, къуьлернай, амма и Тамерлана я къуьлначир, я манияр лагъаначир, дяведикай, акур-такурдакай са гафни ихтилатначир ва гьакI хъайила, эхирни адавай хабар къунай:

— На вуч хияларзава, я Тамерлан? Вун шад вучиз туш?

Тамерлана аламатдин жаваб ганай:

— Хпер рикIел хтанва...

II.

Сталинграддин патавни, яхцIурни кьвед лагъай йисан гатуз и Тамерланан рикIел хперни дагълар хтанай. А чIавуз, Сталинграддин патав ам икI шадлухдин межлиса ваъ, сенгерда ацукънавай. Гуру-ум, гага-аров, гумм-мм, гру-умм, цIай, гум, ялав.. вири сад-садак какахънавай чкада и Тамерланан рикIел сенгерда Катрамакан хтанай. Ва-агъ! Са арадилай килигайла, акуна хьи, сенгерда амайди тек са вич я. Муькуьбур гьиниз фена? Мус фена? Къил хкажна килигайтIа, къаншар иатай немсерин танкар агатзава. Вучда? Амуькайди амуькна, и танкариз са кар къаз алахъна кIанда... Жувни телефда, гьабурукайни сад-кьвед...

Гуьзчивалзавай чкадилай немсерин танкариз килиг-завай чи генерал къудгъун хъана: пилоткадал яру гъед алай зурба са аскерди, садлагъана хкаж хъана, сенгердай гранат гадарна, са танк хъиткъинарна... Аламат! Им вуч кас хъуй ана акъвазнавайди? Вири къулухъ хтайла, им ана вучиз амайди я? Атана агакъай муькуь танкуни а аскер чуьнуьх хъанвай чка, чилив чил авуна, цалцалмарна... Вилер дурбуйрал алай генерал мадни къудгъун хъана. Бирдан гъа зурба аскерди, мадни сенгердай хкаж хъхъана, виликдай хъиз зирекдаказ, гъа вич рекъиз клан хъайи танкунин гуьгъуьниз чукурна, адан кланикни са гранат гадарна, амни хъиткъинарна...

Къуд пата гум авай. Чи тупарини фашистрин танкар язавай. Чи аскерри, уррадал илигна, акси гъужум башламишнавай...

Садни генералдиз акуна хъи, гъа зурба аскер худда физвай немсерин са танкунин къилел акъахнава. Виридалайни къерехда авай танкунин къилел... Вичини къуьлерзава! Лезгинкадал!..

Генералди чи батареяйрин командирриз виридалайни къерехдавай танкунин къилел чи аскерди къуьлзавайди хабар гана, ам ягъ тавун буиругъна.

Са декъикъани алатнач, гъа танкни хъиткъинна...

И женг куьтягъ хъайила, пияда ротадин капитанди генералдиз доклад авуна:

— Юлдаш генерал! Куь буйругъдалди за душманмандин пуд танк ягъай, пуд лагъай танкунин къилел къуьлер авур аскер вуж ятга чирнава! Ам рядовой Та мерлан Касбубаев я! Лезги миллет я... Ам иналла...

Генералди Тамерланан далудиз капаш яна, баркалла лагъана. Ахпа, тажуб яз, хабар къуна:

— Вири рота къулухъ хтайла, бес куьн вучиз йна пмайди тир?

Тамерлана хъверна, къуьнер юзурна ва шуькгуь синалди жаваб гана:

— Зун хиялриз фенвай, юлдаш генерал!

— Хиялри-и-из? — лап тажуб хъана генерал. — Вуч хиялриз?

— Чи Катрамакандин дагъларни, хперин суьруьяр риклел хтанвай зи... юлдаш генерал...

— Сагърай, солдат, сагърай! Вунни сагърай ви Катрамакандин дагъларни! Амма мад ахътин хиялриз хъфимир! Дяведа мукъаятвал эвелимжи шартI я...

— Хъфидач, юлдаш генерал!

Душмандин танкунин кьилел лезгинкадал кьуьл авур лезги Тамерлан Касбубаев вири дивизиядиз машгъур хъанай ва адав эхирни Баркаллувилин орден агакънай. Ина таб хъанвай анжах са кар авай. Амни гъа генералди адаз сагърай лагъай няниз, Тамерлана вичин гуржи дустунивай хабар кьунай:

— Эй, я бичIо! За танкунин кьилел кьуьлначир эхир, я бичIо! Яраб генералди за лезгинкадал кьуьлерна вучиз лугъузвайга?

— Генералди таб ийич эхир... Къизмиш хъана, авуна жеди...

— Авунач! Дуьз я, танкистдиз зун гадриз кIанзавай! Вичин танкунин кьилелай! Чир, хъанани? Гагъ инихъ, гагъ анихъ гъалзавай! Зун аватрай лугъуз,.. Зунни татабар жезвай! Гъилер цавуз гадар жез, са кIвачел акъвазун жезвай... Гъилера гранатарни аваз... Адаз за кьуьлзавай хъиз хъана, а генералдиз!

— Лап хъсан хъана. Кьуьлнач лугъумир, кьуьлна лагъ! Виридаз гъакI лагъ.

И Тамерлан гъахътин кас я. ЦIун ялавдин къенени, душмандин танкар кьведайлани, идан риклел хпер атайди я. Фимир лагъ вуна и Тамерлан анал хиялриз, хквемир адан риклел анал Катрамакан, суьруьяр, ван ийимир адан япара кфилди, яраб адавай ихътин кьегъалвал ийиз жедай жал?

Гъа аскервиляй хтайлани, йифен кьулар жедайла, Тамерланай пуд гаф акъатнай:

— Хперал хъфена кIанда...

Тамерлана мугъман патал хурчардапаз тпля именин хканвай. Ниси ада гафни талгъана Идрисан къриндин Шагънабат бадедив вугана.

— И мугъмандихъ галаз урус ч'Ялал ряха. ч жедяии вавай?— хабар къуна Насруллап> муаллимди.

Тамерлана кьил <Бзурна.

— Пагъ, я залум Тамерлан, — латыша муаллимди, — вавай а дагъ хътин кьил юяурт

амма икъван авай гъвечи мез юзуриз жедач, ЯНН?

Тамерлана мадни кьил юзурна, хъверна, яммя гнфни лагъанач.

Гъа и арада хтана акъатай Идрис гъайвпнри! **ни** лигна.

— Тамерлан, — лагъана Идриса, — и гьер, чан балв, маса це. Твах Дербентдиз. Гъана маса це. Вун **Дербентдиз** фена к'анзава. Ваз аквазва, к'вализ мугъман атанпа... Ваз аквазва, ам яргъарай атанвай фагъир, **тек ЖФ**> гъил я. Адаз са хъсан шапка къачу. Са перемни к*1чу, Кьилелай алук'дай, кьултухар авайди. Ахпа пял лкпияпа, к'вале недай-хъвадайди кьит я. Дуьгуь маса **ИСЫЧУ**, чай-шекер къачу, са кьуд-вад шуьше ичкини **къачу**. Мейве-емиш... Ваз чизва...

Тамерлана кьил юзурна.

— За вун ракъур тавуна маса вуж ракъурил, **ЧИН** фп.иа? Заз авайди вун я. Инжиклу жемир, и Азизнн тн«х жувахъ галаз...

Тамерлана мадни кьил юзурна.

— Башуьсте, дайи.

— Дайдид сусавай пул къачу.

— Къе фидани?

— Ун.

Тамерлан вичин к'вализ хтана. **Дайидин буйрум**> и диз кьилиз акъудна к'анзавай. **Папаз ада ИЧ Д#Р'** ги птдиз фена к'анзавайди лагъайла, **папани** адй! ся **хеи-М**и тапшуругъар гана.

— Ибур ваз жагъун тавурт'а, — **лагъана папа**, — па§

минет хъуй, къачуна кІандай шей-мей ава, чан итим. Вун мадни мус хкведайди ятІа низ чида? Аялар, пеклек алачиз, къецІила ава... Куыгъне хъанва абурун парталар. Ваз чизва...

Тамерлана кьил юзурна. Папани чантада фу туна. Са хъвехъ фуни ниси.

— Аку, рикІелай ракъурмир гъа-а, — тапшурмишна папа. — Мадни тикрар хъийидани? Вуч къачуна кІанзаватІа, мадни тикрардани?

— Бес я.

Тамерлан рекъе гъатна. Гъеле я Дербент, я базар такунмаз, ада вичин папа тапшурмишай шейэрин гъисабар къазвай. Гъслс гъерни маса ганвачир, амма Тамерлана са бязи куылуь-шуьлуьяр маса къачуна куытягнавай: вичиз фуфайка, папаз са буьшме, аялриз шалварар, кІвачин къапар, вичиз хахул чекмеяр, чІулав запунар, пуд, къуд ват — къвед лацуди, къвед чІулавди, пуд кило пампасияр, пуд пачка чай, балхун патал михер, лампадин шуьшеяр — пуд шуьше, фитилар, рапар...

— Справка къачуна, вач гада! — гъарайна адан гуьгъуьниз Насруллагъ муаллимди. — Ван хъаначни?

Тамерлана са жавабни ганач. Югъ няни жедалди ликърикъ къачуна рахазвай Насруллагъ муаллим я ман! Зарафатзава жеди. Тамерланан справка низ герек я? Вучда справкадикай? «Зун акурла, лап кицДизни кваз чир жезва хъи .. Зун чубан я, — хиялна Тамерлана. — Са гъер маса гун патал завай справка ни хабар.къада? Им сад лагъайди. Къвед лагъайди, базардал жезвай милица вуж я? Миримба. Аял чІавалай санал чІехи хъанвайди я. Адаз зун, вуч кас ятІа, чизвачни? Насруллагъ муаллим я ман, гъа са гаф рахун хъуй лагъана, рахазвай!»

Гъа и юкъуз Тамерланни Идрисан хтул гъвечІи Азиз Дербентдин базардиз атай юкъуз, базарда акъван хебгъер аваз хъана хъи, на лугъуда инаг колхоздин базар в&ъ, хперин бере я... Тамерлана кьил галтадна. На лу-

гьуда, вини яйлахра авай суьруьяр вири иниз гваз
Хтанва...

Тамерланан гьерен акунар са гьер тир: чяхмахдин
4звар ганвай крчар алай, дагъдин жинс яз, тум далуда
авай, лепе гуз, галтад жезвай гагъ инихъ, гагъ анихъ...
Тамерланан гьере муьштерийрин гуьгьуьлар ачухар-на.
Абур са шумуд кас санал, гьере агатна. Са залумд хци,
кьилел абурлу шапка, тандал чIулав костюмар алай,
акунриз медени сада гьасятда гьерен тумуниз гьил
'авуна, ам инихъ-анихъ галтадна. Ахпа ада гьерен далу-
дин сар гьапа кьуна, чухъкьвена. Гьере вичин юкь агъуз-
на ва Тамерланавай, кьвала гьуд эцягъайла, са гаф
рахадай Тамерланавай эхиз хъхъанач.

— Ам гьайван я, сиве мез авачир, — лагъана ада
шуькIуь сесиналди.

— За ам инсан я мус лагъана? — хъел аваз хабар
кьуна муьнтериди.

■— Ваз ви далудал илисай хьиз хъанани?

Тамерлана кьил галтадна.

Гьа и арада мадни са муьштери атана, адани, вили-
канда хьиз, гьерен тум инихъ-анихъ галтадна, гагъ ви-
ликай, гагъ кьулухъай гьерез килигиз, са вил акъализ,
са вил ахъайиз, хабар кьуна:

— И кьиф нин кьиф я?

Тамерлана мадни кьил галтадна, амма Идрисан
хтул, са ни ятIа, вучиз ятIа кьилин са пад твана, муь-
куь пад тунвай Азиз, вичин ранДамар агажна, муьште-
ридиз чап-чап килигна. Адан са шаламдай, уьрдегдин
кIуф хьиз, кьецел экъечIнавай чIехи тупIу, на лугьуда,
муькуь тупIариз дамахдивди хабар гузвай: «Зун кве-
лай виридалайни вилик ква!» Адан шалвардин са мет-
IИН акъатнавай, перемдални гьич са дуьгмени аламачир.

— И кьиф ни маса гузва? — хабар кьуна мад се-
ферда муьштериди.

Тамерлана, гьяз авачиз, кьил галтадна, амма гьве-
чIи Азиза вилерай цIай авахъиз, жаваб гана:

— Къиф вунни я, ви бубани! Им гьер я!
«Саташмиш жезвайди я, — хиялна Тамерлана. — Кар-кеспи авачир куъчебан я жеди. Зи къил тIариз кIанзава».

Гьерез къиф лагъайда башламишна гьерен хурал гыкъван пи алатIа чириз, агъуз къат хъана, гьерен хур гъилелай ийиз. Эхирни ада, виридаз ван жедайвал, гъарайна:

— Им пепе я хьи!
— Пепе вунни я, ви бубани! — гъуд хъиз агаж хъана, гъвечIи Азиз адан вилик фена.
Тамерлана садра фусна.
— Пепедин иеси вун яни? — жузуна муьштериди ягъсуз чин Тамерланахъ элкъуърна, сарар экъисна, хъуъррез-хъуъррез.
— Заз хъел къведайди-е! — аждагъан хътин Тамерлана аялдин сесиналди жаваб гана.
— О-о! Идаз хъел къведайди я! Ван хъанани? — вучиз ятIани лап ягъсуздаказ саташмиш жез башламишна муьштериди.
— И цвек куън гузватIа лагъ!
— Цвек вунни я, ви бубани! — мадни уьтквемдиз жаваб гана Азиза.
Тамерлана къимет лагъана.
— Я кIвал чIур хъайи кас, цвек маса гуз, къимет деведин къимет лугъудай зат! яни? Са спичкадихъ гудани?
— Кве-е-ехъ! — гъарай гана адаз Тамерлана.
— Вуч, вуч, вуч?! — муьштериди хкажна вичин гъил, Тамерланан зурба бармакдиз лап амач лагъай са лапIаш вегъена, ву-у-уп ийиз туна, адай руг акъудна.
Вегъена са гъилив адан къам къуна, Тамерлана адан сив чилел эцигна, ахпа ам са гъилив хкажна, муькуь гъиливди адан тумуниз са шумуд лапIаш вегъена, ахъайна.
Гъа и арада Тамерланал пуд кас гадар хъана ва

ПО

гъинаи ятГани кьве милица атана акъатна. Абурукай сад Тамерланан бахтунай хъиз, адан хуьруьнви, Миримба [тир. Аферин вичиз. Лап гъа герек вахтунда вич-вичелаи атанвай.

Миримба акурла Тамерланан хъел алахъна, ам секин х>хъана. Амма Миримба адаз акI килигна хъи, на лугъуда им адан хуьруьнви ваъ, буба кьейи мидя тир. Миримбадин фикир чIуруди тир. Ада са ихътин дуьшуьш фадлай гуьзлемишзавай. Ада гъеле Идрисахъ галаз гъахъ-гъисаб авунвачир. Ингъе, Идрисан вахан гада — Тамерлан. Гила ам зи гъиле гъатнава. Гила за вуч ийидатГа, килиг вун, юлдаш Идрис. За квез Миримба вуч [кас ятГа чирда. Вун ана, Катрамаканда хаха ятГа, зун ина, Дербент шегъерда хахайрин хаха я. Куь вири тухум зи гуьгъуьна гъатна шумудни са йисар я. Куьне/залай кьисас къахчун патал зи лам яна кьена, зал са тахсирни алачиз, лам къурбанд хъана. Ахпа куьне закай айгъамарна, ниси гудай амалар авуна, вири зал хъуьруьрна. Эхирни жуван форма алаз хтайла, куьне закай ягъанатарна, зал Катрамакандин маршал лагъана лакаб эцигна. За вири эхна. Заз чиди, вири и кIвалахрин себкар анжах са кас я — Идрис! Гила за вучдатГа вун килига, Идрис, ви вахан хчин туьд зи гъиле ива, адан гамишдин хътин туьд Миримбади цицибдин туьд хъиз акъудда!

Азиз кьве вил экъис хъана амуькна. Вучиз лагъайтГа, Миримбадиз абур чир жезвачир: я Тамерлан, я Азиз — са касни. Миримбади вичиз Катрамаканни чидайди туш лагъана, ам гъинавай чка я?

ГъвечIи Азизан вилер къадакьрай акъатиз тIимил амай.

— Эй дади-бидад! Я чан катрамаканви Миримба, вахъ галаз рахазвайди катрамаканви Тамерлан я, Тамерлан! Чубан Тамерлан.

— Тамерлан вуч я, Катрамакан вуч я, эй юлдаш? Вун вуч рахазва? — терс-терс килигна Миримба.

Я чан Миримба, и аял Идрисан хтул я, ам Вгф вилик чҀехи хъанвай аял я, ваз ам лап хъсандиз ЧИЗВИ, вуна гъа аялдивай хабар яхъ, зун Тамерлан я, Тамерлан! Чубан Тамерлан!

Чир хъанач Миримбадиз я Тамерлан, я Идрисан тахай хтул, Азиз, яни Катрамакан. Адаз Катрама^ан сад лагъай сефер ван жезва? Миримбадини мад са Милицадди Тамерлан милициядин идарадиз хутахна. Хъфидай рекъе Миримбади силис башламишна:

— Документар гвани?

Тамерлан гъавурда акъунач. Миримбадиз Тамерланавай документар кІанзава. Вуч документар? Документар тахъайтІа, адаз Тамерлан чизвачни? I

— Къалура акван ви документар, зун вавДи я! — гъарай гана Миримбади Тамерланаз.

Тамерлана са шумуд сеферда вичин вилер, акъализ, ахъайна Яраб им гъа катрамаканви Миримба туш жал? Тамерлана хъверна. Ун, гъич са шакни алачиз, им гъа виридаз чидай Миримба тир. АскІан буйдин, сив ва дигерар са тІимил вилик акъатнавай, гъавилйй гъамиша хъуьрез кІанзавай хътин, чене авачир хъиз аквадай, чІулав, къуьгъуьрдин хътин гъвечІи вилер авай ва гъа вилерин къилел куьруь, чІулав рацІамар къугъвадай Миримба тир!

Тамерланаз и кІвалахар ахварар хъиз хъана. Миримба аку, гъа Миримбади кутуна вилик, Тамерлан милицадиз хутахзава. Вучиз? Ада базардал хулиганвалнава, гапур акъудна, муьштерийрихъ галтугнава; ада вич чубан хъиз къалурзава. Миримба адан гуьгъуьна фадлай къекъвезвай, гила ада ам къунва... Гила адан суддуван ийида.

Рекъе са катрамаканви хъайитІани пайда хъанач, хабар къадайвал: я Миримба, им гъикІ лагъай чІал я, ам гъим я, вун гъим я, вуна ам, вилик кутуна, гъиниз хутахзава? Ам вучиз дустагъзава? Рекъе, са катрамаканви хъайитІани, дуьшуьп хъанач.

Эхирни Тамерлан милицадин начальникдин патав-акъатна.

— Гапур ахъя, эцига столдал.

Тамерлана гапур эцигна.

— Гынай я?

— Катрамаканви я.

Катрамаканви-и? — тажуб хъана начальник. Ам Тамерланаз кылелай кIвачелди килигна, ахпа ада милайим сесиналди хабар къуна: — Я къарай атIай катрамаканви, бес ви ина вуч авайди я?

Тамерлана къуьнер агажна.

— Ацукъа анал, аналлай табуреткадал ацукъа.

— Зун иниз гваз хтана, — лагъана Тамерлана. — Базардал аялни гьер алама. Квахъда абур.

— Вун иниз вучиз гваз хтанва?

— Гье-е-е-ей, — авуна Тамерлана...

— Пара рахунарнани?

— Мез галатна...

— Вучиз рахунар хъана? Милицайрихъ галаз яни?

— Гьерекай ягъанатарна, закай ягъанатарна, зи бармакдиз... Миримба лугъуз ина са катрамаканви авайди я.. Гъада малкамутвална...

— ГьикI малкамутвална?

— У-унуф, вучда вуна? Зун аку, Миримбади милицадиз хканва.

— Ихтилат ая кван, гьикI хъайи кар ятIа...

— Саташмиш хъана абур захъ, стха неченик...

— Гьибур?

— Гъа базардал алай куьчебанар... Гьерез кьиф луп.уч, цвег лугъуз... Ахпа сада зи бармак яна... Зани и и ГИЛИВ къуна адан къам, са тIимил чуькъвена... Гъа и ЧI.чда идан юлдашар гадар хъана зал... Къве кас... Куьп опнар... Гъа и арада зани гапур... Ваъ, гапурдал гьил-■ ш пегъенач за... Гъа и арада, стха неченик, къве мили-■ | i мтана акъатна, абурукай сад акуна заз, зи хуьруьн-п, катрамаканви Миримба я... Ахпа заз ам чир хъана...

— Ихтилата хъайи-хъайивал.

— И Миримбани зун санал ч!ехи хъайибур я. Дуъз я, зун фронтда хъана, ам хъанач. Амма санал ч!ехя хъайибур я.. За лагъана, я Миримба, и куъчебанри, зун стха, инжиклу авуна, закай ягъанатарна, яхъ ибур, ибурун — суд-дуван ая... Амма ада, у-у-уф, амма ада зун...

— Ихтилата, ихтилата...

— Миримбади лагъана, заз вун чидай кас туш. За лагъана, зун катрамаканви Тамерлан я, Тамерлан! Чубан Тамерлан! Ада лагъана, заз я Катрамакан чидай туш, я Тамерлан... Аката зи вилик, ви суд-дуван за ийида. Гъада зун иниз гваз хтана. Аялни базардал алама, гъерни...

Капитанди Миримбадиз эвериз туна.

— За вахъ хъсандиз яб акална, — лагъана капитан-Иди. — Ви к!валахар, дуст кас катрамаканви, са к!усни|хъсанзавач. За ваз виликамаз лугъун. Чир хъухъ. Ми-'римбади вун угъри яз, маса касдин гъер маса гудайла къунва. Ам фадлай ви геле къекъвезвай, эхирни вун адан гъиле гъатнава. Ингъе, и чар аку, и чарче гъак!кхъенва. Ахпа, вун къадайла, дуст кас катрамаканви, вун гапур акъудна, Гапур гъилеваз, жемятрихъ галтугнава. Ислягъ жемятрихъ... Вуна базар чук!гурнава... Вун милицайрин винелни гапур гъилеваз фенва... Ингъе къве касди, милицаири къулар ч!угунва...

— Стха начаник, гъерни аял базардал алама хъи...

— Гъер аламат!а заз чидач, аял алама жеди. Вучиз лагъайт!а, ина гъер вуна чъунуъхнава, лагъана кхъенва.

— За эвердайла, зи гъер чукурриз-чукурриз зи патав къведайди я.

— Исятда за гъа вуна лугъузвай, вун иниз хканвай Миримбадиз эвернава.

Гъа и арада рак гатана, Миримбади хабар къуна:

— Ихтияр авани, юлдаш начальник?

— Ша. Яда, инихъ ша кван. #да, вун катрамаканви я, яни?

— Я, юлдаш начальник.

— Вуна ина сакла кхъенва, и касди масакла лугъуз-иа... И кас гынай я? Им катрамаканви тушни?

— Заз ам чидай кас туш, юлдаш начальник!

— Аждагъан хътин Тамерлан ярх жез тIимил амукъна.

— Ва-а-а-агъ, — акъатна адан сивяй ва ам садлагъана буш хъана. — Я кьей Миримба, ван хъайибуру вазнуч лугъуда? ГъикI жен хьи, ваз зун чидай туш? И аял чIавалай санал чIехи хъайи ваз зун чидачни?

Начальник катрамаканвийриз килигна.

— Документар вав гвач, — лагъана начальникди Тамерланаз. Милицайрини вун гапурдалди "инсанрал" гъужумдайла кьунва. Ви кIвалах силисчидив вугана кIаншва... Гьерни види ятIа низ чида?

— Зун хъфидани, юлдаш начальник? — жузуна Миримбади.

— Хъвач.

— И касни рекъе тур, — лагъана начальникди де/курныйдиз.

— Гъиниз, я стхадин? Я юлдаш начальник?! — къачпбулух акатна Тамерланак.

— Гьелелиг и кIаник квай чкадиз, — лагъана дежурныйди. — Ахпа силис кьиле фида, суд жеда, анай ииихъ гъиниз жедатIа, ам заз чидач.. Иншаллагъ, тади йъачумир.

И дуьньядал вири гъакI къвез, алатиз физва, лугъу-|щ, Тапарар я. И дуьньядал гъич са карни, гъич са затI-IH гъакI, гел амачиз алатна физвай туш.

Хъсанвилиз гъамиша баркалла лугъуда, яманвилиз ьамиша чIулав нянет ийида: гагъ са герендилай, гагъ-я пацралай, гагъ са йисалай, гагъ виш йисарилай.

7.

Къве йикъалай гъа и кабинетдин рак гатана, ахпа (М пхъайна, кьуьзуь са итимди, инра адет тушир тегьер-и»i, хабар кьуна:

■

— Къенез къведай ихтияр авани?

— Буюр, — жаваб гана гъа капитанди.

Къуъзуъ касдал куъгъне китель алай, кІвачелни куъгъне чекмеяр. Галифей шалварни цДийиди тушир. Анжах бармак адан вижевайди тир. Бурма кІелен бармак, гъич тахъайтІа, вад-ругуд кІелен хъицикъдикай цванвай, зурба бармак тир. Адаз цІверекІар акъатдай хъиз, кузвай, хци цІару вилер авай, нерни хциди, кІир хъиз, элкъвейди тир; чина, цуъруъгъуъл галчІурай хъиз, дерин биришар авай. Бармак хутІунна, гъиле къуна, ада капитандив гъил вугана.

— Ацукъа, халу, — лагъана капитанди. — Буюр за квехъ яб акалзава.

— Зун куъ патав и вини Катрамакандай атанва, — лагъана къуъзуъ касди. Зи тІвар Идрис я, чан халудин. Зун колхоздин седри я.

— О-о-о, вун мад сеферда хвашкалди, Идрис дайи! — шаддиз адан гъил чуъкъвена капитанди. — Ам столдихъай къарагъна, Идрисан патав ацукъна.

— За вавай хабар къадай са кар ава, чан хва: Та мерлан лугъудай са чубан авани ина? Ам къунвани?

— Ава, Идрис дайи. Амма гъеле адан кар силисчидив вугун хъанвач. Ам ви вуж я? Ам катрамаканви яни?

— Ам зи хтул я, чан дайидин.

— Жеч! — мягтел хъана капитан.

— Вучиз жеч, я чан хва?

— Ина катрамакандай са милица ава... Гъада лагъана, ам вичиз чидай кас туш... Ам къуна иниз хканвайдини гъа кас я, Миримба лугъудай, са аскІан кас...

— Чида, чида, — къил юзурна Идриса.

Идрисан рехи рацІамар бацІидин крчар хъиз, тик акъвазнавай.

— И Тамерлана вуч авуна, я чан хтул? Ам параслягъ инсан я. Гъатта рахазни кагъул инсан я. Ам базардиз атанвай — вичин гъер маса гуз, вичин аялриз

кІани-такІан кѣачуз. Хуѣруѣз хтай аялди и кар ихтила-
тайла, чун ана вири кѣах хѣана амукѣна, эхирни зун
гѣа и кар сеѣеб яз, иниз атана акѣатна. Ада ахѣтин вуч
кІвалах авунва.

— Ада Идрис дайи, за ваз вуч лугѣун? Ам базарди-
лай чи милицайри кѣуна гѣаз хтанва. Ада, гапур акѣуд-
на, инсанрихѣ галтугнѣва; 'ада маса гузѣвай гѣер адан
гѣер туш, лагѣана адалай кхѣенва... Ада базар чукІур-
нава...

— Жеч, я чан хѣа! Шагѣидар авани? Акур ксар
авани?

— Милицаяр. Катрамаканѣи Миримба...

— Миримбаа-а-а?!

— Ун. Миримба. За адавай кѣилдин хабар кѣуна.
Заз сифтедай чубан тахсиркар туширди хѣиз тир, амма
эверна Миримбадивай хабарар кѣурла, Миримбадини
адан юлдаш милицади кхѣенѣвай акт акурла, заз адаз
куѣмекдай рехѣ амачир, Идрис дайи.

— Агѣаа-а-н, ваз дайиди гила мадни са суал гун:

— Буюр.

— И Миримба иниз милицаѣилиз гѣикІ хѣана кѣа-
булнаѣайди я?

— Ам за кѣабулаѣайди я. Ина мад са катрамаканѣи
аѣа. Ахун Ахунов... Лекцияр кІелдаѣайди я, макѣалаяр
кхѣѣайди я... Гѣам атана акѣатна зи птаѣ. И Мирим-
бани галаз. Лагѣана, мирес я, кѣабула им са кІвалах-
дпл. Чазни милицаяр герек тир. Кѣабулна туна за. Ахун
Ахунован тІалабуниз килигна.

— Агѣаа-а-н, Ахун Ахунован тІалабуниз килигна...

— Чѣайди кас яни?

— Бе-е-ес, гѣикѣѣан хѣсан. Муаллим тир чина... —
Идриса дериндаѣайди са агѣ аладарна.

— Чан хѣа, ваз мадни са суал: и Миримбади ѣичиз
Тимерлан чѣайди кас туш лагѣана, яни?

— Ун, Идрис дайи. ГѣакІ хѣайила, заѣай ам ахѣа-
Лнѣ хѣанач ман. Документар идав жемир. Ида ѣич кат-

рамаканви я лугъузва, амма гъа катрамакандай тир ми-
лицади лугъузва, туш ам катрамаканви, табзава, угъри
я ам...

— Угър-и-и?

— Ун.

— У-у-уф, гъич садрани кылиз къведай кГвалахар
туш... Гъич шейГандинни кыляз къведай кГвалахар
туш, чан хва.

— Гъихътин кГвалахар, Идрис дайи?

— ■ Миримбадин кГвалахар... Амни гъа Тамерлан са-
нал чЕхи хъанвайбур я... Къведани са мам хъванвайди
я. Зи вахан мам... И Миримбадин дидедин нек квахъна-
вай, ам гъа аял чАвалай шенпи хътинди тир... Югъди,
сив ахъайна, гъарайиз жедай... Эхирни зи ваха вичин
мам ганай... Гъа чАвуз и Тамерлан мамуник квай...
Икъван авай чАвалай. Я чан халудин, ам Катрамакан-
да сад лагъай чубан я. Тамерлан аку. Угъривал вуч ла-
гъай чАл я? Чина, Катрамаканда угъривал ийидай ин-
санар садрани хъайиди туш... О-гъо-гъо! Аку тун Ми-
римбади вучнават!?! О-гъо-гъо! Вун гъи патарай ят!а
лагъ заз, чан халудин? Вун, вун?

— Зун Ахпагъ патарай я, Идрис халу.

— Ваз зун, иниз къведалди, чидайди тирни, чан
халудин?

— ■ Гъелбетда. Вун чин тийидай кас авани? Зи дах-
диз вун лап хъсандиз чида...

— Ви дах вуж я?

— Асланбег.

— Асланбе-ег?! — садлагъана шад хъана Идрис. —
Вун Асланбеган гада я ман? Асланбег гъинва, чан хтул?

— Гъа ина, Дербентда.

— Я чан хтул, мад им зун Асланбеган патав атай
гъисаб хъана хъи!

Капитанди Идрис чпин кГвализ хутахна. ■— Цуд йис я
заз ам такуна, — лагъана Идриса. — Жегъил тирла, чна
санал кГвалахнай.

Абуру салам гана, кІвализ кам къачунни, къуъзуъ ахцегъвиди, чина хъвер аваз, са шумудра тикрарна:

— О-о-о, ше Идрис, ше Идрис! Я чан стхадин, вунни чи патариз акъатда къван!

Вил-виле туна, сад-садаз килигиз, къужайрин къуд гъиликай са гъил хъана, юзурна, юзурна, эхирни абуру гъилер ахъайна.

Капитанди абурун гъардан кІаник са ястух кутуна.

— Кеф-гъал, дулажагъ гъикІ я, я Идрис?

— Пис туш, стхадин, дердер-хажалатар пара хъана, вазни, заз чиз, гъакІ я.

— Валлагъ, вун залайни къуъзуъ хъанва, Асланбег, — лагъана Идриса.

— Зун югъди, йифди ката-галтуга я, гъамиша майи-шатдин къайгъуда ава, амма вун...

— Зун валай дуъз ирид йисан чІехи я, дуст кас. ГъикІ хъана, Сураханани рикГелай алатнани?, Зун буругъда ачарчи тир, вун — зи шакІурт... РикІел аламани? Вун спелар хъиткъинзавай гада тир, зун — аялрин буба. Гъил ракъарик акатайвал рикІел аламани?

— На лугъуда, гъич хасарат хъайи затІ туш... А урус духтурдин зурбавал вуч тир! Мусурманди лугъудай, атІана гъил, гадарна тан. Урусди... духтурди лугъудай, ваъ, акІ жедач... Сагъарна кІанда. Мусурманди лугъудай, атІана тур гъил! Ам сагъариз жедайди туш. Урусди: ваъ, гунагъ жеда, инсан гъил авачиз таз жедач. Ахпа Асланбегаз вуч жаваб гуда?... Адаз вун пара кІандай... Вири Ахцегъ патан инсанар... Валлагъ сагъарнай касди зи гъил...

— Гилани ам сагъ-саламат я, — лагъана Асланбега.— Гъа Сураханада яшамиш жезва. И мукъвара акуна заз ам.

— Бес ви кІвалах вуч я, исятда? — хабар къуна Идриса.

— Ветегайрин чІехиди я зун... Ветегаяр куътягъ хъайила, гъамиша кІвале ава... Вуна багъишламиша,

чан Идрис, и Шагьмарданаз лугьудай кьве гаф ава... Я чан хва, и адан, чи кланик квай кьуншидин кГвалах гьикІ хьана? — фадлай рикІелай алатна, гила рикІел хтай хьиз, садлагьана хабар кьуна Асланбеага вичин хчивай. — Ам исятда инал атанвай... Заз лугьуз... Завай а язухдин чиниз килигиз хьанач, я бала. Куьмек ая инсандиз. Са кІеретІ аялар ава...

—• За гьикІ ийин, я чан дах? — капитан Идрисахь элкьвена, на лугьуда адавай хабар кьурди Идрис тир.— Туьквенчи я. Пуд виш манат пул мажиб кьачузва. Вад аял ава, папани кГвалахзавач. Къизилдин сарар ягъиз тунва, кьве сас. Кхьинарнава. гьадалай. Чнани ахтармишзава. Пуд виш манат мажиб яни? Я. Ругуд кьил хзан яни? Я- Гьардал шумуд манат гьалтзава? ЯхцІурни цІуд манат гьалтзавани? Гьалтзава. И яхиДурни цІуд манатдихъ фуни тІуьна кланзавани? Парталарни алуькь на кГанзавани? КІанзава. Бес ваз и сарар ягъиз гудай пул гьинай атана? Давай, жаваб це! За вучда, я дах? Кьунши тахьуй, стха хьуй. ГьикІ куьмекда? Къанун чІурдай ихтияр нихъ ава? Садахъни. Адан кІвалах прокурордал фенва.

— Гила адаз вуч ийидайвал я?

— Суддиз чир хьурай, я чан дах.

— Яда-а-а, — кьил галтадна Асланбега. — Кьве сас... Я залумд хва, залум, вуна абурукай вучзавай тир? Гила кьве йис ацукьна, хкведайди я. Гьар са сас — са йис...

— Пара мягькем хьанва къанунар, пара лагьайла, лап пара! Валлагь, зун атаначиртІа, Тамерланан кІвалахарни шулугь тир... Миримбадин малкамутвал аку тІун... Ви и гада заз гзаф бегенмиш хьана, Асланбег. Зун ви патав гьанвайди гьам я. Мадни чІехи дережадив агакьрай вич... Муькуь гада гьикІ я? Идалай гьвечІиди?

—■ Ам Бакудава, адакай итим хьанвач, стха. Садра и мукьвара фена зун адан патав. Яб гузвани? ГьвечІиди зи, гьуьрерин завут вуч я, гьа гьуьрерин завутда, Сураханада, къапанчи я. Вични пабни. Кьведни са за-

вутда ава. Паб матишка я. Фена зун идан кІвализ, Идрис. Акван, лагъана за, им гьикІ яшамиш жезватІа, килигин. Паб, за ваз лугъун, Идрис, пара гьуьрметлу, акьулли дишегъли я. Заз гъамиша, гафун кьилиз «отец, отец» лугъуз хъана. Дуланажагъ пис туш, амма гадади зи кефина эцяна, закай зарафатарна.

— ГьикІ зарафатар? — жузуна Идриса. Капитанди, чина хъвер аваз, къужайрин вилик чайр эцигна.

— Ам гъа гъвечГи тирлани гъахътинди тир, я дах, — лагъана капитанди.

— Зарафатни авуна, ягъанатни авуна, суппади, — лагъана Асланбега. — Нянихъ, чай хъвадайла, фу недайла, гагъ заз килигна им, гагъ столдаллай приемникдиз... Ахпа вичин гьилел алай сятдиз килигна. Эхир приемникдив агатна, икІ лагъана: «Саламмелек, Баку шегъердин виридалайни чГехиди! Заз зи дах мугъманвиллиз атанва? Ам ахцегъви я, вичинни концертрал гзаф рикІ алайди я. Исятда ада чай хъвазва. Куьне адан сагълугъдай са вижевай концерт це! Буюр, яб лкалзава ада. Ви сагълугъдай са концерт гузва, дах», — лагъана заз утанмазди гьич регъуьни тахъана. ИкІ лагъана, приемник кутуна. Зунни кис хъана. Заз чизвачни гъамиша концертар гудай вахт? Ида зун авамдай къазпа, закай зарафатарзава. Туьр фуни вилерай хтана... Лдакай инсан хъанвач, стха. Къве стха я, гьар сад спкІа...

— Ам гъамиша гъахътинди тир, я дах. Са зарафат н ман авур, — лагъана, капитан мадни хъуьрена.

— Гилан аялриз лап гъа дидедин руфуна амаз кІелиЗ-кхъиз чир жезва, стха, ■— лагъана Идриса. — Илим вртух хъанва... Чи уьмуьрар вала-цаца гъатна фена...

Къариди гъана хуьрекар эцигна.

Ихтилатар куьтягъ. хъана.

«Миримбадиз эверна кІанда, — хиялна капитанди.— Эиерна, гъа и Идрис дайи алай чкадал вири кьилияй-кьилнэ силисна кІанда. Вучиз ада Тамерлан Катрамакан-

дай туш лугъзватIа, вучиз ам ада вичиз чидай кас туш лугъзватIа, дуъдал акъудна кIанда. Эгер ам дугъри инсан туштIа, милицияда кIвалахун адан пеше туш. Фу тIуьна, къарагъна идарадиз хъфена кIанда ва, гъасят-да и кар гъиле къуна кIанда. Мумкин я, язух Тамерлан, са тахсирни квачиз, къве суткада ацукънава...»

«Малкамутдин малкамутвал аку гъа-а, — хиялзавай Идрисани. — Акунриз на лугъудай, язух, гунагъсуз ма-лаик я, сиве тур тIуб кIасдай кас туш, амма' авунвай кар аку садра. Жив живедин къилел къвада лугъудай-вал, идайни къелет къелетдин гуьгъуьналлаз акъатзава. Идан эхир гъикI жедайди я? Эвел Катрамаканда вири-далайни мурдар кIвалахнава, вичинни, зи стхадин рушанни, чи вири катрамаканвийрин тIвар, виждан къа-цIурнава. Анай катна, атана иниз, Дербентдиз, инани са тахсирни квачир вичин хуьруьнви, вичин стха чукъвен-ва падвалдиз. Адаз вад йис кар гуз тазва... Яраб идан келледа мефтI аватIа? Ида вичи ийизвай кIвалахриз фикир гузватIа?»

Асланбеган хиялар масабур тир: «Хъухъвай кIарас хъиз хъанва, Идрис. Гъамиша дугъри инсан хъана Ид-рис. Къад, къанни цIуд йис я, майишатдин къиле аваз... Сураханада, чна нафтIадин буругъда кIвалахдайла, гъихътин аял тир, эй фана дуьнья!.. На лугъуда, накъ хъайи кIвалахар я; акуна-такуна къуьзуь хъана ин-санар.

Фу тIуьна куьтягъайла, Идрисазни артух ацукъиз кIан хъанач.

— Валлагъ, Асланбег, — лагъана ада, — заз хъсан-диз гишин тир... И ви Шагъмардана, вич ви хва я ла-гъайла, за сифтени-сифте хиялна: Асланбегни аквада заз, фуни неда за. Гила абур къве карни къилиз акъат-нава. Рехъди физвай кас, рекъе хъана кIанда... Куь кIвалер къени хъурай, гъамиша шадлухриз атурай, ме-хъеррик атурай чун...

— Бес вуна ви кIани-такIан лагъанач эхир, я Идрис?

- Шагьмарданаз чизва.
- Идрисан кIвалах туькIуьра, гада!
- Башуьсте, дах.

Идарадиз хтана, капитанди вичин дежурныйдиз буй-ругъ гана:

— Тадиз Миримба жагъуриз тур! Са декьикъани гел-жел вегъин тавуна, зи патав атурай!

Дежурныйдивай вуч хабар ятIа чирна, Миримба, гафни рахун тавуна, кьулухъ элкъвена, кьил туькIвей патахъ катна. Адак зурзун акатна. Эгер Идрис атана акъатнаватIа, адаз Идриса Тамерлан кьутармишдаиди чизвай. Мадни са месэла авай. Ада начальникдиз вичиз Тамерлан чидай кас туш, ам вичиз Катрамаканда акур кас туш, лагъанвай. Гила Идрис алай чкадал капитанди мадни хабар кьуртIа, вуч жаваб гуда? Мадни са месэла авай... Гила кIвалахар вири адаз акси элкъуьн мумкин я. Эгер юлдашди, капитандихъай кичIе хъана, гила вири хъайи-хъайивал хиве кьуртIа, ахпа гьичI жеда?

ГьикI кIантIани хъурай, вуч кIантIани хъурай—исят-да Миримба Идрисни начальник авай кабинетдиз фе-нач. Ада кьил баштанна.

Капитанди Миримбадихъ галаз атIа сеферда базар-дал фейи юлдашдивай хабар кьуна:

— Миримба вучиз атанвач?

— Инал кьван атана, ахпа кьулухъ элкъвена, юлдаш начальник.

— Инал кьван атана, ахпа кьулухъ вучиз элкъвена?

— Чидач, юлдаш начальник.

Акурриз гъа Миримба хътин яхун, чIулав вилерин, бурма чIарарин жегьилдиз капитан акI килигна хъи, жегьилди гьасятда вичи-вич квадарна.

— Куьне ина тапарар вучиз кхъенва? — гъарайна ха бар кьуна капитанди. — Къанун-къайда хуьзвай ксариз ихътин гъарамзадавилер авун кутугнавани?

— Ам за зчидач, юлдаш начальник... Миримбади ипуна...

— Ихтилата гьикI хьанатIа!
 — Базардал ақунай чаз ам, юлдаш начальник...
 А чубан. Зазни Миримбадиз... Гьа чIавуз Миримбади
 лагьана заз...
 — Вуч лагьанатIа лагь! Тадиз!
 — И чубандиз са кар къуна кIанда, лагьана... Им
 угьри ?f.
 Идрисан чин лацу хьана.
 — Ахпа!.. Дуьз рахух! — капитандин къайи вилериз
 килигайла, Миримбадин юлдаш чашмиш хьана.
 — Ахпа и Миримбади и чубандин патав къве кас
 ракъурна... Кьвед ваь, пуд... Саташмиш хьухь лагьана...
 Абурни, чаз акваз-акваз, саташмиш хьана... Гьа арада
 чнани и чубан къуна иниз гваз хтана, юлдаш начальник.
 — Кьенин йикъалай вун за кIвалахдилай азадна-
 ва, — лагьана капитанди. — Вун милицияда къуллугъ
 авуниз лайихлу инсан туш. Чир хьанани?
 — Хьана... Зун хьфидани?
 — Хьвач!
 Капитанди дежурныйдиз Тамерлан гьун буйругьна.
 — Акунани, Идрис дайи? Куьне лугьузва, къанунар
 пара мягькем я. Къанунар пара мягькем тахьайтIа, ихъ-
 тинбуру вири дуьнья барбатI ийидачни? Ваь, къанунар
 куьне лугьудай къван мягькем туш. Къанун-къайда
 гьулдандилайни мягькем хьана кIанда. Чна, къанундин
 къуллугъда акъвазнавайбуру адал амал тавуртIа, чна
 а къанун садра хьайитIани чIурайтIа, анихъ галай туьк-
 венчиди ам гьар юкъуз цIудра чIурдачни? Анихъ галай
 къаравулчидиз ам аватIани чир жедани? Жедач.
 — Дугьри я, чан хва.
 Гьа и арада, гьамиша яру тир чин хьипи хьанвай,
 фуфайкадин са хел къазун хьанвай Тамерлан кабинет-
 диз гьана.
 Идрис ақуна, адан чинал пашмандиз хьвер къугъ-
 вана.
 — Куьн азад я, гражданин, — лагьана капитанди.—

Квел шер гъанвай, квелай фитне авунвай кас чна жа-
здив агакъарда. Идрис дайидиз чухсагъул лагъ. Хъвач
жуван Катрамакандиз. Давай, фад!

— Чан бала, чан Тамерлан, — лагъана Идриса, —
и милицадин гъаятдал зи балкѠан кутГуннава за. Вунг
гъа балкѠандаллаз хъвач, зун винелди хъфизвай са ма-
шинда аваз хкведа... Элязава зун яргъал рекъе балкѠан-
ди... Зи къвал тѠазва...

— Аял хуъруъз хтанани? Азиз хтанани? — хабар
къуна Тамерлана.

— Бес ам хтаначиртѠа, заз гъикѠ хабар жедай, я чагт
бала? Хъсан хъана, гъа аял вахъ галаз ракъурна за...

Тамерлана къил юзурна.

— Са сятдилай чи машина физва, лап вини хуъруъз,
Идрис дайи. Вун за чи машиндаваз хутахда, — лагъана
капитанди.

— Аи вун сагърай, — Ишад хъана Идрис.

Тамерлан тадиз балкѠандал акъахна, милициядигт
гъаятдай экъечѠна, шегъердин вини къилиз рекъе **гъатна**.

Адан жибинда са кепекни пул авачир. Гишин тир.
Шадлухдай, Идрис дайидизни гаф-чѠал ийиз рикѠелай
фенвай.

Ам, рехъ къекъвей, инсанри машинар гуъзлемишза-
пай чкадал акъвазна. Инай винелди гишила ам гъикѠ
хъфидай? ГъикѠ жен хъи, и мукъварив са фу недай кѠвал
/кагъидач? Ам, балкѠандилай звичѠ тавуна, къуд патахъ
кнлигна. Лацу уърдегар хъиз аквадай каф алай гъвечѠи
лепяр къугъвазвай цавун ранг алай, и къил, а къил
апачир гъуълуъ адан фикир вичел желбна ва са геренда
пдан рикѠелай гишинвални алатна. Гъуълуъз килигиз,
иичизни хабар авачиз, Тамерлан дерин хиялриз фена...

Инсанрин тѠебиатда ихътин са аламатдин къетѠенвал
пвл: уъмуър дагълара фейи къуъзуъ дагъвини, аялни
гъуълуъ гейранарда; адан акунри, адан чѠехивили чпел:
рикѠ ацукъарда, амма уъмуър гъуълуън къере фейи ба-

лугъчидиз гъуьлуьз килигизни кІан жедач. Ам дагъларин къакъан кукІвариз гъейранвилелди килигунивай тух жедач...

Гъейран хъун анихъ акъвазрай, абуру инсандив хиялиз тада, чпин зурбавал ва исандин гъвечІивал къалурда ва, гъа идалди, инсандиз несят ийида. Эй инсан, валай гъвечІи, валай зайиф, валай назик и дуньядал са затІни алач. Куьз герек я амалдарвал, куьз герек я алчахвал, мердимазарвал, инсансузвал? Вун килига чи гъайбатлувилиз, чи къудратлувилиз, жувазни килига, эй инсан... ГъакІ ятГани, чун икъван зурба, икъван гъайбатлу, икъван къудратлу ятІани, чун ви ихтиярда ава, чун ааз муьтІуьгъ я, вучиз лагъайтІа, вун инсан я, инсан! Валай акъуллу, валай камаллу, жанлу вуч ава и дуньяда? Са затІни. Ви гуьзелвал, ви абур, дугъривални къегъалвал я, марифатни михъивал я, эй инсан...

Тамерлана вичин пагъливандин къуьнер 'юзурна, сасарал илисна. «Заз им чидай кас туш, — ванзавай адан бейнида, адан япара, адан бедендин якГуни, кІарабрини, ивидин гъар са стІалди Миримбадин сес тикрарзаваи. — Заз катрамаканвиар чидай туш. Документар къалура!»

Ахпа Тамерланаз вичин фикиррихъай садлагъана киче хъана. Ада садрани, са нивай ятІани, са алчах инсандивай вичин къисмет икІ хабарни авачиз, икІ гуьзетни тавуна, бедбахт ийиз жедайди хиялначир. Вич лугъумир, инсан, ничхир хъиз, ракъара тваз жеда къван! Вичин къилел атай и дуьшувшиди ва и фикирди адак зурзун кутуна, и аннамишуни, на лугъудай адан ачух, михъи, цІалцІам пелел са шумуд цІийи бириш атІана. Нехишар хъиз, садрани алат тийидай биришар...

Тамерлана балкІандин сиве авай къенер акъудна, залпанд кІвачихъ кутІунна, ам рекъин къерехдиз, векъ алай чкадал ахъайна. БалкІандин къилелай гъил алтадиз, адаз туьмерна. «Вазни къе пакамлай, заз хъиз, ги-Ішин я, — хиялна ада. — Неъ, гъайван».

Рекъин са къерехдай рагъул цин хвал авахъзавай ва|

ич\).ин кве патани цийи квалер эцигнавай... Балкандив нез таз, нез таз, Тамерлан са салан кьерехдив агатна. Салан юквал хьиз, яшлу са итимдини бици са гадади фур згъуьнзавай.

Абурув агатна, салам гайидалай кьулухъ, Тамерлана хабар кьуна:

— Ваз инал вуч ийиз кланзава, я къадаш?

Итимди Тамерланаз гьасятда жаваб ганач. Аквадай гьаларай адаз лезги чал чизвачир, ятлани ам и, вичиз лагъай гафарин гъавурда акъаз алахънавай...

— А-ан, гъавурда акьуна, — лагъана ада вичин хайи пербайжан чалалди. — Заз инал, кьардаш, са гъажетхана эцигиз кганзава... Гьатла ара аку, тар алай чка... Лкунани? Анал заз квал эцигиз кланзава... Гьак хьайила, кьардаш, пака иниз устгарар кьведайвал я; зани ||.ажетханадин кьайгъу чугвазва...

Тамерлана кьил юзурна. Ам и гафарин гъавурда кьсандиз акьунвачир, амма адазни, азербайжанвидиа хьиз, рахун куькай физватла, чир хъана.

— Ви мурадар кьилиз акъатрай! И ви эцигиз кганлавай цийи квале ирид хва хьуй, ирид хциз, гьар садаз ирид хвани са руш хьуй!

— Зун ви гъавурда акьуна, — лагъана азербайжан-ииди, хъверна. — Чухсагъул стха ваз.

Ахпа Тамерлана вичин дерт лагъана:

— Аи, кьардаш, зун виниз, дагъдиз хъфизвай инсан И, заз гишин я. Заз ви квале са къас фу нез кланзава, о а истикан чай хъваз кганзава.., — ада вичин руфунал Гьил эцигна.

Азербайжанви гьасятда гъавурда акьуна.

— А-ан, буюр, кьардаш чан, буюр! — лагъана ада мичин чалалди. Зазни исятда фу нез хъфиз кланзавай... Вуюр, буюр!

Ада Тамерлан рекьин а пата эцигнавай аскан къазмядич тухвана. Им ада вичиз вахтуналди авунвай нгвал» tur, Ина адан пабни кьвед-пуд аялни авай...

Суфрадал цийиз сачунлай алуднавай чими лавашар, ахтарма, къатух, чай, шекер... атана. Къазмадин иесидини Тамерлана къафунрихъ галаз лавашар тIуьна. Ахпа азербайжанвиди Тамерланавай хабар къуна:

— Сен дуйдун, къардаш? Яни, вун тух хъанани,! стха?

Анжах гъа инал Тамерлана са гъвечи гъалати ахъайна. Адаз и гафар азербайжан чIалалди «алгъамдуллагъ» лагъай гафар хъиз хъана ва адани, азербайжанвидиз килигна, гъа гафар тикрарна:

— Сен дуйдун, къардаш?..

Азербайжанви хъуьрена ва ахтарма амай къабни лавашар къалурна, лагъана:

— Вун фад акъвазна хъи?! Неъ, къардаш, неъ.

Тамерлана къил галтадна:

— Ви кIвал гъамиша къени хъурай, ви суфрадал^ гъамиша фу хъурай!

— Чухсагъул, гъалал хъурай, — жаваб гана азербайжанвиди.

— Зун Катрамакандай я, чубан я зун, — лагъана Тг мерлана. — Мугъманвиллиз ша.

— Сагъвал хъуй, къисмет хъайитIа, къведа чун...

КIвачел къарагъна, абуру гъил-гъилиз яна.

— Вун пара-пара сагърай, къардаш, — лагъана Та мерлана.

— Зи фу нез кIан хъайи, зи къазмадин рак ачухай вунни сагърай, — жаваб гана азербайжанвиди.

Азербайжанвиди Тамерлан балкIандин патав къван рекъе туна. Ам балкIандал акъахна, винелди рекъе гъатдайла, азербайжанвиди садлагъана балкIандин залпанд къуна, акъвазарна.

— Вуч хъана, стха? — мягътел яз хабар къуна Та мерлана.

— Акъваза, югъ мичIи жезва. Вун за ахъайдач... Ксус зи кIвале...

— Зун вердишди я, стха! йифен рекъера...

— Ваъ, няни я... За вун ахъайдач, стха. Айиб я...

— Валлагъ, стха, чи уьмуьрар йифен рекъера акъатзавайди я. Аял чIавалай. Вун са кIусни секинсуз жемир. Вун уьмуьрлух зи стха я. За гъерекатна кIанзава... Хъфин лазим я.

Азербайжанви кIеве гъатна. БалкIандин кIулаз хкаж хъанвай Тамерлан мад ахвудиз жезмачир...

Са къадар мензилдиз фейила, Тамерлан къулухъ килигна. Азербайжанви гъа алай чкадал аламай.

Югъ акуна-такуна мичIи жезвай.

Азербайжанвиди и лезги и вахтсуз арада вичин къазмадай ахъайна лугъуз, гъайиф чIугвазвайди, шаксуз тир. Адаз халис кIвал хъанайтIа, гегъенш, мугъман пагал талукъ утагъ хъанайтIа, ада Тамерлан и вахтунда кIвалай акъуддачир.

Ингъе, гила акъвазна рекъел, вичи-вичиз ахмурар... *ава...

Вини патан ачух чуьлдай шегъердин къерехравай кIвалериз мал-къара хквезвай... Тамерлан, абурулай са садалай алатиз, ширин хиялрик квай. Пака нисинал-ди ам рекъе жеда. Вири йифдини... БалкIандал ам ксун-ни ийида, балкIандал ада ялни яда... Катрамаканвийрин птабубайрилай инихъ уьмуьрар гъа икI балкIандин кIула аваз феначни?!

Гъерекатзавай Тамерлана дагъларихъди. Адан гуь-и буюна са сес амукъзавай:

— Ланхъа-лунхъ, ланхъа-лунхъ, ланхъа-лунхъ...

«Инсандиз аквазвайдалай таквазвайди пара я, — хиялзавай Тамерлана. — Миримба акурла, инсандиз пдан язух къведа, на лугъуда, тIветI инжиклу ийидай инсан туш, амма гъа и тIветI инжиклу тийидайди хъиз пквадай Миримбади зи къисмет бедбахт ийиз тIмил нмай. Гъа и кIел хътин, ажуз, кичIедай, фагъир Миримбади... Гъа и Миримбади... Вучиз? Сеbeb?...»

Хияларна Тамерлана, вири йифди хияларна. Са вил яхварни авунач...

Гъвечи Азизав гвайди къиямат тир. Вичин яхун гъвечи хуру вилик авуна, дамах гваз къекъвезвай гада. На лугьуда, им игитрин игит я. Гъар вуж акуртлани, адавай хабар къазвай:

— Миримбади куь гьер къахчуна, Тамерланни милицадиз хутахна, яни?

— Ун, гъакI авуна.

— Ада вичин ламран къисас къахчуна. Алчах лам-ран хва!

— Вун хъаначиртIа, низ чида Тамерланан гъал гъикI жедайтIа!

— Ун, кар гуз тадай адаз.

— Хъсан хъана, вуна хтана бубадиз лагъана. ада къутармишна Тамерлан. ТахъайтIа, низ чида... Са; ра кIвалах милицайра гъат тавурай лагъ вуна... *ГъатпI* хъи, мад рахамир... Мад гаф лугьумир...

Гъвечи Азиз билбил хъиз рахазвай

Муштерияр гъикI атанайтIа, абуру вуч лагъанайтIа, вичи абуруз гъикI жаваб ганайтIа, абурукай сада Тамерланан бармак гъикI янайтIа, ахпа Миримба гъикI пайда хъанайтIа, ада вичиз Катрамакан чидай чка туш гъикI лагъанайтIа, ада Тамерлан милицадиз гъикI хутахнайтIа, ахпа хтана, вичивай гьер гъикI къахчунайтIа...

Азиза гъар юкъуз, акъваз тийиз, чка-чкадал, гъар хабар къурдаз гъа и ихтилат ийизвай.

— Вообщо, чан хва, вун яц жедай данадиз ухшар я, — лагъана Насруллагъ муаллимди Азизаз. — Гъак! хъайила, ша къе за ви къилин и амай падни тван! Ацукъа! Ваъ, фена мукIратI гъваш!

Мазая, къил галтадиз, гъайифар чIугвазвай:

— Яда-а-а, аку гъа-а-а! Яраб; ам зи гъиле гъатдач жал? Зун яргъал Берлинда цлал кхъенвай «Катрамакан» гаф акурла, шехъна, и Катрамакандай маса па-

тахъ акъат тавур, Катрамакандилай гъейри маса са чкани чин тийидай Миримбади вичиз Катрамакан чидай туш лагъана?! Яраб гъа икI лагъана жал?

— Валлагъ-биллагъ, гъа икI лагъана, Мазай дайи!— гъарай акъатна Азизай. — Катрамаканни чидай туш лагъана вичиз, чунни! Тамерлан имини, зунни! Гъич са касни!

— Хкадар жемир! — гъарайна Насруллагъ муаллимди. — Яб акатзавай мукIратIдик... Ша за ваз са хъсан мег тан... Тадани, Мазай?

— Тур, исятда мег лайих ,я адаз. Икъван чГавалди мег тунвайди тиртIа, ада, заз чиз, Миримбади вичиз Катрамакан чидайди туш лагъайла, адан сивиз сад пегъидай!

— Заз вегъиз кIанзавай, — лагъана Азиза, — и Та мерлан имидиз килигна, акъвазна зун.

— Гъайиф, нагъакъ акъвазна.

— Ягъун герек туш, — лагъана Насруллагъ муаллимди. — Анал Миримбади са къелет авунва... Аку, ада пичиз Катрамакан, куън чидач лагъайла, пара еке са ньслетнава... Амма ада вич катрамаканви туш лагъа- liefirla, ам гъахълу тир. Ахътинбур гъар хуъряй жагъи- да . Арабрикай, иранвийрикай, туъркверикай, чувудри- Иий, татаррикай... иниз атана хъфей миллетрикай амукъ- Нийнмй амукъаяр... Куъруъ, чIулав рацIамар авай, вилер- iii чIулав, пIуззарар яцIу, чIулав, нер гъвечи, пел ас- I« I мм, пеле як авай, чене куъруъ, къил тик къаз къекъве- дийC>ур вуч я?.. И Миримбадинни адалай вилик Дер- fteH |диз катая Ахун Ахунован ата-бубаяр чиниз Дер- O«H|дай акъатнавайбур я. Са гъал кар кIеве гъатнани, Катаева Дербентдиз. Ивиди ялзава. Ана ахпа чпиз Кат- римикап чидай туш лугъузва.

Вуна а тарихдин ктабар мектебда кIел ая, Нас- Цуллагъ, — лагъана Мазая. — Амма, зи гъиле ам гъа- lu, за адан сивиз гъа и гъиливди сад вегъида. Ки- иун, вегъидачтIа... АкI вегъида хъи, нер, пIуз ка-

кахъдайвал... Зун аку, Берлинда «Катрамакан» гаф акурла, шехъай, Миримба аку, иналлай Дербентдиз фейила, вичиз Катрамакан чидач лугъузвай...

Амма Мазаяз Миримба аквадалди, Мазая адан сивиз сад вегъидалди, Миримбадин кваллахар терсина элкъвена.

Са вацралай...

ІЗ.

Са вацралай Катрамаканда са ихътин кар хъана. Алахъна, рагъ авай са йикъан нисинихъ, Миримбадин паб акъахна вичин кТвалин къакъан къавал ва башла-мишна, вири Катрамакандиз ван жедайвал, гъил юзуриз, гъарайиз:

— О-о-о, я аллагъ, я алла-а-агъ! Вучиз вуна закай са итим авунач, я алла-а-агъ, я ребби?! Мегер и харапла хъайи хуъре итимар авани?! Авач и хараплада ити мар, ава-а-ач, ава-а-ач! Гъич са итимни авач! И хуъре итимар авайди тиртла, абур Дербентдиз фидай, Дербентди-из! Фена Дербентдиз, чирдай, гъикІ хъайи кар я, мус хъайи кар я!.. Пелел гъед алаз къекъведайла, куъне вирида адан тарифардай! Шир хътин инсан я, лугъудай. Гила ам куъ виридан рикІелай алатна, яни? Вуч фад алатна?! Зун гъикІ фин Дербентдиз? Аяларни, цицибар хъиз, гуъгъуъна туна, зун фида, яни? Бес куън итимар тушни? Ирид чилериз аватрай куъ кьилеллай а бармака-ар, ирид чилериз!.. О, я аллагъ, вучиз вуна закай са итим авунач, вучиз?!

— Ампмир, ампмир, залумд ру-уш! — гъарайна Насруллагъ муаллимди рекъелай. — Вуч хъанватла, инсанди хъиз, лагъайтла, жедачни? Ви Дербентда вуч азар ава? Ширин мецивди лагъ ман!

— Миримба къунва, — жаваб гана папа къакъан къавал аи.

— Буч, вуч?
 — Миримба къунва, Миримба!
 — Миримба къунва-а? Ви тах кими хъанва жеди...
 — Миримбадин суд ийизва, эй эллер, су-уд? — гъа-
 райна папа мадни, гъил галтадиз.
 — Вун кими хъанва. я вах! Къавалай авагда вун,
 эвичIа агъуз...
 — Зун дели туш, я чан Насруллагъ муаллим, зун
 дели туш! Миримбади са нин ятIани мехъерик тапан-
 чияр яна лугъузва... Мехъер чукIурна лугъузва...
 — Миримбади?!
 — Эхъ, чан Насруллагъ муаллим, Миримбади...
 И хабар гъасятда хуъруъз чкIана. Сивяй-сивиз фена.
 Тамерланан пабни акъахна чпин къакъан къавал, баш-
 «памишна гъа къакъан къавалай Миримбадин папахъ
 галаз рахаз:
 — Э-э-эй, я ру-у-уш! Я Сунабилбил! Ваз регъуъ
 жедачни, и хуъре'итимар авач лугъуз? Ваз ягъ авани?
 Са кIус хъайитIани, намус авани вахъ? Базардиз тух-
 пай гъер къахчуз тур, са тахсирни квачир зи итим ми-
 лицадиз хутахай къиф хътин а алчах итим хъана, и хуъ-
 |к^нвай са метр къуънер авайбур ваз итимар хъанач, яни?
 Ирид чилериз аваграй ам, а ви итим! Ам итим яни?
 Ллчах ламран хва! КичГерхъан!
 — Вуч, вуч? Я гуж хъайиди, ваз вуч авуна ада, ваз?
 Ви фу нин кицIи тухванва?
 — И хуъруъз, виридаз хабар хъанва, амма ваз хабар
 там, яни? Ваз Миримбади зи итимдиз вучнатIа чи-
 Лич, яни?
 - Низ чида, я вах? Низ чида ам гъикI хъайи кар
 й|Iл? Белки шейтIанди рекъай акъудна, белки са пие
 Кисди гъалдарна! Хтана гъатда ам зи гъиле! Э-з! Ахъ-'
 тин ел силле за адаз къада хъи! Ахътин са силле...
 — Ваз ам, ахъа хъана, хкведай хъиз яни? Ам и хуъ-
 руъз гъикI лагъана хкведа?
 — Я вах, Миримбади ахътин кIГвалах ийич, я вах!

Вичин аяларни галаз Сунабилбил атана идарадиз, Идрисан патав. Чарар чухваз.

— Чан Идрис дайи, кАмай ламран хва ятАни, ам и аялрин буба я! Заз ахварарни акунва — пара пис! Миримбадии квилел са кар атанва... И аялрин хатурдай кьутармиша ам!

Идрис вич ацукьнавай столдихъ са геренда вилер акьалнаваз акъвазна, ахпа ада жаваб гана:

— Хъвач кГвализ.

— Чан Идрис дайи, — тикрарна Сунабилбила, — цаварал — аллагъ, чилерал — вун! Са куьмек вавай! Лап гъа ламран хва ятАни, кьутармиша. И аялрин хатурдай кьутармиша...

Идриса, вилер акьалнамаз, дериндай садра фусна ва ахпа мадни тикрарна:

— Хъвач кГвализ.

Эвериз туна Идриса Мазаяз вичин патав. Атана Мазай.

— Дербентдиз фена кАнзава, — лагъана адаз Идриса.

— Вуж?

— Вун.

— Куьн патахъай?

— Ана Миримба кьунва... Инал адан паб атанвай... Аяларни галаз...

— Зун ракъурмир, за кьин кьунвайди я. Заз ам акурла... Гъич гафни талгъана, за адан сивиз, и гъуд аку!.. ГъакI хъайила, завай физ жедач, Идрис дайи! Яда за адан сив — ахпа акатда зи кьил баладик...

— Вун аял туш, я Мазай!

— Кьин кьун хъанва, Идрис дайи. Ваз чида хьи, за лагъай гаф ийизвайди я. Гъамйша!

Идриса Насруллагъ муаллимдиз эвериз туна.

— Я стхаяр, ина са чАл-гаф ише физвай инсанар чун я. Чакай сад фена кАнзава... Зун галатнава... Адан папакай айиб я, чакай сад фена кАнзава. Акъахна къа-

къан къавал, югъди, йифди чаз нянстиз жедайди я.
И папа чаз динжвал гудач!

— Яраб адаз вуч хъанвайди ятIа, а Миримбадиз?

— Мехъерар, тапанчияр — абур гъакIан зуърнеяр я...
КIвалахдилай алуднава жеди, — лагъана Идриса.

— Са сеbeb хъана кIандачни?

— Бес Тамерланавай гъер къахчурди, адал са карни авачиз бубъгтен вегъейди начальникдиз хабар хъаначпи? Гъам сеbeb тушни?

— А-а-а... АкI ятIа адан чарх элкъвена...

— Вун вач, Насруллагъ. Вуч хъанватIа, чирна, хъша. Жезмай къван къутармишна, гваз хъша. Адан папахъай айиб я. Вач начальникдин патав. Шагъмардан я тIвар. Зи хванахвадин хва я. Вун за ракъурнавайди я лагъ.

Насруллагъ муаллим эвел садлагъана хъуърена. Вучнз лагъайтIа, Миримбади мехъер чукIурна лагъайла, вуж инанмиш жеда? Миримба аку, тапанчияр ягъун яку!.. Ахпа Насруллагъ муаллим и хабар гъайи почтальондин патав фена.

— Гъахътин са кIвалах хъанва, Насруллагъ муаллим, — лагъана почтальонди. — Вири Дербентдин агъалияр Миримбади мехъер чукIуруникай рахазва... Миримбадин кIвалахар пис я...

Насруллагъ муаллим тадиз Дербентдиз рекъе гъатня. Къалабулук кваз. Жери кар туш, ихътин кар. Миримба милица я. И Миримбади тапанчияр вучиз язава? Сеbeb? Гила Миримбадин суд ийизва...

Дербентда Насруллагъ муаллим фена дуъм-дуъз милицадин начальникдин патав. Начальникди куърелди жаваб гана:

— Ада чина кIвалахзамач. КIвалин адрес ма, къачу...

Фена Насруллагъ муаллим Миримба яшамиш жезит. ии, ада кирида къунвай чувуддин кIвал жагъуриз. Жа-и бурна гъа кIвал, ракIар гатана къецелай. ЭкъечIна сил, вил тIушуниз.

— Мирнмба кГвале авани?
 — Буюр, миa. Хъсан хъана куьн атана, — лагъана
 рак ахъагъай кГвалин иесиди. — Ам ингъе, и утагъда
 ава... Къецел экъечГзавач... Къе са шумуд югъ я.
 Ахъайна утагъдин рак, къенез феи Насруллагъ му-
 аллимдиз акуна хъи, Миримба ацукънава къил агъузна,
 дерт-хажалатди тIушунна, у-уфф ийиз; я вичин къил
 виниззавач, я вилери лупIзавач...
 Пагонар аламач Миримбадал...
 — Эй, Мардахай, Мардаха-а-ай! Чан Мардаха-а-ай,
 кIанзамач заз и фана дуьнья, стха чан, валлагъ кIанза-
 мач, — лагъана Миримбади са шумуд агъ аладарна. —
 Аи аман...
 — Им зун я, я къей хва, Миримба! — гъарайна Нас-
 руллагъ муаллимди. — Мардахай туш, хуъряй атанвай
 Насруллагъ я!..
 — Вучиз атанва, вучиз?!
 — В^н хуъруьз хутахиз атанва зун! Ламран хва хъуй
 вун, закай вуна Мардахай авуна ман! Ви буба Марда-
 хай я!
 — Чан Насруллагъ муаллим, — лагъана Миримба-
 ди, — ваз хъел къемир, заз мад а хуъруьз хквез кIан-
 замач... Ваз хъел къемир, хкведач зун мад а хуъруьз...
 Уф, аи аман...
 — Ваз вири катрамаканвиар вн ефреитордин звание-
 дал ашукъ хъанвай хъиз тирни? Валлагъ, вун терхеба
 рахазва...
 — Ваъ, ина са маса кIвалах ава.
 — Вуч кIвалах?
 — Квез виридаз чизва... Квез Тамерлана лагъанач-
 ни? Квез Тамерлана са гафни лагъаначни? Зини адан
 арада са кIвалах хъана, Насруллагъ муаллим, ахпа ал-
 лагъдини заз жаза гана... Гила заз а хуъруьз хквез кIан-
 замач, Насруллагъ муаллим. Уф-ф! Аи аман...
 — Миримба, — лагъана Насруллагъ муаллимди.
 Зун, чан хва, хъел атайла, яман кас я. Зи къил тIар

тавуна, аката вилнк... Вун хуьре вирида гуьзлемишзава...
Лнрриз, яргъариз ч!уру ванер акъатнава...

— Аку, Насруллагъ муаллим, за ваз лагъана. Мад Катрамакандиз зун хкведач! Гъа инал, и чувуддин к!валеле кырай зун!

— Ви акъул чкадал аламач, Миримба. Ша, къарагъа, иналлай, и къекъуьндаллай азербайжанвидин будкадай са къве истикан чай зъван чна... Чайди ви кыл-кылел хкида.

— Зегъер хъуй а чай!..

— Ча-ай?! — мягтел хъана Насруллагъ муаллим. — И чай вучиз зегъер хъурай?

— Зегъер хъуй а чай!.. Вири а чайди... А чай хъана-ч!нрх!а, са карни жедайди тушир...

— Гъи чай, я Миримба? — Насруллагъ муаллимди шаклудаказ Миримбадин чиниз са вил яна. — Ви чайдихъ галаз вуч гъахъ-гъисаб ава? Чайни дак!ан хъана, ютрамаканни дак!ан хъана, катрамаканвиарни дак!ан чъана... Къарагъ к!вачел!

— Хкведач зун!

— Вучиз, я къей хва? Чазни чир хъурай ман! Регъуьзвани?

— Квез Тамерлана ахъайнавайди я...

— Вуч?

— **Ваз чизва...**

— Чаз са зат!ни чизвач, я чаз Тамерлан акунач.

Ам дагъда хиперив гва. Ам чаз гъинай акурай?!.

— Ву на зун алдатмишмир, Насруллагъ муаллим! За ваз лагъана: хкведач зун а хуьруьз!

— Миримба, вун к!валахдилай алуднава лугъуз ванер ава... Ну, къан чна, вун к!валахдилай алудна... Ина! ■пибднн вуч ава? И к!валахдилай алудна вун, са маса н!налахдал жеда вун! Гъа и карди ваз са т!тимил таъ-и!тpи!ауаф! хътинди я... Заз аквазва... Гъак! хъайила, вуна Тимерланни, чайни, катрамаканни... Ви кыл са жуьре м.плна...

— Зи кьил дуьм-дуьз я, чан Насруллагь муаллим.
— Ша, акI ятIа, инихъ... Къарагъ, и азербайжанвидин будкада са кьве истикан чай хъван чна... Давай, давай!

— Зегьер хъуй а чай!.. За ваз лагъана, Насруллагь муаллим, вун иниз нагъакъ атанвайди я... Заз кIанзамач а хуьр... Уф, аи аман...

— Вучиз, я кьей хва? Заз хъел гъимир, валлагъ, зун... Жемятди чи маршал Миримба лугъуз, зарафатарна лугъуз, вазни вун икъван чIавалди маршал хъиз хъанвайни? Им аку гъа-а...

— Ваъ, Насруллагь муаллим. Заз садрани акI хъайиди туш... ГъакI за ваз лагъана хъи... Тамерлана квез вири ахъайнавайди я, квез вири чизвайди я, гила вунани закай ягъанатарзава...

— Я чан Миримба, Тамерлана чаз вуч ахъайнава, вуч? За вакай вучиз ягъанатарзавайди я? Лагъ, чазни чир хъуй ман...

— Я чан Насруллагь муаллим, за ваз гъикI лугъун, гъикI талгъун? У-уфф, аи аман... И мукъвара Тамерлан атанвай иниз... Дербентдиз... Базардиз... Вичин гьер маса гуз... Ахпа адав справка гвачиз хъана... Зай са пис кар акъатна... Гъа карди къаза-бала гъана зи кьилел... Фана дуьнья... Аи аман...

Миримба азарлу хъана. Яраб ам вичи авур марифатсузвиликай регъуь хъана, азарлу хъанатIа? ТахъайтIа вичин начальникдихъай кичIезвайтIа? Эхир хъи Миримба кефсуз хъана.

Эхирни са юкъуз, хабарни авачиз, адаз Дербент шегьерда виридалайни варлу са касди, Дербент шегьердин виридалайни чIехи фекъиди вичин хчин мехъерик теклифна.

— Ихътин виридаз чидай, виридан патай зурба гъуьрмет авай касди заз вичин мехъерик теклиф авун, зун саймишун, гъакIан кIвалах тушир. Им акI лагъай чIал я хъи, зунни и шегьерда, жуван жуьре, гъуьрмет авайди

я! Вазни и шегърда твар-ван ава. ТахъйтIа Дербент шегърдин виридалайни чIехи фекъиди заз вичин хцин мехъерик эвердайни? Гъич са вахтундани! Эвердачир, стхЪ. Тefена гъикI акъвазда?

^Фида зун мехъерик, — хиялнай Миримбади. — Гъа и мехъерик хъайитIани са сятда ял яна кIанда».

Фенай Миримба мехъерик.

'Фена мехъерик, эвелни-эвел, эл-адетдивди, халис Iгп|мди хъиз, ада мехъсрпн неси тсбрикнай:

I— Куь амайбурузни гъа ихътин йикъар акурай, — лагъанай Миримбади мехъерин иесидин гъил вичин гъиле къуна. — Ирид хвани са руш хъурай! Хутун тарай аватна, а рушан са кIвачни хурай!

Мехъерин иесидини вичин нубатда жаваб ганай:

— Ви хъсан кIвалах, халам угъли, зи рикIелай сад-рапи алатдач... Вун катрамаканви ятIани, заз вун зи \айи стхадиланни масаи я, Миримба. Вун пIир хътин птим я, чан Миримба, валлагъ я. ГъакI хъайила, стха, къе зи хцин мехъер я .. Им ви хцинни мехъср я! Нехъ, хъухъ, кеф чIугу!

— А ви хва къурла, валлагъ, чи неченик авачир, не ченик.., — жаваб ганай Миримбади — Неченик тахъайла, за вири ахъайзавайди я... Масабуру къурбурни за пхъайзавайди я...

Ме ъопт' " ^гиди рекъе туна Миримба итимар авай кIвал'! с^т;""! "in " 'т' 'т'ле гпучъярпа, вич къец'ел жъечIна

Гъеле ацукъ тавунмаз, Миримбади виридаз санал сала м гана:

— Квез саламалейкум, я стхаяр! Квез виридаз и мевор мубарак хъурай, я стхаяр! Куь виридан балайриз гъа ихътин йикъар акурай... ГъикI я куьн? Кефияр IъикI я? Гъалар гъикI я? Аялар, хзанар? КIвалаха'р?

Ацукънавайбурукай анжах гачал сада жаваб гана:

-- Элейксалам, стха.

Лмайбур вири, къах хъана, Миримбадиз килигна.

Им вуж хьурай ихьтинди? Идан сивяй вирт вучиз авахъ-
завайди я? Идаз чи хзанрикай, аялрикай, кГвалахр^кай
вуч авайди я? Им атана иниз вучиз акъатнавайдй я?
И катрамаканвидин са пай чилин кЛаникай физэвайдр яз
тахьурай? Идаз чун алдатмишиз кГанзава, валлагъ/

Миримба вичин «фурма» алаз атанвай... Гъа идалди
ада еке къелет авунвай...

Миримба атайла, кГвалевайбур вири кис хъана. Йкъ-
ван гагда билбилар хъиз рахазвайбур... Абур чашмиш
хъанвай. Миримбадини, залумди, артухан мегърибанви-
лерзавай эхир!

КГвалевайбур вири сад хьтин аскГан инсанар тир.
Виридазни спелар авай, вирини къара-къумралбур тир.

Абуру вирида санал ихтилатар къатГ авурла, вичин
саламдизни жаваб тагайла, Миримба са тГимил дарих-
миш хъана. Сефил хъана Миримба. ЯтГани вучдай ада?
Анай иниз, шегъердин а къиляй атана, гила са къас фу
къванни тГуьн тавуна, хъфидани? Вучиз? Алверчийрин
ихтилатар къатГ хъана лугъуз? Чан акъатрай чпин!
КГвачел къарагъна, вичи-вич квадарнавай Миримба,
лу-урп авуна, садлагъана ахцукъна.

КГвалс авайбуру, шаксуз, Миримбадихъай вил къя-
завай... «Фурмани» алаз хъайила, ихьтиндан патав гаф
рахаз жедани? Шаксуз, ширин мез кардик кутуна, идаз
инал са фенд къурмишиз кГанзавайди я. Кис хъана, ви-
рида санал чайдиз худ ганвай...

— Абуру зав гъа сифтедилай чай хъваз туна, чай...
Зи къил-къиливай къакъуднай май, — ихтилатна Катра-
макандин виликан маршалди кар-кардилай алатайдалай
къулухъ Насруллагъ муаллимдиз.—Акъван чай хъваз
тунай хьи... Вилер, зи вилер... ибур аку, гъа и вилер са
жуьре чап хъанай... Чай гъихьтинди тир? Халисди. Яру-
ди... Чи чай яру туш... Абурун чай туьнт я... Хъухъ,
хъухъ! Гъикъван хъвада? За, сагърай стха лугъуз, мад
кГандач, валлагъ кГандач стха лугъуз, рахкурда, ида, и
чай гузвайда гъиз зи вилик мадни ацГай истикан эциг-

дай.. Я кьарай атIайди... И зегьер хьайиди гьикъван ,\ъ»а; а? Эхирни и зи патав ацукънавай бубадиз м.ай! рагьмет сада, лагъана, я стха, я катрамаканви, П ча! эгер ваз \ мад хъваз кIанзавачтIа, хъвана куьтягъайла, а пстик4н налбекидин къене, кIаник пад винел авуна эци-тIа, стха. ГьакI авурла, адаз вун чайдикай тух хъанвай-ди чир жеда... ГьакI ая... ТахьайтIа вуна ина хата акъудда... Заз аквазва, вун сиве-сивди чайдив ацIан-ва... Аллагъ куьмек хъуй а касдиз... Гьада лагъайвал авуна за... Мад чай гъанач... Низ чидай Дербентда ахь-тин адетар авайди?! Аквазвани квез, гьа чай хъвадай чкайрални гьихьтин къайда-къанунар хвена кIанзава-тIа?.. ТахьайтIа вуч я, чи катрамаканвиар гьинал хьайитIани, гьар сад са гьукумат жеда...

Насруллагъ муаллимди, кIарабдин чIулав муштукъ дьай пIанIрус фитIиниз, шириндаказ яб акалзавай.

— Гьа чайди, валлагъ Насруллагъ муаллим, пиянар-пини зун.., — кьил галтадна Миримбади. — Чайди садла-гьпна кар ийидач гьа-а... И... ада хьиз, эрекьди хьиз... елдлагъана таьсирдач. Чайди яваш-яваш... Гьич хабарни йвнчиз... Эвел инсан саймазарда... Зегьер хъуй ахьтин ЧВЙ!.. Хъвазни четин я, ахпа ада таьсирни масакIа ийиз-Вн . Гьич хабарни тавуна. Ахварин дарманди хьиз... Ичкини хъванвай эхир за... Коньяк...

Инал, гьелбетда Миримба гьахьсузни тир. Вилик Нчки гьйдайла, гьа патав ацукънавай касди лагъайвал, Мнримба квар хьиз сививди чайдай анДанвай... Мад нкъван чай хъвайидалай гуьгьуьниз, ички гьина цада шуна?! Бес, я чан Миримба, са фикирдай затI тушни? Ян келледа мефтI авачни? Къвалал тапанчи алаз, меш-грик ацукъайла, са тIимил игьтиятлу жедачни? Са арадила хуьрекар гъана... О-о-о, гьихьтин хуь-ри\ир! Гьихьтин къапара аваз! Миримбадиз ихьтин хуь- ихьтин къапарикай анжах махарай ван хьа- Падишагьрин, ханарин кIвалера, столрал, абурун ширин, рушарин мехьеррик...

Ацукънавайбуру гила Миримбадикай вил язамачир-
Чир хъанвай пиле тирди. КІвалин иесидини лагъанвай.
Сиве тур тІуб кІасдайди туш... Фикир гумир, куьре куь
кар яку...

Ацукънавайбуру башламишнавай чпин рик! алай
ихтилатар. Гъина вуч багъа хъанва? Гъина вуч ужуж
хъанва? Вуж къунва? Гъинал къуна? Вучиз къуна?

Миримбадин «фурмадиз» гъич са кІусни фикир гуз-
мачир.

Миримба вич и кардал шад хъанвай. Рахурай май
инсанар! Заз килигна, кис хъана вучиз ацукъда? Маса
рахайда гафар ибурухъ авайди туш, рахурай чпиз алиш-
веришдикай, алвердикай, кІамай къван рахурай!

Эй, язуд Миримба! Ваз чидач хъи абур цекврен жин-
сер тирди! Абур вуна ви кІвачел акъадрайтІа, ваз абур
ви къилелни акъахдайди чидачни? Лап келледин ку-
кІушдал!.. Ваз и къилих гзаф инсанриз хае тирди чир
хъанач, Миримба!

Гагъ идаз, гагъ адаз килигиз, Миримбади гъамиша'
хъверзавай...

Эхирни башламишна коньякарни чехирар цаз. Гъана
эцигна столдал фужерарни рюмкаяр.. РапІранІ гудай-
бур... Къизилдин нур гудайбур ..

Столдин юкъвалай тІуз къве жергеда шуьшеяр эциг-
навай...

Къвалав ацукънавай касди Миримбадин фужердиз
коньяк цана. Сиве-сивди а-цІурна.

— Мехъерзавай жегъилдинни сусан сагълугъдай! —
лагъана са ни ятІа. — Къуй абурун гележег гъамиша
экуьди, ишигълаванди, бахтлуди, кІубанди, гуьльушан-
ди ва мегърибанди, гъамиша аваданди хъурай!

Миримбади фужерда авайди вири са нефесдал хъва-
на туна. Тугъ хъиз хъвана. Вучиз са нефесдал лагъай-
тІа, къанихвиляй ваъ, гъакІ. Миримбадин фикирдалди,
сивикай амукъайди къапуна тун итимдиз кутугнавай
кІвалах тушир...

Х-ъвана вири санал, чин агажна, ада тадиз вичин
къиалав ацукънавайдан къвала гъуд эцяна.

—гОй-рй-ой! Я чан стха, им вуч тир, ихътин туь-
м>уьлци?! — гъарайна Миримбади вилерни акъална. — О-
о-одь! У-у-гъ! О-о-гъ! Им, чехир хъиз акваз, вуч яман
латІ тир! Им вуч аламатдин затІ я-я-я!

Фужерда авай коньяк яд хъиз хъвана, Миримбадин
innerj гъарнихъ сад фена: сад — а патахъ, муькуьди —
II патахъ. Килигда Миримба вичин вилик квай инсанриз,
къапдриз... аламат! Им вуч затІ хъуй! Ихътин къвалах
жедалагъана низ ван хъана? Акваз-акваз садакай къвед
жезвй...

Адан къаншарда къве каг ацукънавай, къведни сад
хътин... Къведани санал сив ахъайзава, къведани санал
СШ) акъалзава...

Им гъикІ жезвай кар я? Им садакай гъикІ хъана
къвед хъана?

Гъа и арада музыкантар атана. Ахпа мадни къве кас
итапа акъатна: сад — дафтарни къелем гвайди, муькуь-
ди — п!атІнус гвайди.

Ибур вужар хъурай? Са кар авачиз и дафтарар, къе-
лемар гвайбур, п!атІнусар гвайбур атана акъатдачир
Ихир! Чебни вири къвё-къвед. Ваъ.

Са касди, ни гъикъван пул гузватІа, гъисабзавай...
Си масада кхъизвай... Пуд лагъайда, пул гайи кас вуж
йт!а, вуч къуллугъдин иеси ятІа, гъинай ятІа, виридаз
иди жедайвал, гъарайна лугъузвай... Эхир хъи, ибур
Мнримбадиз ахварайни акур къвалахар туш!

Миримбади акъудна вичин жибинда авай-авачирди,
щигна устІаррин вилик, яргъи са мугъамат заказ гана.
УгНаррини гъасятда яна:

— Тпурь-уьтІ, тпурь-уьтІ, тпурь-уьтІ, тпурь-уь-ыП!І

Миримбади къуьнер агажна, къил галтадна, вичин
і І.пилав ацукънавай касдивай хабар къуна:

— Им вуч лагъай члал я?

— Им лагъай члал я хьи, — жаваб ганй кыйалав ацукънавайда, — ингъе ви пулдиз килигай макъам)! Яб, акала!

Бирдан Миримбадин кыл элкъвена. Адаз и Устларарни квалин къава ацукънавай хьиз хъана. Га и арада патлус гвайди Миримбадив агатна. Катрамака^дин маршалди вичин гыл жибинда туна...

Акъудна эхиримжи абасияр, вичин гыл, къве квачин арада, столдин кланик къуна, Миримбадиз гьисабиз клан хъана... Ахпа ада а абасияр патлус гвайдан жибинда туна.

— И кителдини зи чан акъуднай хьи, жуван кителди.., — ихтилатна Миримбади Насруллагъ муаллимдиз. — Вучда? Гьикда? Кител хтлун тавуртла, беден чрзва гьекъеда... Хтлунайтла, кланикай алукунавай чиркин перем аквазва... Казенный инсан я, айиб жеда... И чулар аку, пегъ, и чуларини зун, аллагъдин квалекъван, канай хьи!..

Дериндай ухът аладарна, Миримбади давамарна:

— Зегъримар хьуй ахътин мехъер!.. И вини рутул патара, цахур патара хъсан мехъерар жеда лугъуда. Пулар кватлдайбур къведач, тлуър са къас фу вилерай хкидач!.. Ихътин мехъер низ акур тир?

— Вун милицавиляй вучиз акъуднаватла, гъам лагъ, гъам! Заз вуна а жуван махар ахъаймир, — лагъана Насруллагъ муаллимди, Миримбадиз са виляй килигна. — Вуна милицавиле квалахзамани?

— Ваъ... квалахзамач...

— Ву-учиз? — Насруллагъ муаллимди Миримбадин хура са тлуб эцяна.

— Вучиз лагъайтла... Вучиз... Я чан Насруллагъ муаллим, абуру залай арзаяр авуна е! Ваз чизвач... Кхьинарна... Са кыл чи министрди кхъена... Гила чир хъанани?

— Абуру — гьибуру?

Гъа пIатIнусар гваз атайбуру... Пулар кIватIиз...
Гъи пIатIнусар гваз атайбуру? Пулар кIватIдайла
ман...

-- Гъи пулар кIватIдайла, я Миримба? Вун терхеба
шир... Пулар кIГерцаар туш, тарцин кIаникай кIватI-
дайвал...

-\\- Мехъерик ман, я чан Насруллагъ муаллим...
ЭвеЪзава вири халкъдиз... Яни чпин мукъва-къилийриз,
чнр-кчирриз... Мехъерик теклифзава... Ахиа алажзава
нири... Пака куьнени гъакГ ая лугъузва... Яни бурж хъиз
ман>.. Сада-садаз гъа жуьреда куьмек авун жезвалда.
Пака ви аялдиз вуна мехъердайла, чпини куьмекдалда...
Пхътин адетдикай вучда, я чан Насруллагъ муаллим?!

Насруллагъ муаллимди са шумудра къил галтадна,
чап-чап Миримбадиз са вил яна, жузуна:

— Валай кхъинар вучизна? Анжах са валай вучиз
кхъинарна? — мад сеферда Насруллагъ муаллимди Ми-
рммбадин хура тIуб эцяна. — И валай вучиз кхъшарза-
ийди я? Лагъ акван! Вун гъакъван чIехи кас яни, ва-
лай кхъинар ийиз? Вун гъакъван вини дережадин иеси
ими?

Насруллагъ муаллим ариф кас тир. Ада вичин чина
хънер туна. Вучда? Хкана хуьруьз, лугъуда и Миримба-
дин папаз: ма ви гъуьл, чун динж тур, чаз ви экъуь-
П.унар, къаргъишар ийимир... Шириндиз рахана кIанда.
И Миримба мецив гъана кIанда. Мад хуьряй атайди
вгина, и кIамай жуваз кIани патахъ элкъуьрна кIанда.
Амии чIалав гъиз тежез хъайитIа, мад зун Насруллагъ
хъянач хъи!.. Садра сабурлувал хуьн... Сабурлувал. АкI
къалурна кIанда хъи, гъа и Миримба ви виридалайни
мсан кас я, вун адан гъар са дердинин шерик я. Вун
«дин арха я, далу я. Вуна ам са касдивни инжиклу ийиз
тмдач. Идалайни гъейри, ам хуьре вирида вилив хуьзва.
Лм пири жемятдиз хуьруьз хтана кIанзава...

Гъа икI Насруллагъ муаллимди Миримба цIалцIа-
м.фна.

Катрамакандин маршал Миримбадин рик!ел и ара хъсандиз аламачир. Гъа ик! плат!нус гвайди вичин ваттав атайла, ада вичин абасияр авай гъил адан жибиinda туна, яваш сесиналди лагъана:

— Гъисабун герек туш, чан стха. Зун к!валяй пул шачиз экъеч!нава. Гъа идаз аллагъ берекет... Ваз минет хъуй, т!вар къамир...

Ик! лагъана, Миримбади вичин гъил садлагъана жибиндай ахкъудна... Гъелбетда, вич-вичел алачиз. Гъа и арада пулар гъисабзавайда гамишди хъиз гъарайна:

— Миримба, Гъажи Къасуман хва! Ефрейтор! Са абаси зи жибинда туна, зи жибиндай са вишен чар вичин жибиндиз акъудна! Имни адан къанажагъ! Имни адан абур, марифат!

Миримбадин къене са вуч ят!а къат! хъана. Кана Миримбадин рик! ч!ух хъана, кармаш хъана. Ам гъак!ани намусди агажзавай. Вичи Тамерланаз авур к!валах адан рик!елай сак!ани алатзавачир.

Гъа са легъеда Миримбадиз курум-курум гъекъ акъатна.

К!валевайбур ак! хъуьрена хъи, абурун хъуьруьнин ван хъана, къецелай мехъерин иеси к!вализ атана, хъуьруьнар вучтинбур ят!, хабар къуна.

— Катрамакандин маршалди са вишен чар мемекъуьрт!на! — жаваб гана, ни гъикъван ганат!а, хабар гузвай касди.

Им буьгътан тир. Миримбади адан жибиндай кепекни къачуначир...

Миримба михъиз къежена. Гъакъван адаз гъекъ акъатна. Адаз хъуьрез к!ан хъана, амма адавай хъуьрезни хъанач. Ам гъак!, сив ахъайна, акъваз хъана. На лугъудай адан винел сарарин духтур алгъанва...

— Чан Миримба, инжиклу жемир, — лагъана мехъерин иесиди. — Герек ят!а, мадни къачу, вун заз, стха хъиз, багъа кас я... Ваз зи к!вални кваз къурбанд я, къачу... Къачу мадни...

Г Бирдан, садлагъана гадар хъана, Миримба столдихъвй къарагъна. Ам галтад хъана. Гъа и арада адан эрчи гил тапанчидин габурдихъ галукъна. Па-а-архна ахъайна тапанчидин къаб, ада тапанчи акъудна, адан чаямахар хкажна, вичивай виш манат къачуна лагъайдан пелен юкъвал эцигна, гъарайна:

— Ни къачуна вавай виш манат, гъарамзада!.. Лагъ акван садра...

Ни гъикъван пул ганатIа, гъарайиз лугъудайди, вичичелай фена, ярх хъана. Миримбани адан винел ярх хъана. Тапанчини — ичи тапанчи — адан гъилй чилел аватна...

— Вуна зун ислягъ инсан я, лугъудай, чан Насруллагъ муаллим, — ихтилатна Миримбади кар-кардила алатайдалай къулухъ. — Лугъудайни? Лугъудай. Амма анал заз зун, жув-жувалай гъикI алатнайтIа, хабарни хъаначир... Валлагъ хъаначир... Туънт хъанай зун... Жу пан уьмуърда сад лагъай сеферда...

— Вун, чан хва, чай хъвана, чай хъвана, пиян хъана, — лагъана Насруллагъ муаллимди. — Чир хъанани? Вун абуру, чай гуз, пиянарна. ГъакI хъайила, гъакI жезцайди я... Пиян касди тийидай кар авач. Эвел вун а мехъерик фена кIандачир. Фейила, цувад-къад истикIан май хъун вуч герек тир? Са истикан, я къве истикан хъвадай ман.... Ахпа чухсагъул лугъудай. Чир хъанани?...

— Ахпа и Дербентдин ракъун рекъин милицайри бьунай зун, — давамарна Миримбади вичин ихтилат. — Гъа мехъерик ман... Яб гузвани? Яб це ман! Къуна хутахнай зун... Валлагъ, гъа и кардин силис фенай. Дуьмдуьз са гъафтада... Кхъеняй зи душманри са къил министрди! Чир хъанани? Министрди кхъена залай, мадни са шумуд чкадиз кхъена... Са к'билни — Московдиз...

— Вуч лагъана кхъена, чан Миримба? — хабар къумм Насруллагъ муаллимди. — Ви гъа сивиз кый зун, и.igh гъикI кхъенатIа... Лагъ, зазни чир хъурай...

— Галаз-галаз са шумуд арза ракърна залай...
Кхъена, бес, ефрейтор Миримбади, за ман, гъиле таг/ан-
чияр аваз мехъерик кватІ хъанвай Дербент шегърдин
исляг агъалийрал гъужумна ва... I

— Гъе-гъе-гъе, — эхирни рикІяй хъурена Насрул-
лагъ муаллим. Хъуредайла, адан гъиле авай муштукІ-
ни чилел аватна.

— Зи душманри, пулар гуз, кхъиз тунвайди я, заз
чизва... Министр гена хъеан инсан хъана... Жаза гуч ге-
рек туш, кхъена, чар ракърна... Силис куътягъа, кхъе-
на. Ювалахдила алудна тур, вичин югъ няни авурай,
кхъена... ГъакІ кхъена министрди.

— Бес ви неченикди, капитанди вуч лагъана?

— Капитанди? Шагъмардана? Ада вуч лугъуда
къван? Са гафни! Хъурена, заз килигиз. Ахпа лагъа
на: вун за къутармишна, Миримба, тахъайтІа, зун хъа-
начиртІа, са вад йисуз ацукъдай вун... Мад вучда? КицІ
ятІани, жуванди я. Гила хъвач хуъруыз... ГъакІ лагъа
на... Катрамакандиз!

— Бес вуна абуруз малумат кхъеначни?

— Гъихътин?

— Цувад истикан чай хъваз туна лагъана, — зара-
-фатна Насруллагъ муаллимди.

— Кхъенай... Мецивни са шумудра лагъанай...

— Гъун бес, гъикІ хъанай?

— СакІани.

— Вуна абуруз, ви чІехибуруз, тапанчи акъудунин
себеб абуру вав цувад истикан чай хъваз тун хъана
лагъаначни? Бес инсанди са нефесдал цувад истикан
чай хъвадай затІ яни?

— Абуруз... Абуруз... Абуру фикирда къунач.

— Нагъахъ. Тахсиркар вун ваъ, чІехибуру я.

— Неченикди лагъана, бес, Миримба, гила вал та
панчи ихтибариз жедач, дуст кас.

— Бес тапанчи гвачир милица жедани, вучиз жу-
зунач?

-|- Жузуна за... Жузурла, неченикди лагъана, бес, Миркмба, вун за къутармишайди я, вуна инра ви къиж^л мадни са зурба хата гъида, ахпа завай ваз куьме-КIU жедач... ГъакI хъайила, вун вахтундамаз, Миримба, хъвач Катрамакандиз... Сиристав жуваз тур, лагъана. 'Икай инжиклу жез тахъурай...

— Исятда хуьре кIвалахдай инсанар бес жезвач, — лигъана Насруллагъ муаллимди.—Жуван ата-бубайрилий амай кIвалахдин неси хъухъ. Тапанчияр гваз къе-къуьн ви кIвалах туш, Миримба...

— Сиристав гумазма зав,—мад лагъана Миримбади.

— Сириставни герек къведай затI я... Ягъиз сири-Твг», къуьлер жеда хуьре!.. Вуна жуваз са хъсан, хъухъ-Вышай инидин лаш жагъура...

— За, Насруллагъ муаллим, гъа и сириставдикай са Вижевай кфил ийирвал я... Садахъни авачир хътин... Ядмйла, гъайванар, къушар... гъейран жедай са кфил... Шири акъваздай, муьтлуьгъ жедай...

- За ваз лагъана хъи, инидин лаш жагъура... Ла-Ръийвал ая. Ви рикIел аламани, вун садра милицадин Парталар алаз хтанай... За ваз гъа чIавуз лагъанай... РикIел аламани ви?

— Парталар алаз хтайла?

— Ун ман, вун хуьруьз фурма алаз хтайла... Парталвр... Шапка...

— А-а-а, алама, валлагъ алама... Амма...

— Вуна лагъанай гъа, фурмани гузва, буршни гузни, сухуй паюкни гузва... Гъа чIавуз за ваз вуч лай?

— Вуна... Маршал...

— Ваъ, за ваз лагъанай: Миримба, вун ламра кIурун яна, женнетдиз аватнава... Аку, къатадармир гъа-а! Лигъанайни? Амма вуна вучна?... Чаяр хъваз, пиян хъамн .Аа дуьз лугъузвани, ваъ?

Дуьз я, Насруллагъ муаллим. Уф, аи ама-а-ан...

Вавай гьукуматди гузвай къуьлуьн фу цДуруриз

хъанач, чан хва!.. Ви кьил-кьилелай алатна. Эхиз/ хъа-ш
нач. Чибур вири гъа икI я. Са гъвечIи кьуллугъдал хъа-Г
нанм — абурун кьилел абизателна са хата къведа. Гъг
и вавай хабар кьан за: цIувад истикан чай хъваначиртЪ
жедайкм?

— Жедай, — жаваб гана Миримбади. — Вуна и гъг
фар дуъм-дуъз лугъузва, Насруллагъ муаллим... АмI
вири и кIГвалахар.. Гъа сифтедай...

Бирдан Насруллагъ муаллим куркурдин ван ацалт
хъурена.

— Миримбади гъиле яракъ аваз. . хе-хе, яракъ
ле-хе, Дербентдин ислягъ агъалийрал гъужумна .. Хе->
хе! Дербентдин агъалияр Махачкъаладив агакъдал!
катна!.. Хе-хе-хе! Миримба абурухъ галтugna... Хе-х|
хе! Хе-хе-хе!!!

Икъван рикIивай хъурьун тавуна, низ чида гъикъвг
вахт тиртIа, шумуд йис тиртIа, Насруллагъ муалли^
Катрамакандин гъурметлу инсанрикай тир Нг
руллагъ...

— Вун хъуремир . Качтдарна за чайдик коньяк
— У-у-уф, ай аман, фана дуънья, — лагъана Миримбадп

Эхирни Насруллагъ муаллим Миримбани галаз Кат-
рамакандиз хтана. Ам хтай чIавуз катрамаканвияр
Ефим Новикова машин ремонтзавай чкадал, колхоздип
идарайрин вилик секуъдал ацукънавай. Абуру гъуъчI
хъиз агаж хъана, кIвализ хъфей Миримбадин гъуъгъуни^
са вил яна, лагъана:

— Хтана чи маршал!

— Катрамакан чир хъхъана.

— Ингъе ви гъуъл! — лагъана Насруллагъ муаллим-
ди айвандик экъечIай Сунабилбилаз. —Аку, гила амп-
мир! Чун динж тур.

Амма Сунабилбила гъсятда башламишна. Еке къа.I
туна кIвале.

— Хтана чи къазаматра авайди... Хтана, хтана-а-а!—
гъарайна Сунабилбила, пуд тупIувди вичин ченедин

кбуна, са шумуд сеферда гагъ инихъ, гагъ .шихъ кбил галтадна. — Зи жегбил чан, вуна вуч я, пуч .туна, пуч! Зи кбуд кIараб кана хъи вуна! Пелел гъед «лай шапка алукиз уьмуьр фена, амма келледиз са кIусни акбул атанач ви! ГъакI хъайила, кье зун и йикъал лганвайди тушни? Пака аялар мектебдиз фида... Фидани? Фида! КIвачел алукидайбур авани? КIвале са гъелни шекер авач... КIвализ мутьман кьеда. Къведани? Къведа! Чай картуфрихъ галаз хъвадани?

Миримбади кбил агъузна. Язух Миримба Ни лугъудай мердимазар фекъидин хцин мехъерик Миримбадин кбилел ихътин къаза-бала кьеда лагъана? Ни лугъудай, tiki садлагъана, Миримбадин чарх элкъведайди? Дер-Гкптдин фекъидин мехъерик... Миримбадиз хъайиди, ||,Пч душмандизни тахъурай.

Миримбадин къене гум гъатнавай...

— Аку-у, зун вуна къапарай акъудмир, — лагъана Миримбади. — Зун жув-жувалай алатайла... Ваз закай Хйбар авайди яни? Ваз гъелени зун чир хъанвай хътинди туш! Лал хъухъ, лугъузва за ваз! За ваз зун Миримбц Ирди чирда гъа-а! Ван атIутI!

- О-о-о! Им аку, Миримба аку! Им чаз гъеле чизивъиди туш! Вун заз сифте сефер акур юкъуз зи вилер буркъуь хъаназ кIандай... Им гъелени чаз чизвач, — Суиибилбила вичин кье мет гатана, хъуьрена ва хъуь-^та-хъуьрез, суфра ачухна. Миримба фу нез ацукъдалди Мидии давамарна сеперар гуз. — Пакадлай фена кол-Юзда кIвалах ая! Килигда чун ваз хъсандиз... Чир же-Дй нун чаз... Картуфар хкуддайла... Аку, вирида вучза-Ittilal Жувани гъам ая! Гъар нянихъ кье кило картушар гъваша! ХъуьтIуьз маса гайила, кье манат пул ИН'ди... Ван хъанани? Гила чир жеда чаз вун...

Миримбади кбил юзурна.

Вун тIеквендай илан акъуддайбурукай я... Са П,(и- фу нез тур инсандив...

Нянихъ, Идрис идарада авайла, Миримба кIваляй

экъечІна. Идрисан патав. Лап са тІимил авайтЪчни, Миримба намусдикай магърум тушир. Лдн нич ниридаз такІан тирди гьиссзавай. ВичІу Тамерланам пара мурдар кІвалах кърди, адаз чизва^Г Лд;и iii.'i.'i ретъуь тир. Амма ятІани, гила вучда? Гъам» ■мл h III.UK¹ ацукъдани? Ваъ, Идрисан вилик жуван та? сир хмве кьуна кІанда. Гъада, за ваз багъишламишзав! лагъайтІа, амай кІвалахар дуъз жедайди я.

Миримба варарин вилик экъечІна. Фидани?

Кьил чиле туна, гьатна Миримба идара галай патал| рекъе. Садни идарадин вилик ада кьил винизна. Инг¹ вад-ругуд кас алай. Сад хуьруьн нехирбан тир, сад Миримбадин лам ягъай колхоздин кърарул, муькуь бурни чубанар.

Миримбади салам гана:

— Квез виридаз саламалейк, стхаяр!

Аламат! Гъич са касдини жаваб ганач. Миримбадин беден буш хъана. Адаз кьулухъ злкъвена, катиз кІан хъана, амма кІвачер чилик ккІанвай. Эхирни адаз идарадин къеняй Идриса эверпа. Им белки адан япара гьатнавай ван тиртІа? Миримба вич-вичихъ инанмиш хъанач. Ваъ, идарадин рак ахъа тир ва а кьиле ацукънавай Идриса, тІвар кьуна, Миримбадиз эверзавай.

— Ваз ван жезвачни, яда? Зун вавди я, вавди! Ву* Миримба тушни? Иниз ша, зи патав ша...

Миримба вич-вичел хтана, ам идарадиз фена. Ада? рикГелай салам гунни алатна.

— ГъикІ хъана, — лагъана Идриса, — кьил агъузна-| ва хьи? Инаг, чан хва, гъа ваз чин тийидай Катрама-) кан я!

— Багъишламиша, Идрис дайи! Тахсиркар я зун куь¹ вилик... За хиве къазва вири тахсирар... ГъакГан лам я зун...

— А-а, акунани, гила ваз акьул къвезва.

— За михьи рикІяй тІалабзава... Хъана завай са хата, са гъалатІ ахъайна за...

— ГьалатГьалатГидихъ галаз... Вун вуч я, вуна, чан хва, гьич садрани фикир ганач, эвела садра жувавай хабар къунач: «Эй, зун! Зун вучиз яшамыш жезва? Зун низ герек я? Зи къаст вуч я? Хьсан яни, яман къаст инп? За и кар ийизва, заз и кардай инсанри гьурмет нийдани, нянет ийидани? Зи кваллах, за ийизвай кваллах нянет авуниз лайих яни, гьурмет авуниз?... Гьа икI вуна, чан хва, садрани жувавай хабар къунач.

— Дуьз я, хабар къунач, Идрис дайи.

— Аку, эгер инсандиз вичин уьмуьрда вичин пак къаст авачтIа, ам вилик фидач, ам эвел буьркьюь жада, нхпа — телеф жада... Вун авазва, буьркьюьди хьиз, гагь инихъ, гагь анихъ... Жуван уьмуьрда рехъ авачиз... Аку инсанри вучзаватIа! Насруллагьа вучзава? Аялриз келиз-кхьиз чирзава; за майишатдин, инсанрин къайгьу чуьгвазва; Тамерлана хипер хуьзва. Ви папа вучзава?

— Зун гьавурда акьуна, Идрис дайи.

— Лагь акван гила вун о-овтIа чIавуз, садлагьана, Чербентдиз вучиз катнай?

— Заз вахъай кичIе тир, Идрис дайи. ГьакI хъайи-и;I, Дербентдиз, Ахунован патав катнай зун.

— Адан патав вучиз?

— Мирес я... Ахпа за адаз хъайи-хъайивал ихтилат-илй.» Жейраназ аял гьикI хьанатIа...

— Ада вуч лагьанай?

— Ада лагьана, пара акьуллу кар авуна — катна Иниз атана. Ахпа ада закай милица авуна, лагьана: «Идрисан миресрикай вуж акуртIа, тIарамара».

— Вучиз?

— Заз чидач... Вунни вичи и мукьвара кIвалахдилай ялудда лугьузвай...

— Зун вичи кIвалахдилай?! — хьверна Идриса.

— Ун, валлагь, Идрис дайи.

— Ахун аку гьа-а, зун кIвалахдилай алудзавай!

— ГьакI хьана, ада зун Тамерланал гьалдарна... ИI.лда зун чуру рекьера туна.

— Тфу пи чннмз! Инсанри са гьалатІ авурла, абур а гьалатІдин п>авурда акьада... Мад хьийидач... Амма вуна?

— Багъишламиша.

— За багъишда. Инсанри, хуьруьнвийри багъишдани?.. Хиперал вач... Гьана кІвалах ава... Гагь дагьда, гагь гранда жезвайди я...

— Тамерланахъ галаз?

— Ун...

— Жедач завай.

— Вучиз?

— КичІеда заз. Завай адан чиниз килигиз жедач.'

— Заз чидач, Миримба. За ваз багъишламишзава. Щийи кьилелай башламиша уьмуьр... Фикир⁴ ая... Вун вуч патал яшамиш жезватГа... Ви кьаст вуч ятІа... Ван у*-ачаки?

— Хьана, Идрис дайи. Жемятди заз багъишламишдатІа?

-^- Жув килиг. Ам вазни жемятриз чида... За ваз фермадал кІвалах гьазурда... Айиб авач, Тамерлан аждагьан хьтин итим я. Ада ваз багъишламишда...

Амма Миримба фермадал фенач. Идарадай экъечь на, ам хуьруьн гуьквендиз атана акьатна. Туьквендин виликни пуд кас квай. Туьквенчи квачиз... Туьквенчиди Миримбадин салам кьуна, муькуь пуд касди — ваъ.

Маадиндаваз яцІу тахтайрикай авунвай залан ящик-ра тунвай шуьшеяр хканвай. Абур машиндай авудун; патал кьуд пІипІ кьадай кьуд кас герек тир. А пудакай сада мукьув гвай кГвалин айвандик экъечІай дишегьлидиз гьарайна:

— Фад ша лагь-е! Инал пуд кас ала лагь! Мадни са кас герек я!

Миримбадин чиниз ивн хьчена. ГьикІ жен хьи, ам чан алай инсандай гьисабзамач?..

Машиндин патав акьвазна, пуд касди кьуд лагьай кас гуьзлемишзавай. Чпин патавай туьквендиз гьахьай

Чиримба абуруз гъакІан хъен хъиз тир. Мумкин я , гъа чычши тушир жеди. Гъакъадар вил эцигна, абуру чпин шлдаш гуъзлемишзавай...

Миримбади туьквенчидиз са пІапІрусарни са кило мнмпасияр це лагъана. Туьквенчиди, Миримбади тІалапний затІарихъ галаз, дезгедал са хамутни эцигна.

— Имни види я.

— Лам авачир, за адакай вучзава, я стха?

— Ж>ван гарданда тур.

— Зи гарданда вучиз твада къван? — агаж хъана Чиримба.

— Инихъ агата, — лагъана туьквенчиди, — кичІе жемир. За ви гарданда хамут твазвач! Заз ваз са хъсанвал ийиз кІанзава.

— Гъихътин?

— Исятда лесхоздиз рекъе гъата... Абур мешебеги-чнхъ къекъезва... Ви кІвалах я... Яшамиш хъухъ жуваз шмара. Я вун тІветІре кІасдач, я вун ветІре... Зи гъа-иурда акъунани вун?

— Акъуна, чухсагъул.

Миримба туьквендай экъечІна.

Пакамахъ фад гъич са касдизни талгъана, Миримба |.Іпаляй экъечІна ва са гъиниз ятІа рекъе гъатна.

Ахпа са шумуд юкъуз ам са касдизни акунач. Я па-і амахъ, я нянихъ. Эхирни рекъелай гъарайна, Насрул-Іуі'б муаллимди Миримбадин папавай хабар къуна:

— Мадни и Миримба аквазмач эхир, им гъиниз фенва?

— Ам кІвале авач.

— КІвале авачирди зазни чизва... Бес гъиниз фенва?

— Катна, тамуз фенва.

— Вуч хъана-а-а?!

-- Катна кІваляй, фенва тамариз! — тикрарна Ми-К<нмбадин папа.

- Тамари-и-из? Тамариз... — мягътел хъана Насрул-щ, муаллим. — Вуна вуч лагъана? Дели хъанвани?

— Ам адаз вичиз хъсандиз чида! Ам квелай ахмакь хъиз жемир! Адаз урус чІални чида, аллагъдиз шукур, гынал хъайитІани, вичиз са къас фу къазанмишда... Къил хуьда вичин! Вуч чап-чап килигзава?! Сад лагъай сефер яни, акваз?!

— Вуа-а! — акъатна Насруллагъ муаллимдай. — Вуа-а!

— Вуч хъана, вуа-а-а? Алад жуван мектебдиз!.. Фе на мектебда элиф-бей чира!

— Ампмир, я залумд руш, ампмир! Хъсан хъана, Миримба вахъай тамуз катнава!.. Адан чкадал маса кас хъанайІа...

— Маса кас хъанайІа, буч жедай?! Лагъ, лагъ! Ки-че жемир, лагъ! Чазни чир хъурай!

— Сура жедай, сура! Фадлай сура жедай! — гзаф хъел атана Насруллагъ муаллимдиз. Са шумудра къил галтадна, ада жибиндай «Памиррин» пачка акъудна, адай са сигарет къачуна, ам къве патахъ пайна, са пай пачкада хутуна, муькуь паюниз цІай яна.

Са къуьнелай гум аладариз, къил галтадиз, Насруллагъ муаллим школадиз рекъе гъатна ва, атана лап гъа вичин таре башламишдайла, кІвачел къарагънавай аял-риз гъич килигни тавуна, журнал столдал эцигна, са шумудра фус авуна, лагъана:

— Зун муаллим яз кГандачир, за ваз чирдай, кицін руш... Ацукъ, аялар!

Миримба хабарсуз квахъайвал, хабарсуздаказ пайдани хъхъана. Къуьне тфенг аваз, хтана акъатна Миримба Катрамакандиз! Къуншияр амукъна мадни садсадаз килигиз, къуьнер агажиз... Им вуч лагъай чІал хъурай?

Тфенг кІвале туна, Миримба кимел атана. Вири къуншияр секуьдал ацукънавай. Миримбади, чина ма-

.чаикдин хътин, гунагъсуз хъвер аваз, абуруз салам гана, амма абуру жаваб ганач. Гъа и арада вичин квалаяй Насруллагъ муаллим экъечІна.

Миримбадин кефияр, вичиз садани салам ганачІани, вичин салам садани къуначІани, къумбар тир... Вилер и чи Миримбадин, азиатдинбур хъиз, са тІимил шуькІуьбур я... Пел, гзаф аскІан пел я. Вилик квай сарар лагъайтІа, вакІан кІирер хътинбур я... Гъавилай, адан сив нерилай вилик квай хъиз аквада... Ва, ченени гъвечІиди хъайила, на лугъуда, и Миримба гъамиша хъуьрезва... Йифди, югъди...

— Закай мешебеги хъанва-е, Насруллагъ муаллим, — лагъана Миримбади, рикІивай хъуьрена. — Вири и тамар... Ничхирарни кваз гила зи ихтиярда гъатнава... Яракъни ганва... Лесхоздин идарадай... И рагъ къалум хъуй, табзавач...

— Идрис дайиди вун фермадал тайинарनावай, — хъел аваз лагъана Насруллагъ муаллимди. — За вун фермадал фида лугъузвай... Идакай «ничхиррин чІехи-ти» хъанва...

— Фермадал... Фермадал... Валлагъ, Насруллагъ муаллим, зун шегъердин инсан я... За ваз гъикІ лугъун? Ферма зи чка туш... Фермадал завай эхиз жедач... Ахъ-SMII кІвалахрал зун вердиш туш... Ваз хъел къвемир, минет хъуй, хъел къвемир... Вун зи къайгъуда авайди щ.) чида... Ну, за ваз лугъузва хъи, зун шегъерда вердиш я, фермадал зи чан акъатда... Къарай къвеч заз... Ваз хъел къвемир, там гена са гъал я...

— Заз хъел къвезвач, Миримба... Мешебеги хъанват!а, мадни хъеан, — жаваб гана Насруллагъ муаллимди.— Амма вуна вуч я, вуна жуваз са балкІан тІалаб *ит*... Мешебегидиз талукъ балкІан авайди я... ТахъайтІа мннпй и къил, а къил авачир тамара къекъвез жедани? І>.ІлкІан авачиз, жери кІвалах туш... Лесхоздин дирек-"р|| иуч кас я?

- Пара хъеан инсан хътинди я, — жаваб гана Ми-

римбади. — Акунмазди заз ам гзаф бегенмиш хъана... Адани вичиз зун гзаф бегенмиш хъана, лугъузвай... Ра-хадайла, кьил юзуриз жеда... Акъван явашдиз рахада хьи, вуч рахазватла, гьич ванни жедач... Гьакъван секин инсан я...

— Къуъзуъ яни?

— Къуъзуъ туш... Хе-хе-хе ийиз, хъуъреда... Бейтер келлиз, хъуъреда... Са ктаб гвай, бейтер авай. Гъа ктаб "келлиз, хъуърезвай... Вичини бейтер кхъизвайди я, ла-гъана...

— Бейте-ер*? — мягтел хъана Насруллагъ муаллим.

— Эхъ, бейтер... Муъгъуъббатдикай бейтер... Ахпа лагъана, вичизни са ктаб акъуддай хиял ава... Вичин бейтерикай ибарат... И ктаб, лагъана, вичиз са шаирди авур савкъват я... Кларасар кланз атанвай са шаир авай лагъана... Валлагъ, Насруллагъ муаллим, гъа зун алай чкадал келна «Махорка» лугъудай са бейт... Эхирни ктабдиз темен гана, ам яйлухдикни кутуна, вичин жи-бинда туна... Гъа шаирди лагъана лугъузвай вичиз, бес, бейтериз гъуърмет тийидай, бейтерал рикI алачир инсан — бегъем инсан туш лагъана. Гила вичини бейтер кхъизва лугъузвай...

— Арза кхъенани вуна, арза? Къулни чIугунани?

— Арза гъа аналлай са ни ятIани кхъена... За, ада келдайла, бейтерихъ яб акална... Гъа патав сад гвай... „Директорди адаз лагъана, вуна, лагъана, и касдин ме-целай са арза кхъихъ... Ида бейтерихъ яб акалрай... Идан рикI алай хътинди я бейтег>ал... Ахпа ада келна, «ГъажикIа» лугъуз са затI... Келлиз, вичин кьил галта-диз, хъуърез, СтIал Сулейманан тарифарзавай... Зазни ахътин бейтер, валлагъ, Насруллагъ муаллим, гьич сад-рани ван хъайиди туш... Инсандин рикIиз, лап-лап гъа рикъш деринриз таъсир ийизва.

Насруллагъ муаллимди хъверна.

— Дуст хъана гъа, вунни лесхоздин директор!

— Заз вуна бейтерихъ яб акалзавай тегъер гзаф бе-

гснмиш я, — лагъана заз лесхоздин директорди. Зани, адаз жаваб гана, лагъана хьи, бес зазни куъ риклин мегърибанвал, куъне заз ийизвай гъурмет гзаф бегенмиш хъана... Ахпа мадни хъсан са кѳвалах хъана... Абуру зав яракъни вугана...

— Вуч яракъ?

— Тфенг.

— Цѳийи тфенг яни? — жузуна Насруллагъ муаллимди.

— Щийиди я... Са акъван цѳийидини туш... Эхир хьи... гъиле кѳурла, яракъ я ман...

Миримбади гъарайна, вичин аялриз михиник квай тфенг гъун буйругъна. Аялар дидедин патав хъфена, хпбар гяня: бубадиз тфенг кѳанзава. Дидеди михинихъай (Тфенг галудна, аялрал ихтибар тавуна, вичи гъаня Миоимбадив вугана. Вичи, патав акъвазна, рази ту-Шиз, къл галтадна.

— Ингъе, им, — лагъана Миримбади тфенг Насруллагъ муаллимдин метѳерал эцигна...

— Вуа-а! Хе-хе-хе! — садлагъана хъуръун акатна Насруллагъ муаллимдик. — Им даяндулдурум я хьи, я Миримба! Хе-хе^хе!

— Хе-хе-хе! — куркур хъиз хъурена Насруллагъ муллим. Хъурез-хъурез, ам Миримбадиз са виляй килигна. — Им вуна тфенг я лугъузвай ман! Идан чахмахри, шейтѳанри кѳвалахзавай туш хьи...

— За абуруз гъа идарада лагъанай, валлагъ, лагъа-итѳии, Насруллагъ муаллим, — къалабулук акатна Миримбадик. — Абуру заз вуч жаваб ганатѳа, чидани ваз? Лугъудани? Аку, Миримба, лагъана, чаз аквазва: ви кѳ.ИЛ яракърай акъатзава... Амма и ара аку, инаг,— Миримбади чахмахдал тѳуб эцигна. — Инал, лагъана, Мпримба, вуна са тѳурунавай вечрен чѳем цуз! Амай и.ич са затѳни герек туш... Тфенг лап вижевайди я... Юпалахдайди я... Виш метридай тѳветѳре акъадай тфенг ■I Ваз и тфенгдин къадир чир хъухь...

— Ихътин тфенгар амайди туш, я Миримба, — лагъана Насруллагъ муаллимди. — Идалай, ви гъиле са лаш хъайитIа, хъсан я... И тфенг гъа директорди... вуганани вав? И тфенг вугудайла, ада вучна?

— Чаз, лагъана, чан хва Миримба, са вун хътин инсан жагъуриз кIанзавай... Чун вахъ фадлай къекъвезвай. Виликан мешебегийри, лагъана, залумри, маса гуз, тамар михъиз къери авунва... Чаз ви тарифдин ван фадлай хъанвай, чаз Дербентда ви къилел атай къаза-балани хабар я... Игит инсандин къилел гъамиша къаза-балаяр къведайди я... Айиб авач, стха, лагъана, ви цIийи кIвалах ваз мубарак хъуй!.. Ви цIийи кIвалах милицадин кIвалахдила са кIусни усал кIвалах туш, аксина, икъван чIавалди, лагъана, эгер вун са Дербент шегъердани Катрамаканда ма'шгъур инсан тиртIа, гила вун тамара, ничхиррин арадани жуван тIвар, дережа авай инсан я... Гъа Дербентда, лагъана, хъанвай кIвалахди ваз еке куьмек авуна, Миримба, ви гележег лагъана, экуь ва кIубан авуна.. Къуй гила ви ихтияр авачиз, са цIам къачуз жуьрэт авурай... Акван ни ийидатIа... Вирри, низ вичин къула цIай хъана кIанзаватIа, валай аслуя, Миримба. Низ вичин къулал са истикан чай хъана кIандач? Виридаз кIандани? Къула цIай тахъайла, чай гъинай жеда? Санайни. Аку, ваз гила катрамаканвийри ийидай гъурметриз!.. Жуван къимет чир хъухъ, лагъана. Дашбашдихъ галаз ара жемир! Э-э-э, захъ галаз са сятда ихтилатна, валлагъ авуна...

— Вун михъиз дегиш хъанва, Миримба, — лагъана Насруллагъ муаллимди. — Вун рахадай тегъерни кваз масакIа хъанва... Амма и тфенг гваз къекъуьн хата я, Миримба. Им куьгъне хъанва. Ида къулухъ кIвалахда, чан хва, ахпа вун амукъда, я са вил амачиз... я, аллагъ--; ди яргъазрай... Вуна ви аялар етим тада... Зи буржи ваз лугъун я...

Мегер Миримбадивай тфенг гадриз жедани? Пакамахъ рагъ экъечIдайла, катрамаканвийриз Ми-

римба акуна... Адан къуьне тфенг авай ва, вични, тади кинз, хуьруьн агъа къилихъ галай гирведилай элячІзай... Физвай Миримба, гьиниз физватІа, садазни талгъана. «Куьн рахадатІа, зунни рахадат», — хиялзавай Миримбади.

— Э-э-эй! Ядаа-а! Я къарай атІай Миримба! — гъарайи адан гуьгъуьна Насруллагъ муаллимди. — Вуна а тфенгдикай вучзава, я къарай атІайди? Ада ви къил мадни са хата-баладик кутада гъа-а!

Ван хъанач Миримбадиз. Мумкин я, хъанвай жеди, амма вири хуьуьруьккай хъел авай Миримбадиз жаваб гудай гъевес авайни?

Фена Миримба гирведилай анихъ. Акваз-такваз алати. Тфенгни хуьчІе аваз.

Насруллагъ муаллимдин гъарай авур сесинал Идрис дайидин айвандик ксанвай Ефим ахварай аватна.

— Вуна низ гъарайзава, Насруллагъ? — хабар къуна ада балхундиз экъечІна.

— Миримбадиз... Чидани ваз?

— Ван хъана... Виликан маршал...

— Я залум Ефим, ваз чир тахъанвай'кар амач хьи.

— Ам чин тийидай кас авани?

Са арадилай Ефим кимел экъечІна. Анал адан машин акъвазнавай.

Гъа Ефим къведалди машин хуьруьн аялри элкъуьри юкъва тунвай.

— Ефим халу, зунни акъадара ман...

— Зунни, Ефим ими...

— Бес зун акъадардачни, Ефим тха?

Ефима чин хъвердай ацІана, са-сад хкажиз, аялар ннри машинда ацукъарзавай. Ам вири катрамакандин аялрин дуст тир, адаз вичизни шалваррик кІан квачир, и зирек, яхун аялар гзаф хуш тир. Хкажзавай Ефима а бур са-сад вичелай виниз ва са гаф урусдал, са гаф лез-і пдал рахана, тумуниз са хуьтуьл лапІашни вегъена, шукъарзавай машиндин кузовда.

Са бязи инсанар рехъди фидайла, хуьруьн кицДериш
амп ийидач. Ефимни гъа ихътин инсанрикай тир. Тепил!
миш хъаиа, яргъай къвезвай кицІ агакъдай Ефимав!
ахпа гъасятда, тум галтадна, ацукъдай. Ефима адаз
атІа, вич атай пад, кІвал галай пад къалурдай.

— Поше-ел! Квахъ! Квахъ!

КицІ тум юзуриз-юзуриз къулухъ элкъведай. Хуьре:
тІвар-ван авай ' къадай кицДерини Ефимал гъужум-'
дачир.

Инсанарни гъакІ. Аквадай ваз, гъич чин тийидай сад ј
атана кимел ацукънава Ефиман къвалав ва ада хабар!
къазва:

— Дарих жезвани вун, я Ефим?

— Ваъ, — жаваб гудай Ефима.

— Бес ви кеф-гъал хъсан яни?

— О-о! Кеф-гъал? Лап хъсен я, хъсен я.

Хъракай хквезвай къарийри кам хвена, къуьнел алай
фу авай кІаза агъузана, тІгалабдай:

— Я Ефи-им, я гада, са кІус чими фу къачу, яда?
Вун чаз виридаз авай са аял я, къачу са къас чими фу!
Регъуь жемир.

Ефимаз сифтедай регъуьдай. Гила ам, на лугъудай
халис катрамаканви я. Мегер, гила машин кІвачел
акъалтайла, ам катрамакандин аялри динж тазвайни?
Итимрин арадай рацІамрин кІаникай аялризни Ефимаз
килигзавай Мазаяз гъелбетда и кар бегенмиш тушир.
Мазаякай шофер хъанайтІа, валлагъ ада и машиндик
тІуб хуькуьриз тадачир.

— Эви-ичІ вири машиндай! — гъарай гана Мазая
аялриз. — Ибур вуна чГурзава гъа, гада!

— Чун Ефим имиди вичи акъадарнавайди я! — ви-
кІегъдиз жаваб гана са шумуд аялди санал.

— И аялриз на хъуьтуьл чин къалурмир, гада!—
гъарайна Мазая машиндин кІаник ярх хъанвай Ефи
маз.— Ибуру ви машиндик са винтни тадач! Ахпа ла-
гъаначир, лугъумир!

Са арадила и машиндин кабинада Идрис ацукъна. Къил тик къуна. Такабурдиз.

— Гъала, чан бала, гъала!

И юкъуз, Ефиман машин худда гъатай юкъуз, Идриса жемятдиз са машин ацІай емишарни майваяр гъана.

И юкъуз, машиндиз чуъхверар, афнияр, ичер яна хквсдайла, Ефима са вил Идрис дайидиз, са вил вилик, рскъиз ягъиз, вичикай садазни тавур ихтилатарни авуна:

— И куъ чкаяр, Идрис буба, чи чкайрив гекъигайла, лап женнет я. Емишар тарарин кГанера ктІизва. Са дазни кІанзавач. Чина ихтилат авуртІа, са касни инанмиш жедай туш.

— Ун, чан хва, — лагъана Идриса. — Инин чилер бегьерлу я. И чилерихъ еке гележег ава.

— Идрис буба, ина инсанарни са жуъре я. Какахъда, Ыгал-агъвал хабар къада. Къайи туш. Чи патара инсар къайи я. Мишекъат я.

— Ам за ваз лугъун, чан хва, дяведин лишан я. Абуруз дяве акунва, мусибатар акунва. Гъавиляй сугъул я, есфил я. Азият акур инсандин къилих гъикІ жеда? Чир хъухъ.

— Валлагъ, Идрис буба, къе и чун хъайи багъда зи)пкІел са кицІ хтана..,

— Ву-у-уч?

— КицІ ман.

— Вуч кицІ? — мягтел хъана Идрис.

— ГъакІан кицІ ман... За кІвалахзавай эмтээсдин иарарив жедай ам. Урусатда. Гъа кицІ рикІел хтана...

Идрис Ефимаз чагичап килигна.

— Маса са затГни хквезвач, кицІ хквезва, яни? — къайидаказ хабар къуна Идриса са вил агажна.

— Идрис буба, вучиз лагъайтІа... За ваз гъикІ лу>ун?.. Садра а кицІин япун пунуз буъвел экъечІнай...

Идрис мад сеферда чап-чап килигна. -

Машин дуъз гъала, чан хва.

— Ярх жедай а к!ицІ чилел, — давамна Ефима. —

АКІ цІугъдай, акІ цІугъдай... Инсандин рикІ тІа же-
дай .. Яб чилел алтадиз цІугъдай... Суза ийиз...

— Машин яваш гъала, чан хва, — Идриса Ефимаз
са вил яна ва кьил галтадна.

— Эхирни, Идрис буба, за адан гъа дакІуннавай
чкадихъ чукул гелянай. О-о-о! Вич лугъумир... Фадлай
гъа икІ авуна кІанзавай...

— Гъа кицІ ви рикІел хтана, яни?

— Ахпа вуч хъанатІа аку ман, Идрис буба. Гъа и]
юкъуз, чун, пуд кас шоферар, машинарни гваз станци*
дал ракъурнай... Са гъафтеда чна гъа станцидал кІваИ
лахнай. Эмтээсдиз хтайла, бирдан акуна заз, гуьлле
хъиз къвезва и кицІ зун галай патахъ... Атана гадар
хъана им зал. Къужахдиз. Мез гуз чиниз. Щугъзава,
ван ацалтна. Ярх жезва зи кІвачерик. Кам къачуз таз-
вач. Мез гузва гъилериз... КІвачериз... Хкажна, къуна
зани им жуван къужахда, Идрис буба... Садни акуна
заз — зазни шехъиз кІанзава... Идан и гъал акурла, зи
вилерайни накъвар къвезва...

Идриса са шумуд сеферда кьил юзурна.

— Гъа кицІгизни заз хъиз, са касни авачир, Идрис
буба. Амни инсандин тавазвилерихъай магърум хъан-
вай... Чир хъанани? Бирдан зани адаз теменар гана, за
ни адаз тавазвилерна...

Идриса мад сеферда кьил юзурна.

— Машин яваш гъала, чан хва.

— Идарадай экъечІай са дишегълидиз акуна чун.,
Яшлу. Са касни амачир... «О», я аллагъ, о-о», — лагъа-
на, акуна заз, адани вичин накъвар михъзава... Шехъни^
ийизва, хъуьренни ийизва...

— Гъа вахтунда, чан хва, вуна вун тек яз гъисаб
авун, ви патай еке гъалатІ хъана, — заланз-заланз кьил
юзурна Идриса. — Инсан, акьуллу, камаллу, ахлакъ,
марифат авай инсан са вахтундани, санани тек яз амукъ-
дач, я чан хва. Ам кІани, ам масан инсанар жагъида...

— Абурни са вахтар тир, Идрис буба.

■— Инсандин вилиз аквазвайдалай, инсандин вилиз таквазвайди гъамиша пара я. Вун жув халис инсан хъайила, ваз кІани сад хъайитІа, вун кІани къад жеда...

— Ам гъакІ я, Идрис буба.

— Ахпани, чан хва, рикІел хуъх.. Машин яваш гъала... РикІел хуъх. Къве кар и дуъньядила гъакІ гъавая квахьдач. Сад — хъсанвал, муъкуъди — писвал. Абуру гъамиша, чан хва, чпин гел тада. Чир хъанани?

— Хъана, Идрис буба. Гъа кицІи, кицІивиливди заз ске илим чирна.

— Гъихътин? — садлагъана хабар къуна Идриса.

— Инсанвал гъамиша багъа тирди, гъатта кицІ патални...

■— Агъа-ан, акунани ваз? Ви бубадиз рагъмет... — шад хъана Идрис.

— ГъакІ хъайила, а кицІ рикІел хтанай зи... А багъдин къаравулдин кицІ акурла...

— Агъаа-ан, яваш гъала...

Хтана хуъруъз агакъайла, вири катрамаканвиар патални, гъатта дагълара авай чубанар патални сувар хъана. Икъван майваяр, емишар гъида лагъана ни фикирнай?

Насруллагъ муаллимди са-са ич, чуъхвер, афни гъилс къаз, тІуб илисиз, къапанчидивай хабарар къазвай:

— Дигмиш хъанвайбур яни? Я, я! Ибуруз чан хва, еинабар лугъуда! Ибурун тІвар шафранар я...

— Я чан Насруллагъ муаллим, — гъяз къвезвачир къапанчидиз. — Вуна ина тІуб илис тавур емиш таз-яач... Алад санихъ ман! Ахпа абур гъа вуна тупІар илис-япвай чкайрилай ктІидайди я...

— Я залумд хва, залум! — хъверзавай Насруллагъ муаллимди. — За са хурчар тухвана, абур чилел эчІир-іі.і кІвалаяй экъечІдалди, аяпри тІуъна куътягъни авуна! Гуфуниз фейибур гъикІ ктІидай затІ я?

— Инлай анихъ алад, чан Насруллагъ муаллим. Б І.,-шандал акъахмир!

— Заз, чан хва, муаллимдиз хъиз са тИмил хъсан-
бур хкягъа! Аялар патал ваъ, зун патал... О-отIа, къа-
цубур аку!

— Хкъяна жедач, Насруллагъ муаллим. Хкягъиз гу-I
мир, лагъанава, Идрис дайиди.

— Дуъз я, ада гъамиша гъакI лугъудайди я... Амма т\|
ви келледиз ада а гафар низ талукъ яз лугъузватIа,
чир хъана кIанда. Ам лагъай гаф я хъи, тек са Насрул
лагъ муаллимдив хкягъиз тур, амай са касдивни кягъиз
тамир. Чир хъанани?

— Алад къапандилай, Насруллагъ муаллим.

— Насруллагъ муаллимди хкягърай!—гъарай акъат-
на са шумуд кас катрамаканвийрай.

И юкъуз къве тапрак емишарни къве тапрак май-
ваяр къачунвай Ибил Квасани бахтавар тир. Чина хъвер'
аваз, жибиндай акъудиз, синаб ичинив «пахъра-а-ахъ-
хъ!» ийиз, ван алаз гъар са касдиз салам гузвай. Са
арадилай инал седри Идрис атайла, Ибил Квасади адаз са
шумуд суални гана. Чебни гъихътин суалар!

14.

— Чан Идрис дайи, — лагъана ада, заз вавай са гаф
хабар къаз кIанзава. Ихтияр гузвани вуна?

Седри Идрисан рацIамар виниз хкаж хъана ва ам|
чап-чап Ибил Квасадиз килигна.

— Вуч, вуч, вуч?! — мягтел хъана Идрис. — Вун|
билбил хъиз рахазва хъи!

— Емишар акуна, къизмиш хъанва... Яргъал аламаз
сивяй цIаран яд авахъзавай, — жаваб гана къапанчи-
ди. — ГъакI хъайила, икI рахазва, чи Кваса.

— А-а-а, — чIун галай сес акъудна, мурмурна Ид-
риса.

— Яргъал аламаз, сив ахъайна, жанавур хъиз агат-
на къапандив, — алава авуна къапанчиди. — Синаб
ичер, са-сад вегъез сивиз, тIуьна.

— Жеч, я стха! — хъверна Идриса.
 — За лагъана, я кьин тавур хва, ибур икI, кIас ягъиз
 недайбур я... Вичи вуч лагъана жаваб ганатIа чидани?
 — Вуч?
 — А вуна лугъузвайбур, заз чида, лагъана, абур
 кърпузар я.
 Къапанчини, Идрисни, жемятарпн — вири хъурена.
 Тек са Ибил Квасади такабурдиз жаваб гана:
 — Дуъз лагъана за! — ахпа, са синаб ич, ципицГ
 хъиз сивиз гадарна, па-архъна тIуъна туна.
 — Ваз завай хабар къадай гаф авайни? — жузуна
 Идриса.
 — Авай, валлагъ авай, Идрис дайи. Ихтияр гайитIа...
 — Гъясятда хабар яхъ, — лагъана Идриса ва вичин
 тIуб, тапанчидин луъле хъиз, Квасадал тIуъкIуърна. —
 Аквадай гъаларай, ви рикIе са гаф ава. Авани?
 — Ава, ава. . Я Идрис дайи, за ваз вуч лугъун?..
 Вуна гъамиша чи къайгъу чIугурди я, чаз чида... Амма
 и йисуз лагъайтIа, вуна чаз аялриз хъиз... Баълияр вуна
 чаз гъанани? Гъана. Афнияр вуна чаз гъанани? Гъана.
 Кърпузар вуна чаз гъанани? Гъана. Ичер, чуъхверар...
 Вуна чаз тагъай затI амач... Заз лугъуз кIанзавайди ам
 и хъи, икъван еке къайгъуяр авунин себеб вуч хъурай,
 чин Идрис дайи?
 — А-ан, чир хъана, чан хва, чир хъана, — Идриса
 милидаказ хъверна. — Аферин, Ибил Кваса! ГъакI ак-
 маз, вун акбулдиз хци инсан я хъи! Са касдиз хъайитIа-
 нн зи къайгъударвал акуна, — мадни хъверна Идриса.—
 Зн, чан хва, анжах са чубанар патал къайгъударвал
 ипизвач. За, квез хъиз, вири катрамаканвийриз агъа
 хуърсрай емишарни майваярни, алакьдай вуч хъайитIа-
 мн гъана, неъ, лагъана. Чир хъайитIа, хъухъ, чир та-
 м.яитIа... Виридаз тахъайтIа, садаз-къведаз гъикI хъайи-
 Пмп чир жеда...
 Вуна себеб лагъ, себеб! Вуна чав нез тагай емиш-
 і і і і майвани, са затIни амач... Вуна садлагъана ихътин

гуъзлемиш тежедай гуъърметар, къайгударвилер аву-
нин себеб лагъ! Вун гзаф мергъаматлу хъунин себеб
лагъ, — хъверна, руфунилай гъил алтадна Ибил Ква-
сади.

Кимел алай къад-къанни цIуд кас вири санал Идри-
сап сивиз килигна. Абур чарх яна къванерал ацукъна-
вай. Чубанарни, колхозчиярни, къуъзуъбурни, жегъи-
ларни...

Седри Идрис Ибил Квасадиз килигна, ацукъна жа-
ваб гуъзлемишзавай катрамаканвийризни. Им рагъ
акIизвай вахт тир ва и акIизвай ракъинин эхиримжи
нурари Идрисан бириш-бириш хъанвай яхун чин ишигъ-
лаван авуна. Ада вичин къуънер агажна. «За квез вуч
лугъун?» Амма жаваб тагана акъвазнач.

— Гъелбетда, я балаяр, гъар са кардихъ вичин себеб
авайди я...

— Лугъуз кIанзавачIа, лугъумир, Идрис дайи... За
гъакI хабар къур са гаф тир, — мадни руфунилай гъил
алтадна, Ибил Квасади са синаб сивиз гадарна.

— Вуна гъа кар хабар къуна, пара хъсан кар авуна,
Ибил. Гила за квевай виридавай санал хабар къан: гъикI
я а емишар, майваяр, дадлу яни? Машмашар, шефте-
лар, памадурар, халияр...

— Хабар къун куъз я, Идрис? Ваз жуваз чизва хъи...

— Белки абурун дадлувили куъ вилер ахъайдатIа?
Аквадай гъаларай гъа за лагъайвал жезва .. Ингъе, Ибил
Квасади, дагъдай, хиперилай хтанвай Ибил Квасад!
хабар къазва... Яни Ибил Квасадин вилер амайбурулай
фад ахъа жезва...

— И чIал чир хъанайтIа, Идрис дайи, за хабар къа-?
дацир.. Вуна са гафуналди жаваб гудай чкадал, лекси
кIелзава... Зи вилер, емишрин дадлувал...

— Хъел къвемир, чан хва.

— Хъел къвезвач...

— Чан балаяр, чун чи бубайрилай, ата-бубайрилай
инихъ гъа и къванерал чIехи жезва. Чи уъмуър гъа

И хъамайрин гуьгъуьнаваз акъатзава... ГъакI хъайила, чи квел айиб эцигзавач, куьн агъанравай багълариз, тарариз, къарпуз-халидиз, пагъ атIана килигиз жеда... ГъакI хъайила, за квез хайи бубади хъиз, лугъузва: чилин къадир хъухъ... Амма чахъ чилин няметрин къадир ниа, чилин ваъ! ТIая чил? Къуд лад къванер я... Картуфар цадай къве сал ава, вассалам! Чилер лагъайтIа, шъанра ава... Аранра... Гъикъван кIандатIа, гъакъван ппа... За и гатуз квез чилин вири няметар гъана, куьне цбур тIуьна, куь балайрини тIуьна... Белки гъабуру, гъа няметри квез са вуч ятIани лугъуда? За гъа икI фикирнп... За куьн мажбурзавач... Гъич са касдини куьн мажбурзавач... Им гъар са касди вичи-вичиз гъялдай месэла я...

Фикирна, фикирна катрамаканвийри, эхирни, са шумуд касди къил юзурна.

— Валлагъ, седри Идрис, пара дерин фикир гвай инспн я вун...

— Ахпа са ихтин карни ава, чан рухваяр, —■ лагъа-п;I Идриса. — Инсан вичин уьмуьрда анжах са вич патал яшамиш хъана кIандач... Ада гележегдин тухумрин, вбурун яшайишдин фикирни авуна кIанда... Инсанди... Седри Идрисан гаф къатIна. Ни къатIнатIа чидани? Сельсоветдин седри Мазая! Идрис рахадайла, чина р аваз агатна, ада са вуч ятIа кушкушна.

- Им аку гъа-а! — хъел агана седри Идрисаз. — Ид. | щиз захъ галаз сирер ава жал? Лагъ виридаз ван Жед^йвал! Гъарайна лагъ! Кушкушзава. Виридаз ван хъурай, я Маза-ай!

- Анал... Идарадин вилик са кас атанва... Ада седри Идрис хабар къазва... Вун хабар къазва. . Кхъинарднй кас я... Ктабар кхъидай кас... Вичи гъакI лагъана... Вун акваз кIанзава...

Идрисан чин акваз-акваз дегиш хъана, адан чина Кус ип...I гна.

Кхъинарзава, лугъузва? Ктабар? Яваш, я Мазай!

— Ун, — хъверна Мазая. — Вичи гьакІ лугъузва.

— Ам за фадлай гуъзлемишзавайди тир. Эхирни атана, маладес! ТІвар, фамилия гьикІ ятІа лагъанани?

— Лагъана, лагъана! Ахун Ахунов атана лагъ лагъана. Заз гьакІ лагъана, вичи! — бирдан Мазай пахъапахъ ацалтна хъуьрена.

— • Ву-уж, ву-уж? — садлагъана цуру хъхъана седри Идрисан чин. — Ахун Ахуно-в-ов? Аху-ун...

— Вичи гьакІ лагъана: Ахун Ахунов атанва лагъ! — тикрар хъувуна Мазая — Кьил тик кьунва... Зунни саймишнач... Вун акваз кІанзава...

— Аку гъа-а... Ахун Ахунов... Ада чакай са ктаб кхъидайвал я..., — мурмурна Идриса. — Чи хуьруькай, чи чубанрикай... Чукура, ам тадиз инал гъваша! За иниз ша лугъузва лагъ!

Седри Идрис вичин кьатІ хъайи ихтилатдал хтанач. Катрамakanвийриз, чубанриз лагъайтІа, Ахун Ахунов атун, ада чпикай ктаб кхъин къавалай кац катая хъизни туш. Абуру кьуьзуь Идрисан амалдарвиликай хиялзавай. Аку гъа-а, и чи кьуьзекан вич кван кьвед чиликай физва!.. Гъана агалдарна халкъдихъ, булах хъиз, халини, баълини, ични, чуьхверни, машмашни, хватни, лугъузва: белки ибурун дадлувили куь вилер ахъайда-ј тІа? Нез гана гъа вичи гъайибур, чи вилик ихътин зур-ба месэлаяр эцигзава. Агъа патариз куьч хъана кІанзава... Цийи хуьр... Ахпа а хуьрни жеда седри Идриса кутурди, гъадалай амай аманат... Идрисан хуьр...

Белки ада кье инал кІватІнавай кьад-къанни цІуд касни гъа и вичин фикир лугъун патал кІватІайди тир-тІа? Кье ада са кьадар чубанриз эвер ганвай. Кье сувар я, лугъузвай. Чубанрин Югъ! Седри Идрисай акъат тавур кар амани?! Кье чубанрин сувар я. Мукъварал абур кьишлахрал рекье гъатда, гьакІ хъайила, кье чна чубанрин сувар кьиле тухуда!

Чубанри чпин хиялардайла, патав гвай кьекъуьндикай са зуьрнечини далдамчи пайда хъана... Абурун гуь-

Ѓуьна са гелегь аялар авай. Зуьрнечидшш далдамчиди туьнт макьам язавай, аялри, абурун гуьгьуьналлаз, уюнар акьудиз, кьуьлерзавай... Ѓакьикьатда сувар башламиш жезвай. Седри Идриса садрани таб авурди туш! Манийрал илигна, вини магьледай са десте рушарни атана акьатна. Ваь, им дугьриданни халис сунар тир... Чубанар, кьилер галтадиз, сад-садаз килигна. Чубанрин кефияр кьумбар хьанвай. Вуч ава кьван абуроз?! Седри Идриса абуроз алакьдай вири шартлар мратмишнава, абуроз гьуьрметзава. КГвалера кандуяр ;щанва. Як ви кIвале, гьуьр ви кIвале, картуфар ви кIвале, целцени ви ниси, даркалда — шекерни пампаяр! Мад ваз вуч кIанда? Аялрал пек-партал. Папан чина хьвер!

Хабарни авачиз, гьеле са касни инанмиш тушиз, халис мехьер-сувар башламиш хьанвай. Тамада вуж тирт Ia чидани? Ѓамиша хьиз, гьар сана хьиз, виридаз чидай Насруллагь муаллим! Чумахь гьиле кьуна, эвелнимвел вичи кьуьлиз, ахпа ада са-сад кьуьлуьник галчГурчлвай... Буюр, ша, кьуьл ая лугьудай туш Насруллагьа. Ада хабарни авачиз гьиликай кьада ва, са гафни талп>ана, деминиз галчГурда.

Хуьре са касни инжиклу жедач Насруллагь муаллимднкай. Вирида тамада яз ам кьалурда...

Ѓа икI, зуьрне, далдам, кап ягьун, кьив гун худда (шай арада, агьадихьай са кас йтана акьатна. Яраб им гьа чаз чидай Ахун Ахунов я жал? Ѓа и чи хуьрйя Дербент галай патахьди катайди... И кьилелай чIар фенвайди... Чими я лугьуз, ада вичин кепка са гьиле кьунвай... Адан муькуь гьилик сандух хьтин са затI кнай. Ам портфелдин жуьредин са затI тир.

Портфель чилел эцигна, ам кьуьлзавайбуруз килигнм. Хьверна, рази яз, кьил юзурна. Ахпа ада чапла иьилин тупIаривди келледин са кьвалал аламай чIарар м.оцГил хьанвай кукIушдихь эвяна.

КукIуш чуьнуьхна, кьил тик кьуна (на лугьуда, ада

къамухъай са къуша пут куърсарнавай), чГагана акъваз-на... Фурсар гвай, къезил акъулдин, даяз акъулдин итим тирди гъсятда чир жезвай. Акъван къил тик къун куъз герек я? Пел келледилай виниз хкаж хъанвай...

Юкъван буйдин ам, къарачийрин тухумдикай тиртІа, тахъайтІа РагъэкъечІдай патан халкъарикай тиртІа, гъар гъикІ ятІани, ина амукъай, и дагълара амукъай къурабайрикай тир... Вилерни, къалин куъруъ рацІамарни, аскІан гъвечи нерни дагъвийриз хасбур туЪшр... Вичи, пІузарар къежириз, тфудивди хъуътуълриз, ахпа абур фитІинзавай... «Белки ктабар кхъидай инсанар вири гъа икІ, пел цІалцІамардай, ва я, пІузарриз тфу ягъиз, абур хъуътуълардайбур ятІа? Бажагъат», — хиялзавай катрамаканвийри Ахуназ килигиз.

Зуърнени далдам акъвазайла, садра мадни пел цІалцІамарна, ахпа пІузарриз мецивди тфу яна, абурни назик авуна, къил тик къуна, Ахуна виридаз ван жедайвал салам гана:

— Квез и чІаван хийирар хъурай, жемятар! Катрамаканвияр!

— Валлагъ гъа чаз чидай Ахун Ахунов я им, — лагъана седри Идриса.

Чин агажна, са гъил вилик яргъи авуна, Идрис Ахун Ахунов къаршиламишиз фена. Гъа и кимел, вири алай чкадал, виридаз ам акурдалай къулухъ...

— Ваз хвашкалди, я Ахун!

— Сагърай, седри Идрис, гзаф сагърай!

— Баркалла, чан хва, гила акъуллу хъижезва вун.

Насруллагъ муаллимди, гъерекатна атана, мугъмандин гъил къуна.

— Насруллагъ... Гъамишалугъ муаллимни я, тъамишалугъ тамадани...

— Ахун Ахунов, — лагъана мугъманди.

— ГъикІ я кІвалахар, кеф-гъал?

— За ваз гъикІ лугъун, Насруллагъ... Зи кІвалахар са тІимил виниз фенва... Хъсан патахъ, гъелбетда...

Идриски, Насруллагъ муаллимни, инал алай вири
.кятрамаканвиар, пагъ атІана, Ахун Ахуноваз килигна.
Им садлагъана икІ гьикІ дегиш хъана, и вичи лугъуз-
лайвал?! Им чаз виридаз чидай кас я эхир...

Муаллим тир и Ахун АХ>І;ОД. Гишин йисара. Каш
л пай Катрамаканда. Гъатта къел вуч я, гъа къелни жа-
і ъидачир. Къел квачир картуфар нез, мегъ нез, аялар
мектебдиз фидай ва гъар юкъуз абур Ахун Ахунова га-
тпдай. Хата ийизва лугъуз. Эвелни-эвел ада, гъарайдал-
ди хабар къадай:

— Дуъз лагъ, и... ни авунатІа хиве яхъ, ламран
супшар!

Аялри жаваб гудачир. Садани. Гъавиляй гатадай
Луна са-сад.

Гъа икІа тарсни куътягъ жедай. Сад шехъиз, муъ-
куъди хъуърез... Аялар я ман са тахсирни квачир, гу-
плгъсуз. Язух, гишин аялар.

Эхирни Идриса и кар эхначир. Эвернай ада Ахуназ
ндарадиз, хуъруън чІехибурун патав ва лагъанай:

— Мадни ихътин кІвалах тикрар хъхъайтІа чна вун
муаллимвиляй акъудиз тада.

— Мектебда къил тваз жезмач, я Идрис!

— Аялрал вуч тахсир ала?

Пакадин юкъуз Идрисан хтул,;гъвечІи Азиза, лап гъа
Ахун Ахунован вилик, муаллимдин столдал экъуъчнай.

Гила вуна вучда? Гатанай Ахуна гъвечІи етим. Ид-
риса хуъзвай бала. Етимханадиз ракъуриз тутурди.

Амма Азиз ажузбурукай тушир. Къунай ада Ахунан
tlі гъилин чІехи тІуб сиве ва акъван кІевиз класнай хъи,
Ахуна къуълер авунай тІарвиляй.

Эхирни аялар фенай муаллимриз эвериз. Къве касди
ьбуна, гужуналди ахъайна сив етим Азизан, Ахун Аху-
номан тІуб азаднай, ам къатІ хъуникай къутармишнай.

И дуъшуъш вири райондиз чир хъанай. Гъа и дуъ-
ш\|.ш себеб яз, Ахун Ахунов муаллимвиляй акъуднай.
Б м'далдини адаз вич муаллимвиляй акъудунин себеб-

кар седри Идрис хъиз. чида. Амма Идриса ахътин Карј авуна жал? Яраб Идрисай, и кьуъзуъ, камаллу касдай.] ахътин кар акъатда жал?! Ваъ. Ахун Ахунов кГвалах-и дилай алудуник адан пай квачир. Ам муаллимвиляй] акъудайди вичин инсафсузвал хъана...

Ахпа и Ахун Ахунова колхоздин саларай картуфар чуънуъхиз, базардиз тухуз маса гуз хъана. Идрисак акатна къалабулук. Эхирни кар милициядиз аватдай арада, Ахун Ахунов хуъряй экъечІна, Дербентдихъди катнай.,,| Ана ам ветегайрал акъатна... Ингъе, гила ам хуъруън-| вийрин вилик пайда хъхъанва.

Идрисни Насруллагъ муаллим Ахуназ вилерин і никай килигна. Адак вуч кватІа чирна кІанзавай. Гъурмет-берекат вири авуна кІанда.

— За ваз мад сеферда лугъузва, чан хва зи, ву* хвашкалди, вун атана — рагъ атуй! Вун чна гуъзлеми* шиз са йис тир... Чир хъанани? Дуъз са йис, — хъвернг Идриса, Ахунан далудиз са кап яна.

— Ихътин гафар ван жедайла, зи рикІ шад жеда! Сагърай вун, седри Идрис!

— Заз чизвай, катрамаканвийрикай ктаб кхъидай кас къведайди... Заз хабар ганвай. Амма вун къведайд* и чи играми Ахун Ахунов къведайди низ чидай, ча! хва?! Вун атайла, зун пара шад хъана... Вунни пара шад хъурай!

«Іна са кар авачтІа, хъсан я хъи! — садлагъана рикІиз кичІ яна Ахунан. — АтІа, за чуънуъхай картуфар... Ибуру зун къуртІа... Ваъ, Идрисан фикир ахътинди жеч. Икъван вахтни алатнава... Милицадив вугудайтІа, ада икъван гагъди вугудай... Зи къадри чир хъанвай хътинди, я адаз... Мухбир...»

— Вун хътин инсанар чи хайи дагъларин, Катрама! кандин чилин баркаллу няметар я, седри Идрис! — лаІ гъана ада шаддиз, са гъил виликди авуна.

— ГъакІ хъайила, ваз аллагъди бахт ганва, — лагъана Идриса ва адаз вичин биришри къунвай чапла вил

лкъална, са виляй килигна. — Ви кІвалах акъулдин, зи-и.иидин кІвалах тирди чаз чизва, чан хва... Вун мадии шиш дережайрив агакьрай! Амма за вавай са гаф хабар къан: ви пеше, ви кар-кеспи ви рикІиз бегенмиш яни? Вучзава вуна?

— За ваз гьикІ лугьун, алай вахтунда инсаниятдин иилик гзаф четин, амма гьал тавунвай, гьал авун чарасуз тир муракаб месэляяр акъвазнава. Философиядин рекъай, социологиядин рекъай ва маса рекъсрай... Зун исятда гьахьтин месэлайрал машгьул я... Дяведи арадл гьанвай месэляяр ава, гьабур къарагьарна, гьална кІанзава.

— Аферин вазни ви бубадиз! Вун чи къилин чГехивал жодайди чаз чизвай! — шадвал къалурна Идриса.

Ахун Ахунова тадиз пІузар жакьвана, вичин къил ■|ик къуна. Адан аилер гзаф яргъара, цавун аі къиле кч.екъвезвай. Дерин фикирри ам гзаф яргъариз тухван-имз аквазвай. Килигна-килигъа яргъал цавариз, ам эхирни седри Идрисахъ элкьвена.

— Валлагъ вуна зун айибмир, чан хва, инсандивай ничин са аялдин къайгъу чІугваз жедач... Са цІегьрен, сп бацІидин къайгъу чІугваз жедач... Са бязи инсанри-ипй лугьузва за... ГьакІ хьайила, бес вуна, чи бала тир А.\уна и вири дуьньядин халкъарин къайгъу чІугун зар-крат кар яни? А? Туш, чан хва! Аферин вазни ви бубадиз! Виш сеферда! О-о-отІа яргъал Кефердавай, о-о-отІа яргъал РагъэкъечІдай патаравай халкъарини кваз шшай таре къачуда... Ваз килигиз, чпин чирвилер арту-хмрда. Абу|рни ваз, вун гьи мукан къуш я лугьуз, килиг-чиийайди я... Катрамакандани ихьтин инсанар авайди я, лугьузва! Бес им чи къилин винизвал ту'шни, чан хва?

Явашдиз къил юзуриз, вич и гафарихъ галаз фадлай |>|.ж тирди малумариз, Ахун Ахунова тадиз вичин вилик і ъаиа эцигнавай чай хъвазвай. ЧІурал ацукьна, хур ■ м.пена, къил тик къуна...

— Насруллагъ! — гьарайна седри Идриса. — Нас-

руллагъ, лагъ чи къилеллай папариз, инал са халича экІярай... Чун гъа инал ацукъдайвал я лагъ...

— Бес куь кІвалахар, хуьруьн гъал-агъвал гьикІ я?—• жузуна Ахун Ахунова.

— Иниз килиг, — лагъана седри Идриса, вичин эрчи гъилин чІехи тІуб тик къуна, Ахуназ къалурна. — Лап гъа икІ! Акунани? И зурнеяр, и далдамар вучтинбур ятІа чидани ваз?

Ахуна къил юзурна.

— Ибур, чан хва, Чубанрин суварин зурне-далдамар я... И мукъвара абур къишлахрал фида... Гъак! хъайила, и сувар тешкилнава за... Колхоздин амай кІвалахарни хъеан я.

Насруллагъ муаллимди, тадиз гъана, халича экІяна, адал стол эцигна, столдихъни къве стул эцигна. Столдилай суфра экІяна, адал Катрамакандин вири няметар дуьзмишна.

Седри Идриса, рази яз, къил юзурна, Насруллагъаз килигна, чина хъвер аваз кушкучна:

— Вунни яваш-яваш акьуллу жезва, Насруллагъ! Вазни чиниз багъа мугъман атанвайди чир хъанва... Маладес, чан хва.

Ахпа седри Идрис Ахун Ахунован чиниз килигна, хъверна, ахпа, садлагъана адан чин атІугъна. Ахпа ада мадни хъверна.

— Вун яргъариз килигзава, яни? — лагъана Идриса. — Ина, чан хва, гъа икІ я... Хуьре — рагъ, дагъдин кукІвал — цифер... Бес ви кІвалахдин тІвар гьикІ я, чан хва Ахун?

— И дагълариз килигдайла, инсан абурун гъайбатлувили къарсатмишзава, — лагъана Ахун Ахунова. — Зи кІвалах, за ваз лагъанай хъи, илимдин кІвалах я ман... Заз еке проблемаяр авай илимдин месэлайрикай ктабар кхъиз кІанзава.

— Же-е-еч! — мягтел хъана Идрис.

Ахун Ахунова заландиз къил юзурна.

— Пара четин кІвалах я ви кІвалах, чан халудин...
Пара четин кІвалахни я, пара гъурмет авай кІвалах-
ии... Югъди, йифди, гъамиша гъа са кІвалах... Бес акІ
хъайила, вуна зун айибмир, чан халудин, ви зигъиндиз
хата жедачни? Акъулдиз хасарат жедачни? Ахътин кІва-
лахдал машгъул инсанди, и чи дагъларин вирт ишлеми-
шайтІа, пис жедач... Чи вирт дарман вирт я... Вун хъфи-
дайла, халуди ваз... Вун хътин инсанар хвена кІанда...
|}ун хътин| инсанар чи дамах я, дамах! Фу къачу! Фу
нез-нез ихтилатин чна... Аку, колхозар тешкилай йикъа-
лай инихъ за халкъдиз дуъз рехъ къалурзава... Дяведин
йисарани... Къуъзуъ я лугъуз, зун армиядиз тухвайди
туш, ваз чизва... Са балкІандилайни са ламралай баш-
ламиш хъайиди я и чи колхоз... Дяве башламиш жедал-
ш|, чина виш агъзурдав агакъиз тІимил амай... Лапаг-
рпн къадар лугъузва за... Дяве хъначиртІа, чан хва,
иаллагъ чахъ исятда самолетар жедай, самолетар! Дя-
ноди чун агажна... Хъухъурна хъи чун и дяведи!.. У-у-
уф... Халуди ваз вири даннир гуда... Ваз герекди ацукъ-
іііі кхъин я... Абур ахпа... Вуна мус хабар къуртІа, гъа
мпхтунда... Я чан хва, бес ви кІвал-югъ, паб-аял, къуни-
къунши?.. Вуна абур инай хутахнай...

— Вири хъсан я. Руша институт куътягъзава...

— Лишаи кутунвани?

— Ваъ.

— Тадиз лишан кутур... Лишан кутуна, гъульуъз га-
ня алуда! Зи гаф рикІел хуъх, чан хва...

— Сифте зани гъакІ фикирнай... Гила за масакІа
фикирзава...

— ГъикІа, лагъ кван, халудизни чир хъурай...

— Исятда, седри Идрис, илимдин ракларар ачух
чипна... Чун вири санал адан къакъан дережайриз, адан
|ъуъндуърриз хкаж жезва... Чпи минетзава, ша лугъузва,
нБ'ла, куътягъа, къачу илимдин дережа... Вучиз къачу-
И.ІЧ? Са къвед-пуд макъала кхъейтІа...

Пара дуъз гафар я, чан хва. Пара лагъайла, лап

т

пара! Гьикъван илимлу, камаллу инсанар артух хъайитIа, гьакъван чаз хъсан я! Вири халкъдизки хъсан я, вири уьлкведизни... Илимсуз хъун — буьркъуьвал я, буьркъуьвал...

— Са къад йисалай чахъ, гьич тахъайтIа, са цIуд агъзур кас алимар жеда, седри Идрис,—лагъана Ахун Ахунова. — Са армия алимар!

— Аллагъди квез виридаз, кхъиз чндай ксариз, кIелиз чндай ксариз, алимриз анжах чандин сагъвал гурай! Чна куьн патал вуч квез кIан хъайитIани, къурбанд ийида... Кхъихъ, чан хтул, кхъихъ! Къуй чун такIанбурун чан акъатрай! Вун хътин рухваяр... Вун хътин рухвайрикай гьар садакай са агъзур хъурай!.. Насруллагъ! Эй, я Насруллагъ!

— Гъай, Идрис дайи.

— - А зн хтулриз лагъ хьи, фена зи кIвалевай яцIу

дафтар гъу|рай!.. Ада зи са хейлин кхъинар ава... Хъипи жилдер алай, дуьз цIарцIин дафтар я лагъ!.. Къад лагъай йисарилай инихъ а дафтарда зи кхъинар ава. Гила халуди абур ваз пишкешда, — лагъана Идриса'Ахун Ахуноваз. — Халуди ваз гьатта революция жедалди инин агъалийрин дулаижагъдикай, абур квел машгъул хъанатIа, гьикI дуланмиш хъанатIа, вири ихтилатда... Данияр вири зи дафтарда ава... Къад лагъай, къанни цIуд лагъай йисарин даннир... Ахпани, аку, виликамаз ваз халуди лугъузва... Вуна чи катрамаканвийрикайни Катрамакандикай ктаб кхъена хьи, — халуди ваз гьасятда са жунгав багъишзава... Пишкеш яз гузва! Колхоздин ва колхозчийрин патай... Ягъа гьил! Давай...

— Седри Идрис, — пIузарар къежирна, фитIинна Ахун Ахунова ва къил тик къуна. — За колхозрикай кхъизвайди туш, седри Идрис.

— Вуч, вуч?!

— Колхозрикай кхъин зи кIвалахдиз талукъ месэла туш.

— Вуна колхозрикай кхъизва-а-ач?!

— Ваъ.

— Вагъ! Заз акІ хъанвай хъи, вун катрамаканвий-рпкай ктаб кхъиз атанвай хъиз...

— Ваз хъел къемир, седри Идрис, заз ина илимдин кІвалах ава... Зун гъа кІвалахди иниз акъуднава... Вун инжиклу жемир...

— Инжиклу жез зун аял туш, чан хва... Амма ваз П чи хуъруйкай, и чи чубанрикай, колхозчийрикай кхъиз кІан тахъунин себеб вуч я?

— Седри Идрис, заз жуван илимдин кІвалахар авай-ди я. Исятда заз миллетар-чІалар сад хъунин, абур гтхавилин хзанда къаришмиш хъунин гъакъиндай ктаб и... кхъиз кІанзава... Им илимдин ктаб я... Мисал патал, клкахънавай некаягъар.

— Какахънавай некаягъа-а-ар?!

— Ун, некаягъар.

— Им гъикІ гъавурда акъуна кІанда, я чан хва?

— Паб, къачун чна, лезги руш я... Гъуъл — иналлай си дарги... Идаз лугъуда какахънавай некаягъ...

— Чир хъана. А-а, аку гъа, — къил юзурна Идриса. — А-а-а...

— ГъакІ хъайила, седри Идрис, заз куъ куъмек чарасуз я...

— Гъихътин куъмек, я чан хва? — Идрисан чин агаж хъана. — Къуъзуъ хъанва, заз хъсандиз ван жезвач-е... Им вуч лагъанай?

— Вуна заз куъмекна кІанда. Гъа ихътин какахънаппй некаягърин гъакъиндай са тІимил ихтилатар авуна нІлнда... Къад лагъай йисарилай инихъ и хуъре хъанвай п., тІ ихътин вакъиаяр ваз хъсандиз чизва...

Седри Идрисан рацІамар агаж хъана. Са шумуд сеферда дериндай нефес къачуна, адан сивяй уьфт ягъай 4І.из, сес акъатна:

--- У-у-уф--- За ваз, чан хва, залай алакьдай куъ-Мт'К... Зи майишатдиз талукъ куъмек — башуъсте. Гък ■|, і пуз ваз кІан хъайитІа, гъа чІавуз...

— Чухсагъул, седри Идрис. Илим четин кІвалах я, ам патал гъамиша кърбандар гана кІанда, амма вун хътин камаллу инсанар дуьшуьш хъайила, илимдин рекъер, шегъре рекъер хъиз, гегъенш ва дуьзбур жеда...

— За ваз гъикІ лугъун, я чан хва? Мисал патал, завай влз лугъуз жеда, са ихътин кІвалах... Заз чидай кІвалах... Шаз чна чи лапагрин жинс цІийи хъувун патал гъерер гъана... Хунзах чидани ваз? Гъанай гъана... Зурба гъерер ава абу/рухъ. Гъанай гъерер гъана чна, чан хтул, чи лапагрин яна... ЯхцІурни цІуд гъер! Им чи зоотехникдин кІвалах я...

— За вахъ яб акална, седри Идрис... Заз ваз лугъуз кІанзава хъи, вуна закай ягъанатарзава... Зун ваз аял туш, седри Идрис...

— Мад вун аял тахъайла, за алим итимдиз вуч лугъу;, я чан хва? Зи пудкъад йисалай артух яш я, зи хиве майишат ава, захъ туьтуьнихъ къван жузван къайгъуяр ава, гъа и дарадарда атана, вазни за къад лагъай йисалай инихъ Катрамаканда хъанвай какахъай некаягъ-рикай ихтилатарна кІанзава!.. ОтІанал сельсовет ала! вун атана зи патав... Им анихъ хъурай, я чан хва, вири-і да ктабар кхъизва... Гъихътин ктабар! Революционерри-і кай, Ватандин Чехи дяведин игитрикай, и каш-мекъ хъайи йисара чи советрин халкъари къалурай зегъметдш игитвилерикай, э-э-эй, за ваз вуч лугъун? Хъсан манияр! кхъизва, хъсан махар, хкетар кхъизва... Вун атанва инал, за какахъай некаягъар... ИкІ хъана, зун акІ хъана, илим-дин рекъер гегъенш хъана... Э-э-эгъ...

Седри Идрисан чапла раыДамди, тарп-тарп-тарп ийиз, са шумудра хкадарна ва ам са вилай и вичин вилик* ацукънавай хилер квачир перем алай, гъилихъ къизилдин сят галай, са вахтунда хуьряй катна, гила хтанвай Ахун Ахуноваз килигна. Яраб ихътинбур гъинай пайда жезватГа и чилел? Яраб ибурун къаст вуч ятІа? Фу-къиранвал?

Ахун Ахунова садлагъана вичин чин атГугъарна. .x

- Я чан хва, я сивиз кьейи хва, ихьтин алимар же-
идП затГ туш, я кьелемдиз кьейи хва... Я чан хва, вун
і ядра кьуд патахь килига... Аку, лам гьинал алатІа,
Г».Ілклан гьинал алатІа... Эвел гьабур чир ая... Са кьелем it
\ П, са кьавахдин хел цун, ам чІехи авун, адаз кьул-і.
п> авун, чан хва, чІехи илим я. Лап гьа пурфесорди-і
и'иги тежедай илим я... Вучиз лагьайтГа, а кьелемди-і
п'і тар жеда, адакай тар хьайила, адан куьлгедик га-і і
гиавай са инсанди ял яда. Ядани? Яда. Адан'куьлгедик і
і.і-кьара кьаткида. Кьаткана, абуру гирнагьда.
ИГшдани? Ийида. АкІ хьайила, нек артух жеда. А таран
> і врафі са хел кьула куда. Адан цІал са хуьрек гьазур-|,
чан хва. КІвале чими ийида, чан хва. КЛвале чими акила,
хзандин кефийр кьумбар жеда. Кефийр кьум-• ф
хьайила, уьмуьр гуьлуьшан жеда. Уьмуьр гуьлуь-
І І . ш хьайила, аялрин чина хьвер жеда. Аялрин чина
к і.пср хьайила, дидейрин рикГер шад жеда. Дидейрин ри-
кІср шад хьайила, бубайрин уьтквсмвал артух жеда...
Акунани са кьелемди авур кьван чІехи, зурба кІвала-
Хар, чан хва?! Эй, Ахун, Ахун... Акунани са тар чІехи
йиун гьихьтин пурфесорвал ятІа! Вуна а жуван кьил са
Тпмил агьуз ая... Ам ичІи я, пичІини я, гьакІ хьайила,
гьнмиша тик акьваззавайди я жеди ам, чан халудин.
Вун закай инжиклу жемир, за и гафар, вун клан хьана,
ни хиирдиз хьуй лагьана, лугьузвайбур я. Эгер вун та-
hІаіі тиртІа, халуди ваз ахьтин гафар лугьудачир... Эгер
un.і гишин ятІа, ви папаз, ви аялриз гишин ятІа, лагь
холудиз. За ваз, валлагь, гьа колхоздиндакай са цел
вхтарма гуда, са кьве пут мухан гьуьрни гуда... Хутаха
жупан кІвализ. ТуштІа, чан хва, чал инсанар хьуьруьр-
мир... Какахьай некагьар, макахьай некагьар кьачуна,
иниз-аниз жуван кьил сухиз, чун кьацІурмир, чан бала,
нал минет хьуй. Эвелни-эвел инсан хьухь, ахпа итим
чьуль! Аку, алим хьун регьят я, амма итим хьун — че-
ши. ГьакІ я гьа-а-а! Им риклел хуьх! И ви буба Уста Vi-
млтни зун хванахваяр тир... Дербентда... Революция-

дилай вилик... Жегьилар яз. Къе ам дерлек жедай, ла-|
ка — далдамчи! Къе далдамчи я, вагъ, пака — суьннет-
чи! Къе суьнпетчи я, пака аквада ваз, чайханада чайр'
гузва ида... Къе чайханада чайчи я, амма са шумуд!
йикъалай вучда ида, Усугъиз хтана, гъанал, кимел ба-
зар ахъайнава, кендирагъар, гъалар, рапар маса гузва...
Алверчи я... Вири крар алакъдай, амма са карни бегъем-
I диз чидачир. Амма мез авай! О-о-о! Шалам хътин мез.]
Рахаз чидай, гафарин устад тир... Ваз хъел къвемI ;
хъфейла зи патай адаз салам-дуъа лагъ. За адаз гъ
миша чинал лугъудайди тир. Гъа и ваз лагъай гаф
адан чинал лугъудайди тир. Зун, лугъудай ада, Идрпс.,
аквадай гъаларай алверчийрикай я. ГъакI лугъудай.
Къифрен дарман я лугъуз, гъуьргъуьр авуна, къуьрен [
цДимилар маса гудай... Алакъдай касдилай... Вунни, за
аквадай гъаларай, гъадал атанва, амма вав гзаф дамах
гва, чан хва... Эй-эй-эй! Ви гъил инихъ ая. Ша чна
гъил-гъилиз ягъин...

Седри Идриса Ахун Ахунован гъил вичин гъиле
къуна.

— Гила аку, за вуч лугъузватIа, Ахун. Ваз руш ава,
вуна лагъанай. Заз хва ава, урус хва. Зи хва... Цуьк
хътин жегъил я... Урус миллет. Ша чна абуруз мехъер
ийин. Какахъай некаягъни жеда, ви ктабни жеда, вири
крар дугъри ва гъахълу жеда... Жувалай башламиша.
Гъар са кар жувалай башлами'шна кIанда, гъа вахтунда
вахъ вири инанмиш жеда...

Ахун Ахунова садлагъана дартмишна, вичин гъил
седри Идрисан яхун гъилий акъудна.

— Эгер вун залай яшдиз икъван чIехи туширтIа, сед
ри Идрис... Ваз зун икI русвагъиз кIан хъун за ваз са
вахтундани багъишламишдачир! Анал заз са муаллим-
ди ахътин гаф лугъун анихъ хъурай, ви сивяй заз ихъ-
тин гаф ван жен?! Къуьзуь инсандин сивяй! Ваз айиб
тушни?

— За-аз?! -^

— Бес низ?
 — Вагъ, — къуьнер чукъвена Идриса, — ваз кака-
 хъаи некаягърикай ктаб кхъиз кІанзавачни?
 — Ктаб зи руш туш...
 — А-а-ан, — заланз-заланз, са шумудра къил юзурна
 Идриса. — Багъишламиша... Чаз, вун гъи мукай экъечъ
 Мппай къуш ятІа, фадлай чизвайди я, чан хва...
 — Зазни куьн вири чизва... Амма квез чизвач.
 — Ву-уч?! — гъарай акъатна Идрисай.
 — Ктаб са кІвалах я, жуван руш — маса кІвалах...
 — А-а-а! Гъавурда акъуна, — Идриса заланз-залан
 былл юзурна. — Эл-жемьтдиз са рехъ къалуриз, жуваз
 мяса рехъ хкъанавай кас я...
 — Вун къуьзуь итим я, Идрис. И дуьньядал ваз те
 мп!) кІвалахар пара ава... Ваз дуьньядин са пад акваз-
 п.і, чаз, алимриз лагъайтІа, адан къве падни аквазва...
 — Хийир авай са кардалди мпшгъул тахъана, не-
 каягърин гуьгъуьна гъатун — гъа им дуьньядин къве пад
 ки акун я, тушни? Къарийрин рахунар. Халкъ-жемьт
 куьн къайгъуда ава, им куьн къайгъуда. Гъа и вуна лу-
 Гъузвай некаягъар тир чаз кимиди...
 — Вахъ галаз рахун четин я, Идрис.
 — Рахамир акІ ятІа.

15.

Синаб ичинив пакъра-а-а-акъ ийиз туна ва са нефес-
 да.мди вири санал туькъуьмна, Кваса Ибила эхирни
 к\ун Ахунован портфель хкажна. Адаз аквазвай —
 «■ч!схибурун» ихтилатар куьтягъ хъанвай.
 — Идрис дайи, ваз чида, и Ахун муаллим чи мирес-
 рикай я... Бес ам хуьруьз атайла заз мугъман тахъана
 хъфин дуьз яни?
 — Ваъ, дуьз туш, — жаваб гана Идриса.
 — Къарагъ, мирес, хъша чиниз, тахъайтІа айиб же-
 і !, — лагъана Кваса Ибила.

— Седри Идрис, за са чубандин шикил яна кІанзава. Вуна вуч лугьуда? За а шикил газетдиз акъудда...

— Лап хъсан жеда, чан хва, — жаваб гана Идриеа Ахун Ахуноваз. — КІандатІа виридан шикилар ягъа, кІандатІа — садан. Заз абур вири са гафар я.

— И Ибилан шикпл ягъантІа жедани?

, — Ви миресдин? Вучиз жедач? Амни инсан я. Аял чІавалай мал-къарадин, хиперин гуьгъуьна ава. Буюр.

И гафар ван хъайи Ибилан рангар дегиш хъана ва ада нерин хиле тІуб къекъуьриз башламишна. Вучиз ятІани, адан рикІик къалабулук акатна. Бес акатдачни? Уьмуьрда сад лагъай сефсрда шикил язва. Нин шикил? Кваса Ибилан. Куьн патал? Газетдиз акъудун патал...5 Ибилак фул акатпа. Яраб вуч жедатІа?

Ахун Ахунова вичин пуд кІвачел эцигдай фотоаппа- рат акъудна. Ада уф гуз, гъил алтадиз, цІалцІамар ийиз, ам герек чкадал туькІуьрна.

— ГъикІ я, я мирес? — жузуна Ахуна Ибил Кваса- дивай. — Вун гъазур яни? За ягъай шикил, виш йисуз амукъдайди я гъа-а!

Ибила вичин сарар экъисна, ам эвел Ахун Ахуноваз килигна, ахпа вич элкъуьрна юкъва тунвай катрамкан- вийриз... Репууьз-регъуьз хъуьрена, пелез акъатнавай гъекъ миьхна, ада гъутуз са шумудра уьгъуь яна. Ахпа ам мад садра вичин вилерин кІаникай миресдиз, Ахун Ахуноваз килигна, ва дериндай садра агъ чІугуна.

Ахуна лагъайтІа, вичин аппарат къайдада туна, Ибил галай патахъ туькІуьрна.

— О-о-о! Вуна икъван парталар вучиз алуькІнава, я кІвал къени хъайи мире-ес? ■— гъарай акъатна Ахунай Ибилан къилив фейила. — Вахъ гуьлле акатдай хътинди туш! Вун икІ гъикІ къекъвезва? КІаникай алай рехи перем туна, амай пинеяр вири хутІуна! Тадиз! — ахпа ада явашдиз алава авуна. — Миресди вун машгъур ийида...

Зурзаз-зурзаз, кичІез-кичІез, виридалайни винелай алай чухва, адан кІаникай алай хилер галачир кІурт,

Мдип кТаникай алай сун жигет, адан кТаникай алай...
шири са-сад чилел эцигна, Ибил вилер экъисна, вичин
кълншарда авай Насруллагъ муаллимдиз килигна.

- Киче жсмир, кВал чТур тахъай сев стха, — ла-
ГЪлиа Насруллагъ муаллимди. — Шалвар хутТунмир!
Шалвар герек туш, яда! Ма са синаб ич. Неъ тадиз...

— Вуч чими жезва-а, — лагъана Ибила. — Чан Нас
руллагъ муаллим, зун гъакТни дарих жезва, вунани...

Ибила перемдин хелевди гъекъ миxъна, са-са касдиз,
п.прамаканвийриз килигна, ахпа вичин гъил-гъилслай
и тгадна.

— Садра са уьгъуь ягъ, са уьгъуь, — меслят къалур-
п.и Насруллагъ муаллимди. — Уьгъуь ягъайла, дамарар
Луш жеда.

— Эвелни-эвел вуна ви уьмуьрдай миресдиз са хъсан
суьгъбет ая, — тГалабна Ахун Ахунова. — Заз а суьгъбет
ахпа герек жеда. Давай! Инал кВалах куьтягъна, хъфи-
Д! чун кВализ. Анал чна са вечрсн къил неда. Къве
мирседди.

— Валлагъ, аллагъ къалум, мирес, зи рикТелай вири
нхтилатар алатнава, — лагъана Ибила. — Завай исятда
жсдач. Зи рикТ дарих жезва.

— Хиперикай, киЦерикай, — лагъана Ахун Ахунова.

— Валлагъ, жезвач, мирес... Дарихмиш жезва... Туьд
къуразва...

Ахун Ахунова Ибилан гъиле ланш вугана, адан пе-
рсмдин хевни дубзарна, адан къилел бармакни ахлукъ
на, ахпа аппаратдал тТуб туькТурна.

— И вили вил хътин чка аквазвани? И малдин вил
\мПН чка? Гъа иниз килигиз хъухъ. РацДамар акТ агаж-
мир, я мирес! РацДамар агажмир лугъузва за ваз, амма
пуна абур мадни агажзава .. АкТ хъанач хъи, я мирес!
Сскиндиз килиг! Ваз аждагъан аквазвач хъи! Къил
пгъузмир! За къил агъузмир лугъузва, вичи агъуззава!
Пуп ккТиз кТанзавай гъер туш, я мирес! Вуна къил хура
ц\ чиз твазва? Вуа-а-а! Ваз за вилер экъиса лугъузвани?

Вилер экъисзавайвал аку тIун! Вуа-аа! Ахътин шикил акурла, кIелдайбуру вуч лугъуда? Алла-а-агъ... Зегъер хъуй ви верч...

Ахун Ахунов мадни хтана Ибилан патав ва адан кьил вичиз кIандайвал туькIуьрна, адаз мукъув гвай Тамерланан цурин рак кьалурна ва гъа и саягъда а цурин! ракIариз килига лагъана, хтана ада аппарат Ибилал; туькIуьрна.

— Харашу, харашу! Маладес, мирес ! Агъаа-а-ан,^
стоп! Сто-о-о... Гила хъвер ая! Хъвер ая, хъвер! За ваз садра хъвер ая лугъузва. Хъвер! Хъвер! Ваз за хъве| ая лугъузва, я мирес! Ву-у! Я кьей мирес, вун гъакГ а| ваз... Вун гъакIан дана я кьван! Хъвериз чидачир инса| жедани? Валлагъ сев я, халис сев...

Ибил акI чашмиш хъана хъи, язухди хъуьрез кIа| хъайила, вичин мез акъудна. Вичизни хабар авачиз, си* ахъайна, жанавурди хъиз, шалам хътин мез акъудна.

Ахъайна сив, акъудна шалам хътин мез, ва гъа икI Ахуноваз килигиз акъвазна. Катрамаканвийрин ван яр- гъал дагъларив агакънавай. Гъикъван хъуьреда? Ярх хъана. Насруллагъ муаллимди, гъа ярх хъанвай чкадал гагъ чил гатазвай, гагъни кап-капуз язвай. Куьзуь Идрп- сан сивни цавухъ элкъвенвай. Адани гагъ инихъ, гагъ анихъ ян гузвай, амма ам Насруллагъ муаллим хъиз ярх жезвачир... Гъикъван хъайитIани кьуьзуь я, мари- фат хуьзвай. Якъин, дяве башламиш хъайи йисалай инихъ катрамаканвиар икI рикIяй хъуьреначир жеди.

Эхирни Ибил вич-вичел хтана. Ада кьилел алай хъа- ма бармак вири кьуватдивди чилел гъалчна.

Гъалчна вичин бармак чилел, ада вуч ятIа мурмур- на. Инсанар акI хъуьрезвай хъи, адан мурмурдин ван садазни хъанач.

КIватIна вичин гадарнавай парталар, кьуна кьужах- да, ада мурмурна:

— Зун рекъизва... Дарихмиш хъана... Ида хъвер ая,
мирес, хъвер ая, мире-ес... л . ^

Акьван язух Ибилак къалабулук акатнавай хьи, ада пирталар терсина алукиз бэшламишна. Адан келледи-чий бугъ алахъзавай...

- Динждиз синабар незвай зун... Ихьтин миресдин ДПДС... Чан хкудиз тИмил амай... Ибур низ акур кВалар тир... Гьич са карни авачиз, ихьтин зулумар...

— Айиб авач, я мирес, хьел къвемир, — лагъана [А\>н Ахунова. — Вун вуч фад чими жезва? За масабур-руи газетни кЕлиз гузвайди я, вав за гъиле газет къаз (Бшач хьи... Вун мадни рази туш...

— Во-о, аллагъди яргъазрай, — лагъана Ибила. — уна акваз-акваз инсан тилисимда твада хьи! Залай! Плата, чан мирес!

— Газетда жув акурла...

— Чан мирес зи чандилай алата... Зи рикI хьуьтуьл Шзва...

*— Вечрен кьил недайвал туширни?

— Зун са герен инал ацукъна кIанзава.

— АкI ятIа, азни и идарада ийидай са кIвалах

Ахун Ахунов идарадиз фейила, Идриса вичин къуь-иер агажна. Яраб и Ахун иниз гьикI хъана атанвайди нтI.т? Идаз инай вуч герек ятIа? Гагъ ида какахъай не-кЯП.рикай, гагъ ида шикилрикай... Ахпа идаз мадни вуч ісрсК жедатIа? Идаз вичин рикIин дерт авайди я, ибур т ьа кIан багънаяр я... Чаз и Ахун чизвачни? Идахъ галаз масакIа рахана кIанда, инсандихъ галаз хьиз рахайтIа, идаз вичикай кичЕзвай хьиз жеда. Вучиз лагъайтIа, им цекврен жинс я, кIвачел акъадарайла, хкаж хъана, ы.илелни акъахдайди я. Ихьтиндаз вахтунда вичиз ку-гугнавай жаваб гана кIанда.

Гъа фейивал, кьил тик къуна, Ахун Ахунов идарадай хгпна. Хьуьрез-хьуьрез, Идрисан вилик акъвазна.

— Идрис дайи, ингъе, за бухгалтериядай ихьтин ишияр къачунва, вунани абурун кIаникай седриди ми, са къул чIугу. Амма гзаф агъуз я, куь даннияр.

— Вуч, вуч?
 — Даннияр агъуз я.
 Идрис адаз са вилай килигна.
 — Ма, къул чугу.
 — Къе, чан хва, зи къелемди ял язавай югъ я, —
 лагъана Идриса секиндиз.
 — Къелемди ял язава?
 — Ун, къе зи къелемди ял язава.
 Ибур зарафатдин гафар тушир. Гъакъикъатда, Идриса
 гъакI къил къакъудзавачир. Ада гъар са юкъуз къе-
 лем гъиле къадачир. Ахътин вахтар жедай хъи, Идрисан
 рикIелай вичин къелем алатдай, къелем кIвале амукъ-
 дай. Гила вучда? Вич рекъин—ада маса касдин къелем-
 дивди къул чугвадачир. Къуй адан гъиле автомат
 ручка вугурай. Идрисаз ам акунани кIан жедачир.
 ГъакI хъайила, Идрисан къул герек хъайи кас, эвел-ни-
 эвел адан кителдин чапла патан къултухдиз килиг-дай.
 КIвенкI шиш къелем вичин чкадал алани? Ам шиш кIвенкI
 виниз авуна къултухда жедай. Чкадал алачтIа, гаф
 лугъун файдасуз тир. Катрамаканда и кар виридаз
 чизвай. Гъахътин кас тир седри Идрис.
 — Ма зи авторучка, — лагъана Ахун Ахунова.
 Седри Идрис ручкадин и патаз, а патаз килигна, адал
 са тIуб алтадна, ахпа элкъуърна, Идриса ам Ахунав
 вахкана.
 — За анжах жуван къелемдивди...
 — Зарафатар герек туш, юлдаш Идрис.
 — Нивай хъайитIани хабар яхъ.
 — Аллагъ, — къил галтадна Ахуна. — Садаз хъуърез
 чидач, муькуьда анжах вичин къелемдивди...
 — Чун гъахътин инсанар я, я чан хва. Чнани вуна
 о-отIа вахтарани сада-садахъ галаз къурди туш. РикIел
 аламани, гишин вахтар? Гила чун тух я, ятIани чун са
 да-садахъ галаз къазвач... РикIел аламани, вун муал-
 лим тир йисар? Гъикъван гатадай на аялар? Гишин
 аялар? Етимар?

— Гатун тавур пурунздикай аш жедач, — лагъана Ахуна.

— Ахътин мисалар на жуван жибинда тур, Ахун.

— Гила а вахтара на гатай аялар аквадайла регъуь жс.чнани ваз? Гила абуру вун гатайтIа вучда вуна? Дуьньядин кIвалахар вири гагъ инихъ, гагъ анихъ я рь. 'I-а! На низ эверда? Чна ваз куьмекдач! Дуьньядал ГЙП> югъ я,, гагъ йиф. А чIавуз вуна гатана, гила вун Гитазва. Эвердани а на гатай аялриз?

Гъа и арада ван кьилел алаз Ибилан паб атана Икътна ва ада гафни рахун тавуна, Ахун Ахунован хуру кьуна.

— Садра и зи вилериз дуьз килиг! — ван хкажна еда. — На и зи итимдиз вучна? Ам сует хъанва хьи! Адан ме.ч вучиз галкГизва? Аку за и ви аппаратар гьикI гъур-Г"буьрдатIа! Вунни ви аппаратарни!

— Ваз вуч хъел ава, я миресд свае? — жузуна Ахун Ахунова.

— Вун хътин мирес къени кьий, пакани! Вуна отIа чIавуз аялар гатана, гатана... Япар ялна, ялна... Аялар |ири бишибур хъана... Ваз чи рикIелай алатнавай хъиз ■вани?

— Туьнт жемир, я миресд свае. Ваз зун кIвализ КЪВез кичГезвани?

— Вуна и зи итимдикай ягъанатар вучиз ийизва? Вуно инал алай Идрис дайидин, Насруллагъ муаллимдин ншкил ягъ тавуна... Ваз адахъ иеси авачир хъиз яни? Им аквазвани ваз? — Ибилан папа хъуьчIуьк кьунвай <лкъвей, гурцIул кьван авай са кьван кьалурна.

— Вучтин ягъанатар, я чан миресдин свае?

— Шикилар ядай амалар ийиз, хъуьруьнариз.

— За лагъанвайди я, — Идрис Ибилан папаз килиг-нп. — Хъвач кIвализ!

— Ви гъуьл зи мирес я, гъакI хъайила за адан шикпли яна, — жаваб гана Ахуна.

Гъелелиг гьич са касдини и шикилди Ибилан кьилел

гъйдаи къван къаза-балайрикай фикирнавачир. И кар садазни чизвачир. Эгер чир хъанайт!а, вич рекъин — Ибил вичин шикил ягъиз рази жедачир. Гъич са вах-тундани Динждиз, кефияр къумбар яз, синабар нез, Идрисаз суалар гузвай Ибилаз и шикилди вичиз вучда-т!а чир хъанайт!а...

Са тахсирни квачир язух Ибил сад лагъана хуьруь-вай-Кваливай хъана, вала-цаца гъатна.

Гъа и азаб-азиятдивди ягъай шикил бат!ул яз...

Ю.

Зарафатрал, хуьруьнрал рик! алай инсанар я кат-рамаканвияр. Гъатта Ибил Кваса хътин лап вири уьмуьр малдин, хипен гуьгъуьна аваз фенвай инсандин шикил газетдиз акъатайла, рахадай къван, хуьуредай къван вуч тир. Гъар санал са гаф, са баян, са фитне...

Садбуру лагъана:

— Газетдавай вичин шикил акурла, Ибил Кваса суй-ди тухвана, са юкъуз ахвара аваз хъана. Язух гилани вич-вичел хквезмач.

Са масадбуру лагъана:

— Ибил акъван а газетдиз килигна хъи, акъван, эхирни адан к!аник п!узар юзана... Пеш хъиз... Къавах тарал аламай зулун тек пеш хъиз...

Садбуру лагъана:

— Ибил акъван газетдиз килигна хъи, эхирни ада, гъа шикил ядайла хъиз, садлагъана сив ахъайна, гила садрани сив акъалзамач, я акъализ жезмач. К!валин юкъ аватай Ахун Ахунова касдик эсер кутуна.

Са масадбуру лагъана:

— Я чан Ибил Кваса! Ви вилерайни накъвар къве-г да къван! Вичизни хабар авачиз. Эхирни, дарихмиш хъана, нефес къуна... Гилани, гъак! аюх хъиз, газетдиз килигиз акъвазна амазма.

Лмма гъакъикъатда аид хъаначир. Гъич вуч я, гъич СИ кIусни! Газетда вич акурла, вуж шад жедач? Бес Ибилни гъакъван шад хъаначни? ЦIуд сеферда артух шад хъана! Халис чубан хъиз ГъакI хъайила, ада эвел-iiii-эвел тадиз къве залан къван гъана, сад-садав агуд-нл, абурун арада вичин чумахъ мягкемарна.

Чумахъ къванерин арада мягкемарна, Ибил Ква-и иди чумахъдин къилел вичин бармак эцигна. Ахпа, сад-мгъана, на лугъудай, къуд патахъай вирида къив гуз, кIп язава... Мехъер я, зуърне далдам хъиткъшзава... >къечIна Ибил къуълиз! Элкъвез вичин бармак алуки-итай чумахъдила, рушалай хъиз... Дагъдин синел... Кфилдин авазар япара аваз...

Къуълзавай Ибила ва адан вилерикай газетдавай вичин чникил карагзавай... Адаз и дуъньядал маса са затени аквазмачир. Анжах вичин шикил... Шикилни къия-мьтдинди хъанвай, залумдин!

Вич лугъумир, гъеле ада сив ахъайна, мез акъуддал-дн, — хъуърез кIанзавайла, — Ахуна адан шикил янавай къзан! Ахпа адаз са шикилни хъуърез-хъуърез ягъиз кIан 4I>анай... Гъа чIавуз Ибил чашмйш хъанай ман... Чандик яурчун акатнаваз, хъуърез кIан хъайила... Гъакъикъат-да, чандик фул акатнавайла, нивай хъуърез жеда? ГъикI <I>уърез жеда? Вуж чашмйш жедач? Ахунан кIвалахар л ман... РикI дарихмиш хъана, нефес къунвай инсандиз, «Iъуъруъхъ, хъуъруъхъ лугъуз, гъарайда! Шикилчийрик къвай хесет я жеда. Амма гъарамзадади виликамаз са-бурлудаказ, вичин кар авунвай...

Ингъе, гила килиг шикилдиз! Килига Ибилан пагъли-ипндин къаматдиз! Чина авай берекатдиз, мердвиллизГ Къилел алай бурма бармакдиз! Ахуна ягъай шикилда хъама бармак бурма хъана акъатнавай... ГъакI хъайила, Ибилан вилерикай анжах шикилдавай Ибил карагза-ннй... Пагъливан хътин Ибил, къилел бурма бармак алай, нргъал мензилриз килигзавай Ибил.. Муъкуъ Ибил и дуъньядал я хъайиди тушир, я жезмайди тушир...

Гъа и гъиссини лувар кутур муънуьгъ хътин Ибш|
акъван къуьлерна хъи, эхирни адан кIвачер, къуркъуш!
мар хъиз, залан хъана. Галатнавай. ЯтIани адаз акъв|
зиз кТанзавачир...

Ибила башламишна гъилеривди къуьлер ийиз...
гъилеривди къуьлер гъикI ийидатIа чидани? Катрам*
канда дишегълийри гамар, халичаяр храдайла, абуру|
гъилер къугъваз жеда. На лугъуда абуру, гам храз, са
къатда къуьлерни ийизва. Гъа и гъерекатар, дишег
лийрин гъилерин гъерекатар акур Ибила вичин ривди
гам хразвай дишегълидин амалар авуна...

КицIин кефер хкудзавай Ибила дагъдин синел, Каи
рамакандин кимелни и юкъуз ихтилат анжах са гъад|
тсай ийизвай. Бахт ахъа хъанвай касдин!

— Чна чаз са тIимил къимет гузвач, — лагъана На!
руллагъ муаллимди. — Гила килиг куьн, и Ибил М|
гъачкъаладиз гъикI хутахдатГа! Уьмуьр я, инсанар
Хутахна гъаниз, акуна квез, садлагъана са чIехи къу,]
лугъчи авунва... Бахт я ман... Лайихлуни я кас! Хаи
йикъалай инихъ зегъмет чIугъвазва... Зегъметдиз исят^
еке гъуьрмет ава...

— Белки седри Идрисан чкадал эцигдатГа?!

Вири катрамаканвияр сад-садаз килигна.

«Ибур нин сивяй акъатай гафар тир?»

«И суал вугайди вуж тир?»

Вири сад-садаз килигиз амукъна.

И суал вугудайла, абурун виликай са кални бугъа
физвай...

Атана, атана, лап гъабурун вилик... калел... Чка жа-
тъана ман!

ГъакI хъайила, виридан фикир маса патахъай фена.
Са ни ятIа и суал вугана, ахпа, вичин мез кIасна, гъа-
сятда кис хъана... АтIай мез! Фена са малкамутди, гъа
и кимел алайбурукай сада, и хабар Идрисав агакъарда...
Ахпа ви гъал гъикI жеда?! Вун Идрисан вилериз гъикI
килигда? ГъакI хъайила, и гафар лагъана, гъа инал

, і май буру кай сада тадиз вичин мез класнай... Муькуь-Оурун кьил-кьилел хкведалди... Насруллагь муаллимди чмбар кьуна:

— Инал исятда са низ ятІа, вуч ятІа хабар кьаз кГанзавай ман? И кални бугъа атана чи вилик акъва-Дяйла...

Гьич садайни гаф акъатнач.

Са сятдилай и гафар Идрисав агакьарна. И гафар лагъай чкадал кьуд кас алай. Кьудакай сад Насруллагь муаллим тир. Амуькьзавай пуд кас. И пуд касдикай вуж хьурай?

Идриса и пуд касдиз эвер гана вичин идарадиз. Хиве яхь, заз акси гафар рахазвайди вуж я? Пуд касдини санал жаваб гана:

— Гьич са касни, валлагь, Идрис дайи!

Седри Идрис абуруз са-садаз вичин са виляй килигна, чап-чап килигна. Са шумудра кьил галтадна, вичин яхун хьуьхъверилай са шумудра гьил алтадна, вичин кьулан тІуб юзурна:

— Едди манат ярумар! Куьн итимар яни? Туш куьн нтимар! Итимар маса касдикай ам алачир чкадал ра-Хвдай затІ туш! Едди манат ярумар! Къарияр я куьн! Къа-ри-яр! Пудни къарияр я куьн! Къенин йикъалай, »гер заз куьне маса инсандилай фитне ийиз акуртІа, ппи хъайитІа, эгер заз куьн кимерал алачир инсандикай рлхана лагъана ван хъайитІа, за куь 'шалварар хтІунда! Чир хъанани? Чир хьухь! Къенин йикъалай кьулухь куьне а квез хае тир къарийрин амалар гадра!

Пудани санал кьин кьуна. Чна ахьтин кІвалахар я пвурди туш, я ийидай туш! Амма гъа и пудакай сада Идрисав агакьарнавай!

— Квахь, квахь, кьей рухваяр! Дяведилай инихь имайбур куьн вири дишибур я! Квахь зи вилерикай!

Седри Идрисаз, виридалайни четин йисара, мише-кьат йисара катрамаканвийриз фу гайи седри Идрисаз ипчикай кимерал ахьтин гафар рахайла, лап рикІивай

дерт хъанвай. Къуъзуъ инсанни аял са гафар я лугъуда. Шерзум хъанвай къуъзуъ Идрис! Идрис аку, Бакудин фяле, къад лагъай йисарин яру партизан, Катрамакандин сад лагъай коммунист, колхоз тешкилай сад лагъай седри... Къе атана, атана вичин чан вири эл патал, жемят патал, адан гуьлуьшан, бахтавар югъ патал къурбанд авур седри Идрис аку, муьнуьгъ хътин Ибил а

Эхъ, ван хъана и гафар, гзаф дерт хъанай къуъзу Идрисаз. Кални бугъа катрамаканвийрин вилик ак вазна, чпин гунагъ кIвалах кьиле тухудайла, са HS ятIани хатадай акъатай гафари вучиз ятIани, седри Идрисан къен канай.

— Белки зун гъалатI я жал? — лагъана Насрулла| муаллимди. — Белки алатна физвай нехирбанди ж^ найтIа?

Ибил акъван шад авур и кIвалахди Катрамакаш ихътин футургъа тунвай.

Седри Идрисни Ибилан шикилдиз гъейранвилелдк килигзавай. Ибилан вилер иллаки зурбаз акъатнавай. Ири, булахар хътин ва я балкIандин вилер хътин... Чебни камаллу яз, хияллу яз, гзаф яргъариз килигзавай...'

Анжах са Ибилан вичин рикIел аламай хъи, адан шикил ядайла, Ахуна адав Тамерланан цурин ракIариз килигиз тунай.

«Исятда ахътин вахт я хъи, — мурмурна седри Идриса, Ибилан шикилдиз килигиз, — гъич иIару кицIни са бахтавар югъ такуна рекъидач... И Ибила чIугур къван азабар вуч тир? Эхирни са бахтавар югъ акуна и Ибилаз!.. Акуна лагъайла, а югъ адаз къалурайди зун я... Адан шикил за ягъиз туна... Дяведин каш авай йисара, азарлу, са касни авачир Ибил хвейиди зун я... Зун хъаначиртIа, адан сурал фадлай векъ экъечIнавай...»

Ахпа седри Идриса дериндай са агъ аладарна. Хажалат квай, дердери кашабнавай къуъзуъ рикIя!" атай агъ.

Дяведин йисарилай инихъ адаз са шад югъ акунг

чир. Идрис вири патал колхоздин седрини тир, бубани... Чими хуьрек тек-туьк жагъизвай Идрисаз. Гъамни су-нпрриз, я сада вичин кIвале къунагъламишайла... Ва я паха, Тамерланан дидеди ракъурайла... Сугъул тир п-дри Идрисан уьмуьр циф авай, рагъ таквазвайди тир...

«Агъ, мердимазар йисар! — кушкуш«а адан къуьзуь |шкIи. — Агъ, чIулав йисар... Каш-мекъ хъайи, накъвар-iiii сузаяр хъайи, бахтикъара йисар... Куьне чи уьмуьрар иуч авуна хъи... Куьн уьзуькъара хъурай, куьн!»

Гъа и арада кабинетдиз атай бригадирди хабар гана:

— Ибил мад хиперал хъфизмач, лугъузва.

— Ва-агъ, — авуна Идриса, вичин куьгъне столди-\бай къарагъна. — Ибур ихътинбур вучиз ятIа? Ибуру i а гъвечIи, са жизви тариф авурла, цав кIурарив яда чъи! Къуьзуьни хъанва зун, заз гъелени и катрамакан-иняр чир жезвач... Белки идалай къулухъ чир жедатIа?!

*— Гъинва Ибил? — хабар къуна ада.

— Кимел ацукънава... Щийи парталар алукънава...

Ибил гъар нихъ галаз хъайитIани рахазмачир. Ада Вичин парталарни дегишнавай. Куьгъне китель алукI-навай. Галифей шалвар... Чекмеяр... Дуьз я, абур куьгъ-нсбур тир... Нивай къачунайIа? Анжах са кепка, пIинтI яргъи кепка жагъуриз хъанвачир. Къилел гъа вичин, ви-ридаз чидай хъама бармак аламай... Гъа кимел алайбу-руз, са гъил вилик къуна, юзуриз, лагъанай: — Хъфидач зун гила а хиперал... Бес я...

— Мумкин я, — лугъузваи Насруллагъ муаллимди, — и дуьньядал, чан хва, тежер кар авайди туш... «Дуст» лугъуз акъуднавай затI акунани? Виридаз акуна. Гъа «дуст» и Билбил Ибилан халис дуст я! Ахътин дуст акъуддайди нивай лугъуз жедай? Садавайни! Илим ви-лик физва, вилик! И дуьньядал тежедай кIвалах авач! Дуьз лугъузва Ибила. Мумкин я, ам мад хиперал хъфи-дач. Вучиз лагъайтIа, адаз вичин «дуст» жагъанва... Гъа дустуни нет, чIут, шукIал... вири къена... За дуьз лу-гъузвани, Ибил?

— Заз чидач, — лагъана Ибила. Акунрай адаз Насруллагъ муаллимдин рахунрик квай ягъанат чир хъанвай.

— Чан Ибил, ша чи мектебдин директор хъухъ, тГалабна Насруллагъ муаллимди. — Чун директор авачиз ама.

◆
— Герек туш заз ви директорвал, — кушкушна Ибила...

— Вач акI ятIа, ваянкумат хъухъ... Инра исятда гъадалай чIехи кьуллугъ авач...

— Женни ийида, са тIимил анихъни алатда, — лагъана Ибил Квасади дамахдивди ва ахпа, сив са гъилив кIевна, ам гъ-гъ-гъи авуна, хъуьрена.

Ибил, кIвач-кIвачел вегъена, секуьдал ацукънавай.

Кьил юзуриз, патавай алатна фидайла, салам гайидан салам къачузвай, кьил юзуриз. Им адаз гъинай чир хъайи адет тиртIа?

Хипер михъиз рикГелай алатнавай. Са секуьдал ацукъна, тум къайи хъайила, къванцел алкIайла, къарагъна са маса секуьдал ахцукъзавай...

Ахпа акуна ваз, къарагъна Ибил секуьдила, ян гуз, ян гуз, фена са маса секуьдал ацукъзава... Эхирни ада, гъатта туьквендай са шуьше чехирни къачуна! ХъванатIа садазни чир хъанач! Амма къачуна. Шуьше гъиле кьуна, виридаз акваз-акваз, вичин кIвализ хъфена... Нихъ галаз хъвана? Садазни чидач. Тахъваз хъайила, вучиз къачуна? ГъакI, инсанриз вичини чехир къачурди акурай лугъуз? Мумкин я. Амма ахпа папа гъайиф чIугуна... Шумуд варз тир «едиллукъ» лампадал шуьше алачиз?..

Пуд лагъай юкъуз, са хейлин катрамаканвияр кIватI хъанвай чкадал, идарадин вилик седри Идриса Ибилаз вичин тIуб юзурна:

— Эй, жемьатар! Я катрамаканвияр! За инал собрание ийизвач, амма са гаф лугъуниз зун мажбур я... Заз и дуьнья акуна, и хуьре залай чIехи, яни яшлу са шу-

муд кас ава... И дуьньядал зун кьве карди мягтеларна. Абурукай сад лагъайди... Ламран шуркIунтIни лам я... И вири гъайванрикай анжах са ламран шуркIунтI, вичпн тум цавузна, дидедай вилик алатда... Къуд кIвач кий гъайванрикай шуркIунтIдик гъа ихътин са тебят киа!.. И кьве кIвач квайбурукай анжах са им! — сада гъана седри Идриса вичин яргъи тIуб Ибил Квасадал |уькIуьрна. — Им, тум хкажна, залай вилик алатзава! Ида заз фурсарзава, эй жемятар!

— За тум хкаждай туш, — мурмурна Ибила. — Захъ тум авайди туш... Гъа-ан, пака хъфизва зун! Пагъ, кьве югъ ина...

Пака Ибил хиперал хъфена.

Хиперал ам хъфена, амма кителни галифе шалвар хутIун тавуна.

Са шумуд йикъалай Идрис дагъда чубанрихъ галаз имукъайла, ва, ширин ахварал фейила (йифен кyuлар жсдай белки), ам Ибила ахварай авудна:

— Чан Идрис дайи, вун икъван фад ксанвани-е?

— Вуч хабар я? — ахварай аватай Идриса суал гана.

— Хабар къадай са кьве гаф ава ман... Чан Идрис дайи, ваз чида... Ваз чида, зи уьмуьр хипен уьмуьр хъиз фена, гъа и хиперихъ галаз... Идрис дайи... Кагъаз, къелсм вуч ятIа чин тийиз...

— Йифен кyuлар я, ваз вуч хъанва?

— Са затIни хъанвач-е, чан ' Идрис дайи... И ам-е, мисал патал ман, савадлу инсанар... еке кyuллуьграл влайбур... Чан Идрис дайи, вун заз бубани я, чIехи етхани я... Ваз зун ви чкадал жедай хъиз жемир е... Лап !уча-а, лап мажбурна эцигайтIани, жедач зун рази-е... Зун...

Идриса, хъверна, кбил галтадна.

— Хъел кьвемир ман, чан Идрис дайи... За ваз вуч чуп.ун... Юкъуз фикирар хиперин гуьгъуьна жезва... Ппфиз жував жезва... Къе нянилай фикирди тухванвай |п. Яраб аллагъ, и дуьньядал тежедай вуч аватIа? Ах-

вар къвезмач... Ахвэр, къарай атІанва... Заз вуч ятІани хъанва... Лагъ заз вуч хъанватІа, Идрис дайи?

— Са эатІни.

— Бес заз ахвар вучнз къвезвач, я Идрис дайи?

— Вучиз лагъайгІа, яваш-яваш ваз вун чир жезва, чан хва. Ви мефтІеди кІ валахиз башламишнава, Уьмуьр гъахътин шей я. Са патахъай гайила, муькуь патахъай атІузва... .

— Зун бахтавар я, Идрис дайи, гъакІ хъайила, заз -ахвар къвезвач.

— Мадни бахтавар хъухъ, чан хва, ксус шириндиз! Ксус!

Са декъикъадилаь Ибил Квасади хурхуриз башла-мишна.

Зулалди Ибила гъар юкъуз газет кІелна. Ахъайна вичин шикил авай чин, къуна ам къве гъилив, кІелдай амалар ийиз, гъакІ сятралда ацукъдай ам. Амма сес экъатдачир... Шузарарни юзадай, амма са гаф лугъудачир. Гъич са гафни. Вегъена газет эхирни метІерал, гъарфар гъисабдай,.,

17.

Зул алуькъна.

Буьркъуь касдин вил хъиз, гъамиша къеженвай Катрамакандин зул. Ина чІимел зулуз тІебиатди са гъихътин ятІани суза нйида, чилни давни лугъуз тежедай къван пашман жеда.

Гъа и вахтунда чубанрини чпин кфилрал илигда ва абурни пашмандаказ дагъларивай чара жеда. Хипен суьруьяр, селлер хъиз, дагъларай агъуз авахъда ва, рехъ атІуз, мензил атІуз, яргъал дуьзенлухриз, къишлахрал рекъе гъатда...

На лугъуда гъа чубанрихъ галаз санал, гъа и суьруьйрихъ галаз санал Катрамакандин нефесни, Катра-

макандин гъунарни яргъал дуьзенриз физва. Дагълар яд атIай регъв хъиз жеда. На лугъуда ина уьмуьр хъайдн туш...

Катрамакан...

Дегъ заманайрин къисайринни риваятрин макан...

Лацу гургурринни кфилдин ван алай чил...

Самурдин дере тирвал, куьлуь къва)г квай гуьнейрин ценерив Катрамакандин суьруьйрин гелер амуькзвава...

Шумудни са виш йисар я, гъа икI яз...

Суьруьйрин гелери и гуьнейрин ценерив ахътин нехишар атIанвай хъи, абур акурла, рикI шад жедай... На .чугъуда хипен кIвачери атIанвай жигъиар ваь, къветрел алай нехишар я...

Катрамакан...

ВацГарини булахри мани лугъудай чил. Физва ви манияр суьруьйрихъ галаз, вацлун яд хъиз, яргъал дуь- .(снриз...

Акъван масан, акъван ширин манияр мад гъинай ван жеда?

Рехи балкIандаллаз суьруьйрин гагъ вилик, гагъ къулухъ садлагъана пайда жез, мадни квахъ хъийизвай къуьзуь седри Идрисани дегъ заманадин Катрамакандин оа мани лугъузвай. Маса касдиз ван тежедайвал, вичиничиз.

Ибил виридан гуьгъуьна авай. Гуьгъуьна авайтIанн", инридалайни бахтаварди гъам тир.

Бирдан садлагъана абурун манияр къатI хъана.

Виликай къилел ших алай къве балкIандин фургъундай (ада суьрсет авай) гъарайдин ван акъатна:

— Идри-и-ис!

— Гъа-ав! Гъа-а-ав!!

. Идрисан сесини дередин и патани а пата лепе гана.

— АвтIа вилик гирведеал чун гуьзлемишзавай инсар ала!..

— Машин акъвазнава, маши-и-ин!

— МаШи-ин?!

— Ун, маши-ин!

Идриса балкТан гъанихъ элкъуърна.

«Им вучтии машин хъуй? Идаз вуч герекзаватГа? Ида вуж гуьзлсмишзаватГа?»

Амма машин гъакІан машин тушир. Я колхоздин машини тушир. Къилел ших алай гъвечІи машин тир. Ихътнн машинда аваз райондай иниз чІехибур къведай.

Садни акуна седри Идрисаз гирведилай и патахъ дугъриданни ших алай са затІ къвезва...

Ахпа, са арадилай хъиз, машин са къерехдихъ акъ-вазарна, са шумуд кас суьруьдив агатна.

Пелел гъил эцигна гуьзет тавур мугъманриз килиг-завай Идрис садлагъана къудгун хъана. Виридан юкъва Ахун Ахунов авай... ҚДерецрин арада авай шуьмягъ хъиз, ам гъасятда виде акъазвай.

Седри Идриса атайбурун са-садан гъилер къуна ва эхирни, вичин адет тирвал, са виляй чап-чап Ахуназ килигна. Им иниз вучиз атана акъатнавайди ятІа? Мадни са нин ятІани шикил ягъун патал атанва жал? ТахъайтІа, идан чахъ галаз вуч кар ава?

— Юлдаш седри Идрис, — лагъана Ахунова, — заз аквазва, вун са жизви шаклу' хъанва... Зун гъа ваз чидай, и мукъвара Катрамакандай хтай, а далдамар ядай юкъуз... Ахунов я... РикІел аламани? Мухбир. Вуна зи чарчел къул чІугуначир...

— О-о-о, вун хътин инсан рикІелай алатайтІа, адакай рикІ хъана вучда? Адакай хуруда хвена вучда? — седри Идрис мад сеферда и гуьзлемиш тавур мугъмандиз са виляй чап-чап килигна. — Хийир хъуй, шегъерда къарай къвезвачни?

— КичІе жемир, хийир я... ГъакІ, са къве шикил яда... Гила з-а ви шикил яда... Ахпани, чубанрин гъал-агъвал чирда... Абурукай са макъала-затІ кхъида... Ингъе... Са зун ваъ, гъатта райкомдин инструкторни атанва... Зун акурла, кхунзава вун, амма захъ галаз атанвайбур, на лугъуда, ви чубанар я...

■
— Зи шикил, чан хва, аллагъди янавайди я, — ла-
и бана Идриса, — вун зи шикил ядай къван кас туш!..

Райкомдин инструкторни райподин векил Идрисахъ
галаз таниш хъана. Ахунов чина хъвер аваз, Ибил Ква-
садин къаншардиз фена.

— ГъикI я ви чан, я мирес? Шикил акунани? — жу-
чуна ада Ибилавай.

— Акуна, акула, чан мирес... Ви чан сагъ хъуй...

— Бегенмиш хъанани?

— Ви гъилер сагърай, чан мирес!.. Ви гъа и гъилер
гъамишалугъ сагъра-а-ай, ви чан сагъра-а-ай, ви балаяр
бахтлу хъура-а-ай, ви кIвал къени хъура-а-ай... Ви апа-
ратни сагъра-а-ай...

— Хъуьрез чир хъанвани?

— Бе-ес, гила вуч я... Гила заз... Ингъе, Идрис дайи...
Гъа и Идрис дайиди... Гъада лугъурай... За гила вуч я...
За гила газетарни кваз кIелиз башламишнава...

— Бес къе ви къелем гъикI я, седри Идрис? — хабар
къуна Ахунова чина хъвер аваз. — Вав гъа виликан къе
лем гумани?

— Э-э-эй, — авуна Идриса чIун галаз. — Вуна вуч
хъана лугъузва, ви и апаратдин кIвачериз къий чун ви-
ри санал. — Ви апаратдин и яхун, шуькIуь къалар хътин
кIвачер сагърай... Ваз эгер зи къелемдин гъал-агъвал
чир хъана кIанзаватIа, за ваз лугъуда... Къелем, гъа ви-
ликанди, къедалди сагъ-саламат амазма... За, халудин,
къелемар куьне хъиз, фад-фад дегишардай туш... Заз
нуч я, са къелем ирид йисуз бес жеда...

— ■ Амайбуру ялар ягъиз жеда, гъакI хъайила...

— Эхъ, вун дуьз рахана, чан халудин... Исятдани зи
къелемди ялар язава... Хуьре, идарада...

Райкомдин инструкторди, лацу якIарин, чIулав,
къветрен вилер авай жегъилди, рахунар акъвазарна,
Идрисавай, чубанривай, са-садавай кеф-гъал хабар къу-
ин. Ахпа алава авуна:

— Чун иниз, куь патав атунихъ ихътин са метлеб

ава, Идрис дайи,—лагъана ада.—Чаз, куьн рекъевай-ла, чубанрин гьал-агъвал гьикI ятIа чириз кIанзава... ГьакI хъайила, чяхъ галаз санал чи райподин председателпи атанва... Идрис дайи, квез ина вуч агакъзавачтIа, буюр, чаз лагъ. Пака, муькуь юкьуз, вири затIар куь патав ракъуриз тада чна... Райкомди.

— Валлагъ пара сагърай куьн,—лагъана Идриса.— Зазни куьн яргъалай акурла, зунни хиялдик акатнавай... Яраб вуч хъанватIа? Вуч хабар ятIа? Дуьз лагъайтIа, къалабулук акатнавай. Вун гзаф къадар сагърай, чан хва... Чун патал икI секинсуз жезвай, чи къайгъу чIуг-вазвай гъа райком вич сагърай... Ахпани, чаз герек вуч аватIа, чна квез хабар гуда...

— Ших герек яни, къел герек яни, партал герек яни, нафт герек яни, улакь герек яни, вуч герек ятIа, сиягъ кхъена, райподин председателдив гице... Ахпани, Идрис дайи, заз мадни са шумуд гаф лугъуз кIанзава... Эгер куьн инжиклу жедачтIа...

— Ам вуч лагъай гаф я, я чан хтул?—тади акатна Идрисак. — Ви гъа ширин мециз къий зун... Рахух, ра хух!.. Жуваз кIамай къван рахух!

— Исятда, чубан стхаяр, — лагъана райкомдин инструкторди, — куь малдаррин вилик, хипехъанрин вилик ■еке везифаяр акъвазнава... Заз чиз, и зун рахазвай гафар квез фадлай малумбур я... Чи партия, чи государство куьн патал къулай шартIар яратмишиз, куь дуланажагъ мадни хъсанарунихъ чалишмиш жезва... ГьакI хъайила, куь виликни, играми стхаяр, еке везифаяр акъвазнава... Чи вири уьлкведа хъиз, куьнени малдар-вилини продукция ва гьакI малдарвал, иллаки хипехъанвал хкаж хъува кIанзава... Нек, чIем, сар, хиперин къадар... вири хкажна, гуьнгуьна кутуна кIанзава... Куь вилик гъахътин тапшуругъ акъвазнава... Чахъни чи кIвалахар ава, гъабурукай яз, эвелни-эвел куь къайгъуда хьун. Куьн куь кIани дакIандалди таъминарун...

Чубанри са вуч ятIа кушкушна, сада-садавай хаба-

рар Уъаз башламишна ва серкед япар квай райподин
иредседателди гъсятда вичин ван хкажна:

—I Ваъ, ваъ, ваъ! Анжах гтулдалди! Пулдихъ! Райпо-
ди садакъа пайзавайди туш, я стхаяр!

—V Заз са шумуд гаф алава хъийиз кІанзава, — ла-
гъаиц райкомдин инструкторди. — Играми чубан стхаяр?
Идрис дайидиз чида, чи чилер, чи хуърер дегъ заманай-
рила'й инихъ хипехъанвилелди машгъур хъйи чкаяр я.
ГъакІ тушни, Идрис дайи?

— ГъакІ я, чан хтул, гъакІ я.

— Квез виридаз чида, дяведин мишекъат йисара,
куч аватІа, вири фронтдиз ракъураи йисара чи суъруър
къери хъана... Квез чида... И мукъвара партиядин рай-
комдин пленум къиле фена. Анал малдаррикай, иллаки
хипехъанрикай еке рахунар хъана. Куъ колхоздикайни,
і белбетда... Дяведилай вилик куъ колхоз чи вири район-
да машгъур колхозрикай сад тир... Исятда райкомдин
иленумдал ихътин къарар къабулнава... Вири такъатар
хипехъанвал вилик тухуниз желб авуна кІанзава. Пле-
иумдал мадни са кардиз къетІен фикир гана: райподин
къуллугъчийринни хипехъанрин арада гъамиша алакъа
хъана кІанзава... Райподи гъар юкъуз квез кІани-да-
кІанди фермайрал гъун герек я... Вучиз лагъайтГа, куъ
М)Ил-кІвач къеженваз хъайила, куъ жибинда спичка ва я
чІугвадайди тахъайла, куъ аял-куъял кІвале гишин яз
хъайила, куън кІвалахдив гъикІ эгечІдатІа чаз гъар са-
даз малум я... Гъахътин кІвалахар тахъурай лугъуз,
исятда вири пунайрал райподин къуллугъчийр фенва...
Гиладна куъ фикирдихъ, куъ гафунихъ яб акалин...

— Вун пара хъсан, пара акъуллу гафар рахана, чан
хва... Ингъе, ибур чубанар, им вун, имни зун... Къуй ра-
хурай чубанар, лугъурай чпин кІани-дакІанди., — жа-
ниб гана Идриса.

— Аку, идаз са вуч ятІа лугъуз кІанзава, — Ахунова
Пбил Кваса къалурна. — Лагъ, мирес... Заз аквазва, ва*
фадлай рахаз кІанзавай...

Ибила эвел регъуыз-регъуыз, вилерин кІаникай А.ху-
наз килигна, вичин гардан гагъ и къуьнел, гагъ а къуь-
нел вегьена. Ахпа ам хъуьрена.

— Хи-хи-хи! Зун вуч-е? Хи-хи... Квез виридаз' чух-
сагъул... Куьн хътин камаллу стхайри... Куьне Впрі ла-
гъанла, за вуч лугъуда? Куь кІвачер сагърай, анай йниз,
чи патав атана акъатай...

— Им вуч ширин мез авай кас я? — мягтел хъана
райподин председатель. — Валлагъ аферин... Ви тІвар
вуч я, стха?

— Зи тІвар, стха чан... Зи тІвар Ибил Кваса я... Ви
тІвар сагърай... Ви балайрин тІварар сагърай... Алатай
сеферда стхади... Ингъе и стхади закай газетдиз кхъе-
най-е, зи шикилни газетдиз акъуднай е-е, ингъе...

— А-а-а, зи рикІелайни алатзавай гъа-а, — лагъана
Ахуна. — Я къарай атІайди! Вуна заз жуван зегъметдин
рекъикай са тІмил ихтилатар ая.

— Ва-аъ, — къил галтадна Ибила. — Ам залай алакь-
дач, чан мирес.

— Бес валай вуч алакьда, я чан мирес?

— Адалай, вири ксайла, манияр лугъуз' алакьда, —
жаваб гана гъа и арада атана акъатай Тамерлана.

— Манияр хъсандиз лугъудани? — хабар къуна
Ахуна.

— Гъа тек са мани я, чидайди... «Тик гуьнедай гъикІ
экъечІда...» Амма вичин шикил газетдиз акъатайла...
Ида киціин кефер хкуднай... Къуьлнай... Вичин чумахъ-
дихъ галаз... Чумахъдин къилелни бармак эцигна...

Мугъманри вирида санал хъверна.

— Хъсан чубанар ава вахъ, Идрис, — лагъана Аху-
на. — За абурун са-садан шикилар яда... Амма и касди-
кай, зи миресдикай са вуч ятІа кхъена кІанда...

Чубанар са патахъ акъвазнавай, мугъманар муькуь
патахъ. Ахуна са шумудра вичин «пуд кІвачел алай апа-
ратдин» чка дегишиз, гъарай-эвериз, буйругъар гуз, абу-
рун шикилар яна. Чубанар я ман! Абуруз чеб рекъин,

Лхун^н «апаратдин» вили вилиз килигиз кІанзавачир,
пма! Ахуна абурувай гьа вили вилин кьенез килигун
■|ІалаІ)завай... Чубанри и кардикай кьил баштан ийиз,
лдан хьилляй ягъанатиз, зарафатиз, мугъманрин чинриз,
инлеониз, рацІамриз, сивериз килигзавай... Вучиз? Вучиз
лагъайтІа, мугъманар хъфейла, вуж гьихьтин инсан ятІа
рахунардай...

Шикилар ягъайдалай кьулухъ райкомдин инструктор
са кьадар дуьньядин гьаларикай рахана. Эхирни Ахуна
Нбилал гьил яргъи авуна.

— Гила, дуст кас, мирес, экъечІна вилик, вунни итим
чъиз кьве гаф рахух... Виридан паталай вун рахух...

Ибил, чилиз килигиз-килигиз, хъуьрез-хъуьрез, вилик
■*къечІна. Акъвазна чубанрин вилик, гардан гагъ и кьуь-
иел, гагъ а кьуьнел вегъена, чубанриз са-садаз килигна,
ам хъуьрена. Бахтавар яз, лап рикІин сидкьидай хъуь-
рсна. Ахпа ада садлагъана вичин кІаник сараривди ви-
пел пІузар кІасиз башламишна. Гьа и арада Ахуна ви-
чин «пуд кІвач квайди» язух Ибилал туйкІуьрна, вичин
кьил чІулав пердедик чьунуьхна... Ибила тадиз вичин
кІаник пІузар кІасиз башламишна. Им ада мадни вичи-
ннч квадарнава, лагъай чІал тир... Ибила исятда вири
рикГелай алуднавай... Вичин тІварни кваз...

— Бес я пІузар регъвейди, — гьарай гана Идриса.—
9къечІайди экъечІна вун... Гила рахух! Вун жув жува-
лай экъечІайди я... Рахух, пІузарар кІасмир...

— Вахъ гьихьтин планар аватІа, лагъ, виридаз ван
жедайвал лагъ, — лагъана райкомдин инструкторди. —
Тади кьачумир, ява'ш-яваш... Чун жуванбур я, чунни чу
банрин балаяр я...

Ибил юлда'шриз килигна. Вучиз ятІа ада Тамерла-
иалай вилер алудзавачир... Гагъ са рацІам, гагъ муькуь
руцІам виниз хкажиз, эхирни сив ахъайна, седри Идри-
Гмз килигна...

— Мадни чашмиш хъана, — лагъана Идриса. — Им,
рахух лагъайла, гьамиша чашмиш жедайди я...

— Гзаф интересный кас я, — лагъана Ахуна. -/- За шикил ядайла, ам гъамиша чашмиш жеда...

— Адахъ рахадай гъевес ава, — лагъана седри Идриса, — амма рахадайла, дарихмиш жезва... Патан кас акунани, гъасятда яру жеда .. Руш хъиз я...

— Айиб авач, — лагъана Ахуна вичин «пуд кГвачел-лайди» кIватIиз башламишна. — Уьмуьр лапагрихъ галаз фенвай инсан я... Адал тахсир алач...! Яваш-яваш! вердиш жеда ам...

Ибила, тIуб илисна, вичин туьтуьнин сурлумпI кьалурна,

— Аллагъ кьалум... Рахадайла... Инаг аку, инаг кьван хъиз жезва... Нефес кьвезвач... Инаг аку-у, гъа инаг...

— Жедач вавай, рахамир, — лагъана Идриса. — Экъеч"Имир виридалай вилик... Хъвач, ахцукъа!..

— И ви Ибилан чинавай перде акъудна кIанда, — лагъана Ахуна. — Идан чинавай перде акъатрай, аку, куьне идакай жедайдаз! Идаз и пад, а пад акунвач... Идаз и пад, а пад акурай, идан хура акъваздай кас жедайди туш... Ахпа вич гьикI я? Дурумлуди яни? Заз адакай са макъалани кхъидай фикир ава...

— Газстра кхъидай кьилер кIелиз чирзава... ГалкIиз-галкIиз, — жаваб гана седри Идриса. — И вичин шикил газетда акурдалай кьулухъ чалашмиш жезва... Къелемни кьазва... Жибинда адан са шумуд къелем ава.

— За квевай ам дурумлу кас яни лагъана, хабар кьазва, юлдаоп Идрис... Вуна заз...

— Бес за вуч лугъузва, я чан хва? — Идриса вичин чIар алай яхун хъуьхъвелай гъил алтадна. — Акъван дурумлу я хъи, гъич кьирмеяр акат тийидайвал... Хамунинни кIарабрин арада са чIиб пи ава...

— За квевай ам низам чидай, ахлакъ авай инсан ятIа хабар кьазва, эй юлдаш Идрис, — кьил галтадна Ахуна.

— Я чан хва, мад гьакI лагъ ман... Вун акъвазнава,

\
дулдурум, даяндулдурум лугъуз!.. Вуна низам,
нхлаь лугъузвани? Аку, лагъайтла хьи, Ибил, исятда
къатдак, йикъ инал, рекъидайди я! Лагъайтла хьи, Ибил,
рекышир, чан хва, къарагъ садра кIвачел, гъа къенвай
чкадилай къарагъ хыйидайди я .. Гъахътинди я...

яш и? Рази
зегенмиш яни?

— I Муькуь чубанар гьикI я?

— 4 Муькуьбур? Муькуьбур... Заз муьтIуьгъ тушир чу-
бан'авайди туш. Сфи са кIус туьнт я... Тамерлан... Ам
аи мукъвади я... Вахан гада я... Дяведани хъана, хтан-
пайди я... Къве хер алаз хтана, къве орденни, къве ме-
дални алаз... Мадни са жегилдин тIвар къаз жеда дай-
дивай...

Хъуьрез-хъуьрез, гардан гагъ и къуьнел, гагъ а къуь-
...¹ л вегъез, Ибил атана акъатна. Адан хурудал са гъед
ллаи.

— И гъед адаз за... ЯхцIурни пуд лагъай йисуз, —
лагъана седри Идриса. — Я кьей хва... Мад инал... И
мугъманар алай чкадал алукIдай затI яни?! И гъед за
пдаз... Квахъай яцар жагъурайла...

— Ун, — лагъана Ибила, къил юзурна... — Ун, ун...
Квахъай яцар жагъурайла... Туьмекъ... Мадни... мадни...
н-п... Къашкъа... Мадни... мадни... и-и-и... Буьрккъек...
Мадни... мадни... Муьргъвер... Муьргъвер... — башла-
мишна рикIел хкиз Ибила. — Заз абур инрай жагъана-
чир е-е! Инай аниз пуд йикъан рехъ ава е-е! Гъуьл вуч
я, гъуьл?.. Гъа гъуьл авай чкайриз акъатнавай с-е!.. За
пбур инихъ, Катрамакан галай патахъ, абур анихъ,
гъуьл галай патахъ... За инихъ, абур мадни анихъ...
Эхирни за абур инихъ!.. Гъа чIавуз Идриса заз и гъед
ганай... Ингъе вич... Жемьт шагъид я... Вири алай чка
дал гана...

— Абурни са вахтар тир, — лагъана Идриса. — За
п>акI руьгъламишзавай. Мазаян фурашкадилай алудна-
пай гъед тир... Зарафатнай чна са гъахътин...

Мугъманар лап рикIивай хъуьрена.

— А вахтара гьакI герек тир, — лагъана Идрир.
 Гзафбуруз гьетер гудай...)

— Мадни ваз кIани-дакIанди, Идрис дайи?—жузI на раикомдин инструкторди. — Вазни, чубанризни, рую) лагъ. . Чна куь вахт кьакъуддач, чун хьфида. I

— Хе-хе! — хьуьрена Идрис. — Заз квевай? Квехъ вуч ава? Чарарни печать! Квез завай вуч кIандатIа лагъ! Дайи кьий ви сивиз!.. И дагълар, къацу дереяр, и сан-гьисаб авачир суьруьяр... вири зи ихтиярда а'ваЦ Буюр, лагъ дайидиз, ваз завай вуч кIандатIа...

— Заз куь чандин сагъвал, Идрис дайи.

— Аферин ви бубадиз!.. Зазни ви чандин сагъвал чан дайидин.

— Заз са тIимил... Лугъудани, седри Идрис?

— Лагъана тур!

— АкI ятIа инихъ ша, — тIалабна Ахуна. Ада, гъг ликай кьуна, Идрис анихъ тухвана. Къубудин патав гва? валарив агакьайла, акъвазна, Идрисан япал кушкунна: — Заз са целце авай ахтарма... Ваз минет хьуй, Идрис...

Идриса адаз са жавабни ганач. Гъиликай кьуна, ам раикомдин инструктордин патав хкана, виридаз ван жедайвал лагъана:

— Гудач!

— Вуч я гузвайди, гузвачирди? — жузуна раикомдин инструкторди.

— Идаз ахтарма, — жаваб гана Идриса, вичин яргъи тIуб, тапанчи хьиз, виликди туькIуьрна, Ахун Ахунов кьалурна. — Колхозди, чан хва, садакьаяр пайзавайди туш ваз. Гудач!

Раикомдин инструктор вичин гардан са къуьнел ве-гъена, гагъ Идрисаз, гагъни кьил агъузнавай Ахуназ килигна ва, садлагъана, рикIивай хьуьрена.

— ЯтIа, чун чи кIвалахдихъ, югъ аламаз агакьрин... Куьч жезвай вири суьруьяр, чубанар акуна кIанзава, — лагъана раикомдин инструкторди.

Сагърай дайидин. Чухсагъул.

Суьруьяр, селлер хьиз, виликди ахмиш хъана...

Чъпла пад и кьил, а кьил аквадачир ичИи дуьзенлух
я, эрчИи пад — гуьне.

Циф галчIур жезва. Чилин циф. Вични цуру, рикI
агаждайди я.

(адлагъана, на лугъуда лампа хкадрай кIвал я, ми-
хьиз мичИи хъана.

Идриса суьруьяр акъвазарна. Чубанри гъарда са къас
фу тIуьна...

Гзаф дуьшуьшар къведа и рекъера чубанрин кьилел»
Гъич хиялдизни текъведай дуьшуьшар. Са ни ятIа, ак-
вада ваз, суьруьяр куьч жедай чка чиз, анал фур эгъуьн-
да. Аватда и фуруз сад-къве хеб, галатда суьруьдихъай,
лхпа мердимазар касди гваз хъфида абур вичиз... Ва я,
пифиз, ничхирди хасаратда. Ихътин вири дуьнуьшра ки-
цери чубанриз чпин куьмек гузва. Юкъузни, йифизни.

Гъа ихътин са гимредал, четин гимредал йиф акъуд-
овай Идриса... Ада вичин чубанриз несятар гуз башла-
мишнавай. Гъа са гафар. На лугъуда чубанриз чпин
ьЛвалах чизвач. На лугъуда и юргъун вахтунда абуруз
Идрисан лексия герек я. Виридаз къве вил аватIа, чу-
бандиз къуд вил хъана кIанда. Ибур Идрисан гафар я.
Рекъевай чубанриз лугъузвай гафар. Виридаз къве яб
пватIа, чубандиз къуд яб хъана кIанда. Квел халкъди
иичин мал-девлет ихтибарнавани? Ихтибарнава. Ам
уьзуьагъдаказ хвена кIанда.

Гъа и йисан гатфарихъ са ни ятIа, дулдин вахтунда,
кад кIел пуч авуна. Вад кIел! Мегер вад кIел — им ан-
жах вад кIел яни? Им къе вад кIел я. Са йисалай —
цIуд! Мад са йисалай — къад! Пуд йисалай — яхпДур!
Къуд йисалай — къудкъад! Мадни са шумуд йисалай...
Мадни... Акъваза... Исятда... Исятда чирда за...

Идриса вичин машгъур къелем акъудна, са чарчел
гъисабар къуна ва лагъана:

'— Мадни вад йисалай — яхпДурни къуд агъзур! Мад-

ни са йисалай — виш агъзурдалайни пара! Икизарнй галаз. За абур икъван чIавалди гьисабнавачир! Чир/хъанани, чан балаяр? Рекъера игътиятлу хъана кIанда! Ван хъанани? Ма къелем, кIандатIа куъне гьисабар /яхъ! **Виш** агъзурдалай пара лапагар са юкъуз терг аву)эдай жезва...

Акунани квез вад кIел телеф хъун вуч лагъай чIал ятIа? Идрисан гьисабунралди! Вад кIел тахъуй, къве хеб хъуй. Гъар хипен руфуна къве кIел... Им хъана, вистри санал, ругуд! Дидеярни балаярни. Мадни пара!

ИкI хъайила, жемир ваз къуд вил, къуд яб.

Йифен са арада Тамерланан япа са ван гъатна.

— Ву-у-у^у-в-в ..

Ахпа мадни сскин хъхъана.

Са кицIи кагъулдиз къвед-пудра ампа.

Тамерлана вилер ахъайна. Ам, къилик къван кутуна, литиник ксанвай. Яргъай хъиз, са гьихътин ятIани ни атана, адан нера гъатна. Инрин чилериз, я дагълариз хае тушир ни. Яраб им куън ни ятIа? НафтIадин ни хътин .. Чуълда, суъруьдин гимредал?..

Тамерлана, ни чIугъаз, къуд пата вил экъуърна. Хипери секиндиз гирнагъзавай. Бес кицлер гьинава? Ада, кинДерин тIвар къаз, ван эляна. Атанач. Са кицДни. Тамерланак къалабулук акатна.

Чубанрикай уяхди вуж ятIа? Къаравул вуж я? Исятда нубатда Ибил Кваса хъун герек я... Эхъ, гъам я жеди...

Бирдан Тамерланан вил са къаралтуда акъуна. Ам суъруьдивай яргъаз жезвай. Са маса къаралтудин патав.

Юлдашриз хабарна, Тамерлана къаралтуяр галай патахъ чукурна. АкI чукурна хъи, аждагъандин камаралди, тамам са версинин мензил къве кам авуна. Амма зегъметар гъавая фена. Ам агакъиз, агакъ тийиз, къаралтуйри къведани санал валарик акъвазнавай гъвечи машинда са вуч ятIа эцигна ва тадиз адаз худ гана...

— Акъва-а-аз! Акъва-а-аз, ламран хва-я-яр! — Та-

мерланан аялдин хьтин шуькӀуь сесини, кьирмажди хьиз, паннк.

Амма катзавай угъриди машин акъвазардани?! Гьа и машиндихь галтугзавай арада Тамерланан кьилиз са фикир атана. И машин физвай рехъ тамам пуд вере гьа икӀ физва, ахпа элкъвена мадни инихь хквезва... Гуьнедай Нуз... Гуьнедин юкъвалай и рехъ мадни анихъ хьфизва. Гьа гуьнедин юкъвал машиндихь агакьарайтӀа жедай...

Чукурна Тамерлана... Чукурна, чукурна, чукурна... Са Гьиле бармак кьуна, муькуь гьиле чумахъ кьуна, чукурна. Эхирни, атана гьа вичиз кӀанзавай рехъ элкъвей чкадив агакьна ам. Анал акъвазна, ада яб гана. Эхъ, машин инихъ хквезвай.

Тамерлана игьтият патал зурба са кьван цлакай чкудна, авадариз, авадариз гьана, гьана, ам рекьин юкъвал эцигна. Машиндиз фидай рехъ амачир. Тамерлан вич, рекьин цал квай пата, селди атӀанвай чӀутхварда чуьнуьх хьана. Атана агакьна кьванцив, машин акъназайла, ада, гьиле чумахъ аваз машиндал гьужумна.

— Экъе-е-ечӀ! — и зил — шуькӀуь ван са кьил суьруьдив агакьна.

Машиндин рак ахъайна... Ам кьилел ших алай, гьвечӀи машин тир Гьа кье чубанрин патав райондин векилар аваз атай хьтин машин.

— Вуч хабар я, яда? — хабар кьуна Ахунова.

— Машинда вуч аватӀа килигда зун!

Гьа и арада, муькуь патан ракӀарай экъечӀна, са нуж ятӀа катна.

Тамерланан эрчӀи гьили Ахун Ахунован са кьуьн кьуна, ам, нини хьиз, регьятдиз хкажна, машиндай акъудна, амма гьилий ахъайнач.

Машинда кье хеб авай.

Тамерланан сесинал чубанар атана агакьна. Абуру машинни, шоферни, хиперни, Ахун Ахуновни — вири Идрисан патав хкана.

Вири чандал атана. КицГерни, икван чІавалди нпиз гадарнавай ягълу лит жакъваз, икрагъ хъанвай кишерни, инихъ-анихъ гъерекатда гъатнавай. Абуру и секин йиф чпии арав-чІаравдив ацІурнавай.

Лхун Лхуновни шофер, есирар хъиз, Идрисан вилик. акъвазпавай. Чубанрикай са кас аквадачир. Ахун Ахунован мирес — Ибил Кваса.

— Эхирни вун и йикъал къведайди заз чизвай, — ла' гъана Идриса. — Какахъай некаягърикай кхъиз кІанзавай кас! Алим жез кІанзавай кас! Катрамакандин дамах! Тфу ви мурдар чиниз!

— Тахсиркар я зун ви вилик, Идрис дайи! Ахъай хъия зун! Чун са хуъруънвиар я...

— Квахъ, вунни къий, вакай жедай хуъруънвини! Уъмуърлукъ вунна чи къил агъузна, Ахун! Вири дяведиз фидайла, вун азарлу хъана... Ахпа вун дири хъхъана, вакай муаллим хъана! Вунна язукъ, руфуна затІ авачир, гишин етимрин хам алаждай! Муаллимвиляй акъудайла, вунна колхоздиз хасарат ийиз башламишна. Кар милицадиз аватдайла, вун катна, къутармиш хъана. Эхирни вакай мухбир хъана. Кхъинар ийиз чалай гагъ иниз, гагъ аниз, вунна чаз динжвал ганач! Заз вири хабар я! Вунна язукъ Миримбани чІуру рекъе туна, ам чал гъалдарна, амни бедбахтна! Хуъруъвай, эл-жемятдивай къакъудна! Мирес-мирес лугъуз, вунна иналлай Ибил Квасани бедбахтна, низ чида исятда гъинал, гъи къванцел ацукъна шехъзаватІа?! Ви чин алатрай, ви! Ваз лугъудай гаф авани?!

— Вун... Вунна зун муаллимвиляй акъудиз гайила, гъакІ хъанай, Идрис дайи... Багъишламиша. Ахъа хъия зун.

— Исятда колхоздин хиперни за чунуъхиз гузвайни вав?

Пакамахъ, зкв ядайла хъиз, суъруъяр чкадилай юзана.

— Идрис дайи! Инсаф ая, Идрис дайи! — Ахун Аху-

нов Ярх хъана Идрисан вилик, адаз Идрисан кІвач хкажна, вичин къамал эцигиз кІан хъана. Идриса адан япухъ ахътин са къ'уъл геляна хъи, Ахун Ахунов вич-вичелай фена.)

— Катрамаканвидин тІвар къанЛурзавай алчахд хва,)лчах! Тфу!

Мад адахъ галаз Идрис раханач.

Нисинихъ хъиз суьруьяр ракъун рекъин разъезддив Ігакъна. Гъа инал вири документар кхъена, гъи йифиз, мус, ни къунвайди ятІа, вучдайла къунвайди ятІа кхъена, къулар чІугуна, Ахун Ахунов милицайрин ихтиярдиз (ахкана.

— Суддиз квевай и Тамерланаз эвериз жеда! Зун і ъуьзуь итим я, инжиклу ийимир, — лагъана Идриса, іхна, алава хъувуна: — Идалай алчах, мурдар, кфир уфат дуьньядал жеч! Заз ам ахквас кІанзамач...

— Архайин ол, Идрис дайи, — жаваб гана милица-шн капитанди, Идрисан гъил къуна чуькъвена. — Чна паз и машин дяведин женгина къазанмишай эмени хъиз, савкъват гудай, амма чаз ахътин ихтияр авач. ГъакІ хъайила...

— Ваъ, я чан хва-а, — лагъана, Идрис хъуьрена. — Тіп а машиндикай вучзава? Ингье зи машин, — ада ви-чпн семен балкІан къалурна.

— АкІ ятІа, ма и бирбиц.І. Ихътинбур чна чаз куь-мокзавай, тахсиркарар, угърияр къадайла, чаз куьмек-тпвай сад-зур къегъалдиз гузвайди я.

— Ам вуч я?

— Им, Идрис дайи, вуч ятІа, чи арада амуькрай! Сир и! Им къалурна, и куьн фидай рекъин къерехда «рекъин кІвал» ава. Гъа кІвалин иесидиз къалура и бирбицІ Ада вав гъана са суткада ял ягъиз тада, ахпа агакъарда пун суьруьдив. Ана ваз са суткада гъамамни жеда, чай-ми жеда, булахд ядни жеда, тІуьн-хъунни жеда, хъуь-іуьл ми хъи месни жеда, вири жеда!

— Аферин ви бубадиз, — лагъана Идриса, бирбинД

къачуна вичин къултухда туна. — Им заз герек за/гI
Гила вун-сагъ, зун — саламат! /
— Хъсан рехъ, Идрис дайи!
Суъруяр рекъе гъатдайла, Тамерлана агъ чIугуна:
— Яраб Ибил хкведач жал?..
Хтаначир Ибил. И юкъузни хтаначир, пакадин.]
юкъузни хтаначир...
Яраб адан къилел вуч атанатIа?

18.

Катрамакандиз хабар агакъна: Ахун Ахуноваз кол-|
хоздин хипер чуънуъхиз кIанзавайла, ам Тамерлана къу-|
на. Ибил Кваса катна. Ам Ахун Ахунован куъмекчи язъ
хъана. Гила ам къуна кIанзава. Ам гъинава? Садазни|
чидач.

Са шумуд йикъалай тамай хтай Миримбади Насрул-
лагъ муаллимдиз кушкунIа:

— За ваз са цIийи хабар гуда.
— Буюр, Миримба.
— Заз Ибил Кваса акуна.
— Гъина?
— Къакъан къузацин пелел чумалар незвай.
— Жеч, я Миримба!
— Аллагъ къалум, Насруллагъ муаллим.
— Аку, Миримба, залай гъейри и хуъре вахъ галаз
са касни рахазвач. Дуъз яни?

— **Я.**
— ГъакI хъайила, эгер вуна а Ибил Кваса къуна
хуъруъз гваз хтайтIа, са тIимил къван хъайитIани ви
гъуърмет хкаж жеда. Ша вуна а Ибил Кваса къуна
гваз хъша...

Миримбадин вилери нДарцДар гана.
— Валлагъ за ам къада, — лагъана ада садлагъа-
на. — Къуна гъа иниз гваз хкведани?

— Ваъ, къуна, маса гуз тухуда! Гъелбетда иниз гваз хкведа!

— Башуъсте!

Арадай са югъни фенач... Катрамакандин куъчейрай Муз, вири халкъ ширин ахвара амайла, анжах кІекери \ Ъ-уъ ягъиз, цІийи югъ алукънавайди хабар гудайла, чина хъвер аваз, Насруллагъ муаллимдин рақІарихъ са кис атана. Катрамакандин виликан маршал.

— Вуж я-я? — хабар къуна кІваляй Насруллагъ му аллимдин папа.

— Зун я, Миримба... Итимдиз къарагъа лагъ!

— Икъван фад вуч хъанва, я Миримба?

— Авач, гъакІ, за къарагъа лугъузва, лагъ...

■— Хийир хъуй?

— Хийир я. За къарагъа лугъузва, лагъ.

— Лагъ, вуч хъанватІа, зи рикІ акъудмир!

Вилерал гъуд алтадиз, Насруллагъ муаллимни ай-иандик экъечІна.

— Багъишламиша, вун фад къарагъарун хъана, Насруллагъ муаллим... Зун вучиз икъван фад атанватІа чилани ваз?

— ШапІрус кІанзавани?

— ШапІрус ваъ...

Рагъ экъечІайла, катрамаканвийри сада-садаз хабар гана:

— Миримбади Ибил Кваса къуна...

— Жеч!

Амма къунвай. Гъа и юкъуз Насруллагъ муаллимди лцукъарна абур вичин кІвалин цлав гвай секуъдал, виридаз ван жедайвал, Ибил Квасадиз лагъана:

— Аку, заз дуъз килиг. Ахунахъ галаз вуна вучнат Га, чаз хабар я. Вун гъикІ катнатІа, чаз хабар я, чаз чида. Гида вуна вун и Миримбади гъикІ къунатІа, ихтилата. Эгер дуъз ихтилатайтІа, чна ви тахсирдилай гъил къахчузва. Ван хъанани?

— Хъана, чан Насруллагъ муаллим. Вири хъайи*

хъайвал ихтилатда, анжах зи тахсирдилай гънл къахчу.

— Къахчуда. Са заз ваъ, виридаз ихтилата.

— Ийида, Насруллагъ муаллим... Аку, рехъ атгуз, мснзил атгуз, гъа и дагълариз хтана зун. Мекъида. Иифериз рекъида. Виликдай, рагъ къалум хъуй табзаватIа, заз и кар чидачир... Ни хиялнай? Гида чир хъана... Аку, руфуниз гишин хъайила, инсандиз мекъи жеда... Валлагъ, пеш хъиз, зурзада... Иифериз... О-о, къавахд пеш хъиз, зурзада хъи... О-о-о, я залумд хва руфу-у-ун, вун вуч зурба Шей я?... Низ чидай вун ихътинди тирди? Руфун ичIи яни? Рекъида вун мекъила. КIва-черни рекъида, гъилерни рекъида, къилни рекъида... Далуни рекъида... Нерни, япарни... вири рекъида... Рагъ къалум, рекъида... О-о-о, чан аллагъ, лугъуз хъанай зун, чан аллагъ, зун ви чандиз къурбанд хъурай, чан аллагъ... Вуна буйругъ ая, гъич тахъайтIа, и рагъ хъайитIани са тIимил фад экъечIрай, чан аллагъ... Валай алакъ тийир кар авач, вири ви ихтиярда ава, чан аллагъ. Чилерни, цаварни, ракъарни, варцарни... Килигна зун рагъ экъечъ дай патаз, ваъ, экъечIдач рагъ... Килигиз рагъ экъечъ дай патаз, зурзач, ацукънава зун... Садни акуна заз, ваъ, акунач, ни хъана заз... О-о-о, я аллагъ, са ни къвезва, са ни! ЧIугуна за и ни галамаз-галамаз... ЧIугуна за мадни, мадни! Шишин ни я... Халис шишин ни!.. Яраб аллагъ, ваз зи язух атана жал? Ибур вуна заз ракъурзавай шиш кабабар я жал? Бес абур аквадач эхир, а шиш кабабар? Абур гъиналла? Килигда зун цавуз... Ваъ, аквадач. Ни и патай къвезва... Вач зун гъа и нидал. Вач, вач, вач, вач... фена, фена, фена, эхирни акуна заз... Сада санал цIай авунва... Вични ацукънава и цIун патав, шишер ягъиз... Я чан аллагъ, им вуж хъурай, ина и кас, и бахтавар кас? Им вуна зи патав ракъурнавайди яз тахъурай! Белки им зун къаз ракъурнавайди я? Низ чида? Сивяй яд авахъзава зи... ЦIаран яд. Гъилерив кълевна за жуван сив... Жедач, мадни ахъа хъана... Рагъ

къалум, ахъа жез сив, сивяй цIаран яд авахъна зи...
Фена зун цIун патав, килигайтIа, и чи Миримба стха...
Гъа и чи... За жузуна...

— Акъваз! — атIана адан гаф Насруллагъ муаллим-
'ш. — Вун рахайди бес я. Заз чиз ви гафарик таб квач.
Куъне вуч лугъуда, я къуншияр?

— Чаз чидайвал, ада хъайи-хъайивал вири ихтилат-
па. Таб авунач.

— АкI ятIа, гила за гаф Миримбадиз гузва.

— И-и-и... Ам... Дагъдиз атанай... И чи ам ман...
Прохарчук!.. Зи дуст... Тфенгни гваз... Гъуърчез., — их-
платна Миримбади вичин нубатда. — Гъада а юкъуз са
пак янай... Як хутахна агъа станцидал, маса гуз. И-и-и
.■тур... рикI, дуркIунар, кIвачер кутунай за къулак... Ку-
|уна и вакIан кIвачер къулак, ацукънавай зун... Эхирни
са вахтунда, йифен къулар жедаи... Ваъ, пакам къилер
пiр... Садни заз и-и, жуван къулухъай хъиз са нефесдин
пан хъана... Элкъвена килигайтIа, са кас, сив ахъайна,
цIуз килигзава... Им акуна, зи нефес къуна... Дуъз кичIе
хъана заз... Жедачни бес? Йифен а вахтунда... Ви къу-
лухъ сад сив ахъайна акъвазнава... Ахпа, яваш-яваш
зун жув-жувал хтана... Килигна акуртIа, Ибил Кваса!
И Ибил Кваса! Я кьей хва, ви и чIавуз ина вуч ава? Им
иуч гъал я вал алайди, я залумд хва?! Сив кIева, за-
лумд хва, залум! Рахаз жедач и Ибилавай. ГъакI сив
ахъайна, цIуз килигиз акъвазда... Гана за идаз чими
ид... Яваш-яваш хъухъ, — лагъана за. Хъвана ида чими
яд. Чими яд хъвайила, са кIус фуни вугана за и Иби-
лав. Фу жакъваз, жакъваз, ида лагъана: «Вун, дуъз лагъ,
гъа виликан Миримба стха яни? Гъа маршал яни? Дуъз
лагъ...» Я, гъам вич я, — лагъана за. Зазни вун Ибил
Кваса хъиз аквазва... Вун чубан Ибил Кваса яни?»
«Зунни чубан Ибил я», — лагъана ида...

Миримбади ихтилатдайла, Ибилани, вирида хъиз яб
анализ, гардан гагъ и патал, гагъ а патал вегъез, хъве-
риз, вичи-вичикди мурмурзавай:

— Ида кІвачер хъухъваз хъанай кван... ВакІан.[
Заз шишер ийизвай хъиз хъанай... Ахпа цІун патав зу|
ахварал фенай... Идани гъа вахтунда зи гъилерни, кІва*
черни кутІуннай...

Мегер Ибил Кваса гъасятда ахварал фенайни? Ваъ.|
Ибнланни Миримбадин арада хейлин ихтилатар хъанай.|
Чебни гъихътин?

— Хаму я вун, хаму, — лагъанай Миримбади Иби-ј|
лаз. — Ваз вуч я, дуст кас, ваз уьмуьр акунвач, уьмуьр!|
Вун лигим хъанвач. Ви кьилел атай са кІвалахни авач.<
Им машиндай эвичІна, катна! Пагъ, зурба кІвалах хъа|
на! Им машиндай катна... Гила къачагъ хъанва! Са кар-)
ни авачиз! Уьмуьр акунвач лугъуз... Хаму я вун, хаму|
Ваз, товарищ, гъич са кІусни уьмуьр акунвач...

— Валлагъ, чан маршал Миримба стха, вуна *уц*
лугъузва-е... Заз уьмуьр гъин.ай акуна? Уьмуьр хиперихт
галаз фейидаз...

— Ваз уьмуьр вуч затІ ятІа чидани?

— Я чан маршал Миримба стха, заз ахътин кІвала-
хар гъинай чида?

— Уьмуьр вуч я, уьмуьр, товарищ, уьмуьр, за ваз
лугъун, гъа ваз лап хъеандиз чидай, ява цІегъ хътин са
затІ я... Санал акъваздай затІ туш. Халис цІегъ. Ява
цІегъ... Гагъ агъуз, гагъ виниз! Вун гъарайиз амукъда,
амма ам мадни, гагъ агъуз, гагъни виниз! Вун мадни
гъарайиз жеда. Гуьгъуьна! Герек туш, я стха, герек
туш! Секиндиз акъваза жуваз... Таквадай амалар ая!
Ам гъиниз кІантІани фирай... Вавай ам гъикІ хъайитГа-
ни акъвазариз жедайди туш... Адаз вичин рехъ, вичин
жигъирар лап хъеандиз чизвайди я. Вуна гъараюнар-
мир! Динждиз ацукъа жуваз... Машиндай экъечІна кат
на лугъуз, Идрисахъай кичІезва. Ви чкадал зун хъанай-
тІа, заз гъич садахъайни са кІусни кичІе жедачир. Ид-
рис яз вуч кас я? Ваз ам гъакъван чІехи кас хъиз яни?
Ам са акъван чІехи кас туш... Адаз гъич кино акур туш...
Адаз гъич лекси ван хъайиди туш... Амма зун... Зун ана-

найла... Зи къвалал тапанчияр алайла, чан хва, за гъар иянихъ лексидихъ яб акалзавай тир... Ви Идрисаз гъич лексидин ванни хъайиди туш. Чир хъанани?

— Чан маршал Миримба стха, ваз хъел къвемир, ;i лекси чаз чида... Чаз, чубанриз келнай ам... Райондай атай векилди... Ам хъсан лекси тушир ман... Хъсанбурни жеда жал?..

— Эгъе-е, ваз гъеле вуч чизва?! Ваз вуч акуна!.. Цаиуз килиг! Килига! Заз килигмир-е, цавуз килиг! Килигпавани?! Гъетериз килиг. Аквазвани? И гъетер аку, и гъетер дуьньяяр я ман. И дуьньяйрин къулухъ мадни маса гъетер, маса дуьньяяр галайди я лугъуда, а дуьнья-Гфин къулухъ мадни дуьньяяр. Абурун къулухъ мадни масабур. ГъакI сан-гъисаб авачир къван дуьньяяр... Гъа дуьньяйра, лугъуда, мумкин я, вири ава. Шегъерар, хуь-|ер, къацу тамар, дереяр, гъуьлер, вацIар... вири! Багъ-чарни! Ван хъанани?

— Ун, — лагъана Ибил Квасади, сив ахъа хъана, вилср цавалай алат тийиз.

— Идаз лексия лугъуда, товарищ... Гъа ихътин лексидин ияр келнай чаз, зун къвалал тапанчи алаз къекъвез-нпий чIавуз...

— Я чан маршал Миримба стха, заз... Ви гъа и синиз кый зун...

— Килига, килига! Варз экъечIава... Аквазвани? Заз килигмир-е, вацраз килига!.. И мукъвара, лугъуда, лекгида, гъа вацрал инсан фидайвал я... КIвачи-кIвачи ваъг, гъа, гъа самалутдилазни йигин!.. Ахпа, гъанайни пнихъ... Яргъал гъетерал... Гъетерал лагъайла, яргъал дуьньяйриз... Эгъе-е-е, и чи дуьнья, лугъуда лексида, гъа пава элкъвезвайди я... Сив ахъаймир! Вучда вуна, сив пхъайна? Сив кIева, за ваз мадни ихтилатда... Лекси гъа ихътин затI я: яб акалнани, акъул артух жеда! Ахпа уьмуьрни чир жеда... ТахъайтIа, вуна вун машиндай катна лугъуз... Ваз уьмуьр чидач, уьмуьр... Ингъе, гъа и зи уьмуьр... Мисал патал, гъа и зи уьмуьр... Виревай

яд вуч я, гъа яд хъиз тир зи уьмуър... Акъвазнавай ей
нал... Я инихъ, я анихъ... Санихъни тефиз .. Гъамиш^
акъвазнаваз... Я инихъ фидач, я анихъ... Гъар са инсан!
дин къисметда, уьмуърда гъа ихътин кІвалахар гзаф же|
да.. Уьмуър акъвазда.. Акъвазда... Эхирни акуна ваз!
садлагъана къекъвезва чкадилай... Юзазва... Ахпа сад4
лагъана виниз! Эгер виниз хъайитІа, ахпа фидайди я..]
Виниз, виниз, виниз! Эгер агъуз хъайитІа, мадни гъак^
я... Фидайди я агъуз... Агъуз... Агъуз... Уьмуър гъахътш
затІ я... Садрани фикир гумир. Вавай ам гъикІ хъайитІа-
ни акъвазариз жедайди туш... Къуй фирай... Вуна са|
куьникайни фикирмир! Ви уьмуърда гъеле еке кІвала-|
хар жедайди я... Абур вири гъеле вилик ква... Вуна!
низ писвална? Садазни... Ви гележег, чан хва, гуьлуь-|
шан я, вун эхирни бахтатар инсан ... Вуна вуч хъана)
лугъузва?.. Сабурлу хъухъ...

Бирдан виликан маршалдиз хурхурдаи ван хъана
Ибил Кваса ширин ахварал фенвай...

— Гила аку, гила и гъил инихъ ая, чан зи Ибил
ла, чан зи Шибил бала, чан зи Мибил бала... Билав|
билав! Чан дидедин масан бала, чан бубадин хъеан ба
ла, кус, кус, кус! Гъил кІаник акат тавурай! Чан дк
дедин, чан бубадин! Галатна вун, гишин хъана, мекы|
хъана... Лайла-а-ай, лайла-<а-ай! И гъилни инихъ ая..".*1
Гила кус! Гила кус! Чан дидедин, чан бубадин... Иби і
бала, Шибил бала...

Миримбади къван хъиз ксанвай Ибил Квасадин къвг
гъилни далудал кутІунна. Ахпа, кІвачериз галтІам яна,
вич хтана хуьруьз, Насруллагъ муаллимдиз хабар гана.

— За идан гъилерни кІвачер ахъайда,—лагъана
Миримбади. — Им гъилин вак хътин са шей я... Кат-
дай туш...

Насруллагъ муаллим хурхурзавай Ибилан винел
агъуз хъанвай.

— Дуьз лагъ, им вавай гъикІ кутІуниз хъана, чан
Миримба? — хабар къуна Насруллагъ муаллимди. — Им

ни патав ахварал гъик! фенатІа, заз сир я... Вуна им гилисимда туна гъа-а-а!

— Абур ваз талукъ крар туш, Насруллагъ муаллим. Захъни жуван илимар авайди я...

— Валлагъ, ваз маншаллагъ!

— За им кІула къуна гваз хкведай, Насруллагъ му аллим, амма им пара залан я. Завай им хкажиз жедач...

Гъилерни кІвачер ахъайна, къвала са къве къуъл ацядалди Ибил Кваса ахварай аватнач.

Ахпа, са герен ацукъна, вилерал гъуд алтадиз, сив къакъунарна ва, эхирни адаз вичин къилел акъвазнавай Насруллагъ муаллимни Миримба акуна.

— Чан Насруллагъ муаллим, — лагъана ада, — са не-дай шей це. Зун гишила рекъизва...

Ихтилатар куътягъ хъайила, къуншийри мадни Ми-римбадин кефи хана.

— Ибуру къведани хъайи-хъайивал ихтилатна. Таб<лунач. ЯтІани, Насруллагъ муаллим...

— ЯтІани вуч?

— ЯтІани ибурун гунагърилай гъил къахчун патал, гъич тахъайтІа, ибурув гъар садав са шешел регъвей къел нез туна кІанда! Гатаз-гатаз!.. Ахпа ибуру яд хъва-да! Акъван яд хъвада хъи, гъа ци абурун гунагъар чуй-хуьда! МасакІа жедач, валлагъ, Насруллагъ муаллим, /кедач!

Миримба, къил чиле туна, вичин тамариз хтана. Вуч-да вуна? Садра инсан такІан тахъурай лагъ, такІан хъа-иа хъи, ахпа кІан хъхъун пара четин жеда. Язух Ми-римба аялризни такІан я, папазни, жемьтризни ..

Къил агъузна тамуз хтай Миримба, шамагъаждин кІаник, булахдин къилел ацукъна, хиялриз фена. Ада акъван хияларна хъи, вичизни хабар авачиз, ам ахвариз фена.

Алатай йифиз Ибилаз лекция кІелай, адан къаравул хъайи язух Миримба гила, вирида бекефнаваз, ахвариз фена.

Колхоздип хипер чуьнуьхзавай угъридиз куьмекаЙ!
 Ибил кIвале ава; ада чай хъвазва, хуьрек незва;
 римбадиз вирида тфу гузва...

Булахди, гъамиша авахъаавай чешмеди вичин *си*
 чГалалди са в\ч ятIани кушкушзавай... Миримбадиз
 варар аквазвай...

Дербент шегъер. .
 Базар.
 Тамерлан, Идрисан хтул, гъер...
 «Идаз са кар къуна кIанда!»
 Куьчебанар Тамерланахъ саташмиш жезвай ва
 патахъ аквазнавай Миримбади абуруз вилерин иш
 •раяр ийизвай.
 «КичIе жемир!»
 Ахпа ада Тамерлан идарадиз гваз хквезвай.
 Начальникди хабар къазвай:
 «—■ Ваз им чидай кас яни?»
 «— Ваъ».
 «— Им катрамаканви тушни?»
 «— Ваъ. Ада табзава».

Тамерлан Миримбадиз килигзавай. АкI килигзавай
 хьи, на лугьуда, адан гъар виляй са хьел экъечIна, Ми-
 •римбадин рикI ягъиз къвезва.
 ...Югъ нисини хъайила, Миримба юзана. Ада кIвач-
 кIвачел алтадна, суза авуна ва, чин цавал элкъуьрна,
 ахварай хъиз, са вуч ятIа мурмуриз, ада сарарив чIакъ-
 ракъар ийиз туна...

Адаз гьелени ахварар аквазмай.
 Дербент шегъер... Фекъидин хчин мехъер...
 Ни гъикъван пул гузватIа, лугьудай кас...
 Чаяр...
 Зуьрнечияр.
 «ТIуьруьтI-тIуьруьтI-тIуьруьтI-тIу«ър-р-р!»
 Миримбади тапанчи яна.
 Тапанчидин сесинал ам ахварай аватна ва ада ви-
 лер ахъайна.

Къуд лад секин дагълар тир.
Булахди шуршур къачуна, манидал илигнавай...

19.

Миримба тамуз фена-фенач гъич са катрамакан-видинни къайгъудайни фенач. Низ герек я — чакъал хътин Миримба. Хъурай гъа тамара впчиз туртуррихъ галтугиз. Амма са арадилай хъиз вири катрамаканвийри къаварилай къаваралди сада-садаз хабар гана.

■— Им нин машин тир гада, хтайди? Им Ефиман машин тир жал?

—■ Ефиманди хътинди я.

— Ефиманан машин я

— Яраб вуч хканватIа?

— Чукура, аялар! Хиве къур шейэр гъанватIа аку.

Пакамахъ машин хуърйя рекъе гъатдайла, Ефимавай* кIани дакIанди къачун тIалабдайла, ада гъар са катрамаканвидиз къве чIалалди жаваб гузвай:

— Сделаем! Ийида!

Гила машин хуъруыз хтайла, Ефим элкъурна аялрш юкъва тунвай.

— Ефим тха, заз ам...

— На вуч къачу лагъанай?

— За пуд дафтарни...

— Ефим тха, бес зи. .

— Вун нин пагъливан я? ■— зарафатзавай Ефима.

— Зун и адан... Тамерланан...

— А-а-ан, ма.

— Ефим ими, заз гъизвай ктаб?

— Гъи ктаб?

—• Гъисаб ктаб. Ахпа и ам...

— Ма...

— Ефим тха, бес чи бубади лагъай...

— Вун нин гада тир?

— Зун? Лдан... И-н-и, Мазаян...

— А-а, Мазаян пагъливан....

Машин пичин талукъ чкадал акъвазарна, кІвализ хтана, гъилср чуъхвена, Ефима Идрисан къаридиз эверна:

— Эй, я дэдэ! Дэде-е! — гъарайна ада вичин саягъда.

— Гъун, чан дидедин! — Идрисан къариди цІун кІвалин дакГардай кьил акъудна.— Вун завди яни?

— Иниз ша акван, за ваз са гъанвай шей ава. Кр бар гъанва...

Хтана айвандик, къуна Идрисан къариди крабар, | чуъквена вичин хурудиз.

— Чан дидедин, ви чан сагърай, чан дидедин! Зун! рикЛел гъана, зи къуъзуъ кІвачер рикЛел атана, на заз крабар къачуна, яни? Чан бала-а, зун ви чандиз къур-банд хъурай.

Гъамиша шаламарни, кІанериз данадин хам янавай гуьлуьтар алаз къекъвей Идрисан къаридин шадвилин и кьил-а кьил авачир. Крабрини шивейри хъиз цІарцІар гузвай. Къенерни, акъван хъуьтуьл тир хъи, на лугъудай, памбагар я. Чпикайни атирдин ни къвезвай. Шадлухдай къаридин вилериз накъвар атанвай. Ефима адаз ихътин савкъват гъида лагъана ни хиялнай?

— Ина мад къведбур ава, — лагъана Ефима. — Сад-бур Насруллагъ муаллимдин папаз, муькуьбур Жейра-І наз. Ваз за мадни са савкъват гъанва. Чит. Парталар цуз. Идрис бубадизни са чекмеяр...

— Вуна икъван шей-мей гъикІ къачуна, я чан бала?—! алаамат хъана Шагънабат бадедиз. — Ваз пул гъинай атана, я чан хва?

— Атана санай. Хъана са къазанмишай чка, — жаваб гана Ефима.

— Вун лап алвердай хтайдаз ух"шар я, чан бала цидедин.

— Насруллагъ муаллимдин папазни, Жейраназни гъавая яни?

— Виридаз гъавая я, чан дэдэ!

— Я чан бала, валлагъ вуна чун вири цИийи авуна. Дяве башламиш хъайдалай инихъ чи гъиле кепек-мепек гъатзавайди яни? Рекъида папар хвешила, — куш-кушна Шагънабат бадеди.

Ефим вичин къилдин къилих гваз, вичин къилдин миллет гваз яргъал Катрамакандиз атана акъатуни ина са гъихътин ятІани дегишвал арадал гъанвай Вилиз таквадай. Гъатта гъар са катрамаканвидин къилихдани са гъхътин ятІани дегишвал, цДийивал хъанвай. Катрамакандин аялриз, жегъил гадайриз гъамиша Ефиман патав акъвазиз, адахъ галаз са шумуд келима рахаз кІандай. Герек язни тушизни. Гъамиша са куькай ятІани хъел авай, сугъул ксарни Ефимахъ галаз хушдиз, мегърибандаказ рахадай. Патая атай инсандиз гъуърмет авун — аквадай гъаларай катрамаканвийрин ивида авай виридалайни къуватлу хесет тир Хъел авай, пашман касни Ефимахъ галаз рахана, буш хъана, вичин дерт рикІелай алудна, чина хъвер аваз, вичин кІвализ хъфидай...

Крабар гъайи пакадин йикъан нянихъ Насруллагъ муаллимдини Ефима Жейранан гулар расна. КтІанвай пехърен гулар. Хазвай. Расна, мягъкемарна, Насруллагъ муаллимди гъамиша хъиз, вичин гаф лагъана:

— Гила са къигъитІ хъайитІани тукІукІ, гъавая исят-да псиди къиф къазмач.

— Валлагъ, Насруллагъ муаллим, и верчерни, кІекІерни вири куьн патал къурбанд я, — лагъана Жейрана. — За къада, вуна гъикъван кІандатІани тукІукІ.

Насруллагъа вичин аялрикай сад са шуьше гъиз туьквендизни ракъурна.

— И кІвал чи стхайрин кІвал я, — лагъана ада Ефимаз. — Ваз абурун къисмет малум я. Абури рикІел хкиз, чна абурун кІвале са тІимил туьтер къежирда. Дерд№най. Ша къилел экъечГа.

— Заз вири хабар я, — лагъана Ефима.

— Зун? Лд.чн... И-н-и, Мазаян...

— Л-п, Мазаян пагъливан...

Машин ничин талукъ чкадал акъвазарна, кІвализ|
хтана, гъилср чуьхвена, Ефима Идрисан къаридиз|
эверна:

— Эй, я дэдэ! Дэде-е! — гъарайна ада вичин саягъда.|

— Гъун, чан дидедин!— Идрисан къариди цІун|
кІвалин дакГардай къил акъудна. — Вун завди яни?

— Иниз ша акван, за ваз са гъанвай шей ава. Кра
бар гъанва...

Хтана айвандик, къуна Идрисан къариди крабар,
чуькьвена вичин хурудиз.

— Чан дидедин, ви чан сагърай, чан дидедин! Зун
рикел гъана, зи къьзуь кІвачер рикел атана, на заз
крабар къачуна, яни? Чан бала-а, зун ви чандиз къур-
банд хъурай.

Гъамиша шаламарни, кІанериз данадин хам янавай
гуьлуьтар алаз къекъвей Идрисан къаридин шадвилин
и къил-а къил авачир. Крабрини шивейри хъиз цІарцІар
гузвай. Къенерни, акъван хъуьтуьл тир хъи, на лугъу-
дай, памбагар я. Чпикайни атирдин ни къвезвай. Шад-
лухдай къаридин вилериз накъвар атанвай. Ефима адаз
ихътин савкъват гъида лагъана ни хиялнай?

— Ина мад къведбур ава,—лагъана Ефима. — Сад-
бур Насруллагъ муаллимдин папаз, муькуьбур Жейра-
наз. Ваз за мадни са савкъват гъанва. Чит. Парталар
цуз. Идрис бубадизни са чекмеяр...

— Вуна икъван шей-мей гъикІ къачуна, я чан бала?— |
аламат хъана Шагънабат бадедиз. — Ваз пул гъинай
атана, я чан хва?

— Атана санай. Хъана са къазанмишай чка, — жа-
ваб гана Ефима.

— Вун лап алвердай хтайдаз ух"шар я, чан бала
дидедин.

— Насруллагъ муаллимдин папазни, Жейраназни
гъавая яни?

— Виридаз гъавая я, чан дэдэ!

— Я чан бала, валлагъ вуна чун вири цийи авуна. Дяве башламиш хъайидалай инихъ чи гъиле кепек-мепек гъатзавайди яни? Рекъида папар хвешила, — куш-кушна Шагънабат бадеди.

Ефим вичин къилдин къилих гваз, вичин къилдин миллет гваз яргъал Катрамакандиз атана акъатуни ина са гъихътин ятлани дегишвал арадал гъанвай Вилиз таквадай. Гъатта гъар са катрамаканвидин къилихдани са гъхътин ятлани дегишвал, иДийивал хъанвай. Катрамакандин аялриз, жегъил гадайриз гъамиша Ефиман патав акъвазиз, адахъ галаз са шумуд келима рахаз кIандай. Герек язни тушизни. Гъамиша са куькай ятлани хъел авай, сугъул ксарни Ефимахъ галаз хушдиз, мегърибандаказ рахадай. Патая атай инсандиз гъуърмет авун — аквадай гъаларай катрамаканвийрин ивида авай виридалайни къуватлу хесет тир Хъел авай, пашман касни Ефимахъ галаз рахана, буш хъана, вичин дерт рикIелай алудна, чина хъвер аваз, вичин кIвализ хъфидай...

Крабар гъайи пакадин йикъан нянихъ Насруллагъ муаллимдини Ефима Жейранан гулар расна. КтIанвай пехърен гулар. Хазвай. Расна, мягъкемарна, Насруллагъ муаллимди гъамиша хъиз, вичин гаф лагъана:

— Гила са къигъитI хъайитIани тукIукI, гъавая исят-да псиди къиф къазмач.

— Валлагъ, Насруллагъ муаллим, и верчерни, кIекIерни вири куьн патал къурбанд я, — лагъана Жейрана. — За къада, вуна гъикъван кIандатIани тукIукI.

Насруллагъа вичин аялрикай сад са шуьше гъиз туьквендизни ракъурна.

— И кIвал чи стхайрин кIвал я, — лагъана ада Ефи-: маз. — Ваз абурун къисмет малум я. Абур рикIел хкиз, чна абурун кIвале са тIимил туьтер къежирда. Дердинай. Ша къилел экъечГа.

— Заз вири хабар я, — лагъана Ефима.

Сидни іТНІт хуфсрри 4|iiiij, са шуьше ичерин чехирни
Нясруллагь муллимдини Ефима чпин кесиб-иллциплм,
рмкІ«|)ив ацукьнавай Жейрана са шумудра ж Ъ
(«ндпрмл.

— Э ч ч, Ефи-и-им, Ефим., — лагьана ада. — Вуна
паз чида, лагьана. Гьич садазни, са затІни чидач кез...

Гье-е-ей, Насруллагь стха, вун дяведай яхцІурни вад
лагьай йисан гатфарихъ хтаначирни? — хабар кьуна
бирдан Жейрана.

— Ун, хтанай.

— Ваз ина хьайи мусибатрикай вуч хабар ава, Нас
руллагь муаллим?

— Бес чаз ихтилатзавачни?

— Ни?

— Эллери.

— Эллери? Эллери... Буьркьуь хьурай абурун хьсан
кІвалахар такваз, пис кІвалахар аквадай вилер! Элле
ри... Дяве физ кье йис жезвай.. Гум акъатзавай зи ри-
кІяй. Имидин кІвалин айвандикай харанІа хьанвай бу-
бадин кІвализ килигиз... Черейриз терейр экъечІнавай,
варариз векь, вергер... Нярихъ кьула цІай ийиз, гур-
магьдай гум акъуддай за. Касни амачир бубадин кІва-
лин... Марф кьвадайла, чІерейр аватдайла, заз зи рикІ
аватдай хьиз жедай... Гагь имидин, гагь бубадин кІвале
цІайдай за... Эллери ибур аквадацир, эллер зи вахчаг-
дин кІаник килигдай...

— Жейран вах, — лагьана Ефима. — Зунни вун хьиз,
дяведи виридакай магьрумнавайди я. — Са шад ихтилат
ахъа ая...

— Ша-ад¹⁵ Ам тахъай за ваз гьинай гьин, я Ефим?
А-ан, са герен хьанай... Рагьметлу дахди базардиз тух-
йанай зун... Пампаси кьачунай заз. КІек. Щамуналлай
кІек. Яру. Са легьзеда шад хьанай заз... ИкІ, мез гуз,
сивикди тухудайла, са ни ятІани зи гьилихъ гелянай...
КІек аватнай, чан Ефим чилел. Агьуз жез кІанзавай
заз... Кьахчуз кІанз, садни са ни ятІа, палчух алай ви-

чин кІвач эцигдай зн кІекрел... Ингье акур шадвал... НуькІрен шадвал. Гъавурда акьунани?

Итимар кьилер агъузна, кис хъана. Абура кьве'дни Жейранан дердиник шерик тир. Вучрай абуру? Абурувай вучиз жеда?

— Виридаз мехъери бахтар гьидайла, зазни зи рагъметлу чамраз, яс гъанай... Санал чІехи хъанвай вахни стха... Эвленмишной чун... Мад уьмуьрда вуч акуна? Гьинай гьида шадлухар?

— Дяведилай гуьгъуьниз виридаз четин жеда, — лагъана Ефима. — Вучиз лагъайтІа, вири хирер ачух жезва, вирида санал кцІур гуз башламишзава.

— Хирер жегъеннемдиз, Ефим стха... Хирер сагъ хъижеда... Амма инсанар акваз кІанзамач заз... Гъа и чи катрамаканвиар... Са и Шагънабат дидевилай гьейри. Ам малаик я... Амайбура вири фитнечиар...

— Абуру вучна ваз, я Жейран? — хабар кьуна Насруллагъ муаллимди.

— И вуна лугъузвай эллери зи кІвализ кьван гудай... Йифериз. Гъафтейралди кІвалай экъечІдачир зун... Шагънабат дидеди фу гьидай заз... Чир хъанани? Эхирни и Мазай хтана акъатнай. Дяведай. Гъада хвенай зун...

— ГьикІ хвенай? — жузуна Ефима.

— Акъахнай ам чи кІвалин кьакъан кьавал. Гъиле тфенг аваз... Рагъметлу зи дахдин тфенг... Ювачиз акъудна, цавуз кьве гуьлле ахъайнай Мазая... Ахпа виридаз ван жедайвал, гъарайна лагъанай: вакІан рухвая-яр! Эй, и кІвализ кьван гузвай алчах ламран рухвая-яр! Асланар хътин инсанрин—бубадин, гъуьлуьн, стхадин гъуьрметдай динж тур и руш! Эгер за и кьван гузвай кас гъа и тфенгдай лам хъиз яна ярхар тавуртІа, зун Мазай жедач!

— Валлагъ, Жейран вах, заз и кІвалахар икІ чидачир... МасакІа ван хъанай... И стха хътин заз ви рикІикай хабар тахъайла, ваз и эллериз ви рикІикай хабар

жедай хъиз яни? Абуруз гъинай хабар жедай... Гъар садаз вичин уълчмеяр ава...

Бирдан Жейранан къуьнер юзана, ада вичин гъилеривди чип кевна.

— Гурбагур хъуй и дяве къарагъарай касдин ирид иесил, я аллагъ! Са карни авачиз, гъихътин инсанар фе на... О-о, я аллагъ зун мадни шехъзава жал? Гъич садрани шехъ тавур зун гила...

— Дуъз лагъ, — тлалабна Насруллагъ муаллимди. — Къе шад хъана кандай чкадал вун икI вучиз я?

— Накъанлай зун шерзум хъанава, Насруллагъ.

— Вучиз?

— Ефима гъайи крабар акурла, у-уф... Накъвар хуъз хъанач...

— ИкI жедайди чир хъанайтIа за ваз крабар къачудачир, — лагъана зарафатдивди Ефима.

— Ихътин михъи, жумарт рикI авай инсандиз куьне таб вучиз ийизва, я Насруллагъ?

— Вуч таб?

— Квез виридаз чизва...

— Вуч таб, Жейран? — хабар къуна Ефима.

— Вав гвай шикилда аваз акъвазнавай кас Идрис имидин гада туш. А-атIа, вун цIийиз атайла, зани къил юзурнай, Идрис имидиз килигна. Гилани пашман я зун... А шикилда авай кас Идрис имидин хва туш...

— Бес ада вучиз вичин хва я лугъузва? — къах хъана Ефим. — А-а-ан, аку гъа...

— Къуьзуь ими я, закай инжиклу тахъурай... За лагъана лугъумир.

— Ина ихътин са кIвалах ава, — лагъана Насруллагъ муаллимди. — Адаз вун элкъвена хъфиз кичIезвай... ГъакI хъайила... Ахпа ихтилатда за ваз...

Са шумуд йикъалай, Идрис вичин айвандик ацукъ-инавай. Бармакни патав эцигнавай. Кланикни ястух кун тунвай. Далуни цлаз ганвай. Вичини «луъркъ, луъркъ» ийиз туьнт чай хъвазвай. Гъа и арада адан патав Нас-

руллагъ муаллим атана акъатна. Са газетни гъиле аваз, чулав кIарабдин муштIукIдай бурма-бурма гумар акъудиз. Салам-каламдилай къулухъ, са чайни хъвана, ада хабар къуна:

— Идрис дайи, и Ефим гъакъикъатда вуна ви хцй гъисабзавани?

Идриса къил юзурна.

— Агъаа-ан, — авуна Насруллагъ муаллимди. — И Жейранни ви стхадин руш яни?

— Мус-мус ийимир... Мустафа лагъана тур!

— ЯтIа за ваз са гаф лугъуда, амма хъел къвемир.

— За хабар я...

— Гъинай хабар я?

— Цаваривай, чилеривай...

•— За лагъанай, ваз хабар жеч, Идрис дайи.

— Ваз зун михъиз чир жедалди мадни са агъзур йис герек я, Насруллагъ. Зун ваз элифбе ктаб туш... Шачна акI ятIа, икI ийин...

— Буюр, Идрис дайи.

— Чаз чида — Ефим чи динэгъли туш. Миллетни урус миллет я... Им виридаз чида. Ибур къведни, Насруллагъ, инсанрикай инсанар хъайидалай къулухъ пайда хъана, арадал акъатнавай шейэр я. Яни?

— Я, Идрис дайи.

— ГъакI хъайила, Инсанвал абурулай вине хъана кIанда... Эвелни-эвел инсан хъана кIанда, ахпа дин-мин, чIал-мал, миллет...

— ИкI акваз, пара илим авай инсан я вун, Идрис дайи, — тажуб хъана Насруллагъ муаллим. — Пара лап.айла, лап пара! Нагагъ вуна са цIуд синиф куътягъ-кавайди тиртIа... Вакай чIехи тIвар-ван авай алим жедай...

— Э-эй-й-й, чан хва Насруллагъ, закай алим хъанайтIа... Хъсан хъана, закай алим тахъана.

— Вун ихтилатдикай яргъаз къакъатмир. Ефимахъ i алаз зун раханва.

, -2- Ада вуч лугъузва?
 — Далу чухвай хъиз хъанвай... Хъверзавай.
 ...; — Жейранан патав зи къари ракъурна кІанда. Ха-
 бар Кі.урни. Ви пабни фирай.
 Вад йикъан дуьнья я, — лагъана Насруллагъ му-
 аллимди. — Къуй динждиз яшамаш хъуй чпиз. Вакайни
 вили вилер авай хтулрин буба жеда. •. Идриса къуьнер
 агажна: къисмет ятІа, мехъерна та-■ да чна абуруз.
 Жейранан кІвализ фейи Идрисан къарини Насрул-
 лагъ муаллимдин паб пІузаррал хъвер алаз хтана.
 — Рази я, я къужа, — лагъана Идрисан къариди. —
 Эвера зуьрнечийриз! Бахтавар хъуй чпиз!
 Чандик къалабулхдинни шадлухдин ифин акатна,
 Идрис кимел экъечІна. Ада такабурдиз къил тик
 къунвай.
 Насруллагъ муаллим зуьрнечийр гъиз фена, Идрис
 лагъайтІа, дагъдиз фидай касдихъ къекъевезвай. Чубан-
 рин патав кас ракъурна кІанзавай. Эхирни Идрисал
 къяравул Къирим дуьшуын хъана ва ада Къиримал
 тапшурмишна:
 . — Чан бала, чукурна чубанрин патав вач. Тамерла-
 наз лагъ: хуьре мехъер ава, къуй са сад гъайван хку-
 рай! Чукура!
 — Нин мехъер я, Идрис дайи?
 — Фена лагъай гаф ая! Лагъана тадиз хъша! Вуй
 мехъерик герек жеда. Фад!

20.

Зуьрнечийрни далдамчи, «Рекъин макъам» ягъиз-
 ягъиз, кІвалив агатзавай. Насруллагъ муаллим абур
 къаршиламишиз рекъел экъечІна.
 Насруллагъ муаллим аскІан итим тир, амма мих хъиз
 мягъкемди, зирекди тир. Галтугиз, вуч хъайитІани къа-

дай: лам, цегъ, дана, аял... кьурен mania, туртурдин
царагар... кьуншидин верч... Вуч хьайитлани! Ажувал
хиве кьадачир: я кардал, я гафунал. Акунриз Насрул-
лагъ муаллим адетдин дагъвидиз ухшар тушир... Чулав
еке вилер, гъвечи нер, чулав чларар, чларчи тушун-
навай асклан пел, сивин кьерехрилай кьве дерин бириш.
Чулав рацДамар.

Гзаф зирек итим тир Насруллагъ муаллим, лугъуз
тежедай кьван зирек! Насруллагъ муаллимдин хам, на-
зик, лацу тир. Дамарар, иллаки гъилин дамарар, вили
хъана, винел гьикI экъечIнаватIа аквадай... Амма пIуза-
рар вучиз ятIа чулав тир. На лугъудай ида гъамиша
чулав пIинияр незва. Кьил, гъилер, кIвачер гзаф гъве-
чибур тир Насруллагъ муаллимдин... Базардиз фейила,
ада туьквенра кьил тваз, хабар кьадай:

— Ваз папарин кирабар авани, я гада?

Вичин кирабар хабар кьазвай тир гъа-а!

Мадни са кьетIенвал хае тир и Насруллагъ муал-
димдиз. Хам лацу, чуруни бурма тушир кьилин чларар
цIивинар хьиз чулавбур тиртIани, алапат, Насруллагъ
муаллимдин хур, таза аялдин хур хьиз, лацу-лацу жив
хьиз тир. Яхун кIарабрал, илисна цванвай чулав дуьг-
меяр хьтин, мамар аквадай...

Кьуьлердай и Насруллагъ муаллимди . АкI кьуьлер-
дай хьи, килигунивай килигиз кIан жедай... Бирдан аква-
дай ваз, мих хьиз чIагана, гъа санал акъвазнава... Са
гъил винел пIузардал эцигна муькуь гъил жезмай кьван
вилик яргъи авуна... ГъакI чIагана акъвазнава!.. Вилер-
ни мичIна, ахпа садлагъана, вилик яргъи авунвай гъил
винел пIузардал эцигна, винел пIузардаллай гъил ви-
лик яргъи авуна, гъарай ацалтна, акваз-акваз дишегъли
вичин хьуьчIуьк кутазва!.. Адан вилик фидай рехъ атIуз-
ва... Дишегълидин... Гагъ а патай, гагъ и патай'адан ви-
лик пад атIуз, адаз фир-тефир чка салзава. Ахпа, вич
садрани кьулухъ-кьулухъ физвач, гъамиша вилик-вилик
«рнзва...

Исятдани акъатна деминиз, кьюльзавай Насруллагъ-уаллимди лап къизгъиндиз, къизмиш хъана.

Седри Идрисан квалин къавал тIаратIри липIли-ларзавай, гъаятдал лагъайтIа, вири эл-жемят кIватIъана, къив гуз, кап ягъиз, дем худда авай.

Зуърнечийрин ва далдамчидин, иниз командировка-из атанвай къиргъиздин, метстанцияда кIвалахзавай ушарин, геологический разведкадай атанвай урус га-айрин, вири катрамаканвийрин чина шадлухдин хъвер ваз, седри Идрисан кIвале мехъер башламиш хъанвай.

КIаник квай кIвалера тIуьнар-хъунар гъазуриз, къиллай кIвалер мугъманрай ацIанвай. Къаварал кьюьзуь варияр, айванрал аялар ацукънавай.

Бирдан Насруллагъ муаллимди чукурна, Идрисан виликай къуна, ам деминиз галчIурна.

Зуърнечийри къведани санал зил къуна, зурнеяр вни-из хкажна, гъа идалди седри Идрисаз мехъер муба-акна.

Са шумуд касди санлай гъарайна:

— Яша, чи седри Идрис, яша!

Седри Идрис вичин яхун кIул экъисна, са гъил спел-ал эцигна, хъуьрез-хъуьрез Насруллагъ муаллимдихъ Iлаз чин-чинал акъвазна. Насруллагъ муаллимди адаз I вил мичIна. Ахпа, садлагъана, акъван зирекдиз са ирх яна хъи, на лугъуда ида лув гузва. Амма седри дрис гъа са чкадал акъвазна, са кIвач чиле эцягъиз, алхунра авай мугъманриз килигзавай. «Валлагъ, жемя-ир вири кIватI хъанва..» — хиялзавай седри Идриса.— бур зун кIанивиляй атанватIа, тахъайтIа, Ефим?..»

Гъа и арада кIаник кIвале, ина лугъудайвал, цIун вале Идрисан къари Шагънабат бадеди вичин нара-шалзавай:

— Бес им вич аквадач хъи, я папар? Им гъинава?

Ефим гъинава, я папар?

Вич акуна кIанзавайди чир хъайила, Ефим тадиа Iагънабат бадедин къилив атана ва ада, къари хкаж-

на, вичин къужахда къуна, адан хъуьхъвез са шумуд темен гана.

— Ой-ой-ойо' — гъарай акъатна Шагънабат бадедай. — Чан бала, чан Ефим, аллагъди ваз еке бахтар гурай, чан бала-а-а!

— Ша за вун зи машинда акъадарна, са шегъердиз тухвана хкин, диде? Акъахдани вун машинда?

— Ваъ, чан бала, ваъ, чан Ефим... Зи и вилериз хъсандиз аквазвач, вилериз хъсандиз акваз хъанайтга, зун ви машинда ацукъна, са къил лап дуьньядин а къилиз фидай, чан зи Ефи-и-им, чан зи бала-а-а!

■ — Дуьньядин а къилиз герек туш, ша садра иналлай Дербентдиз тухвана хкин за вун, диде!

— КIарабар тIада, чан бала-а-а, вуна жуван машиндаваз вуч я, жуван машиндаваз... Жуван свае тухуз, гваз хъша! Вичиз кIамай къван кеф чIугурай... Ван хъанани?

— Хъана.

— Къуй квез аллагъди ирид хвани ирид руш гурай! Къведни етим аялар я куьн. Эхирни гъинай гъиниз атана, сад-садаз къисмет хъана...

— И Ефимав сифтени-сифте са къуьл ийиз тур, я гадая-я-яр! — гъарайна Шагънабат бадеди. — Квез зи ван жезвачни, я бала-я-яр?

Гадайриз ваъ, Насруллагъ муаллимдиз Шагънабат бадедин ван хъана.

Чукурна атана, къуна Ефиман са гъиликай, ада ам деминиз галчIурна. Амукъна Ефим, гагъ инихъ, гагъ анихъ килигиз, хъуьрез, са гъилив вичин къилин чIарар дуьзариз. Гъа и арада са рушни акъатна къуьлиз. Гила вучда? Килигна-килигна рушаз, садлагъана Ефима къве гъилни ахъайна Ахъайна къве гъил, садлагъана агъузна вичип къил, икрам авуна, ахпа къил винизна, гъа алай чкадал элкъвена, къве чарх яна...

Капар яна катрамаканвийри, ахътин капар, на лугъудай дагъларай сел авахъзава... Гъа къве гъилни

чи демпнз кІватІ хъанвайбурухъ элкъуърна,
муркІйдНЛвА фичн.чм хъиз, чукурна Ефима... Эхирни, де-
мии ЮКБИЙЛ пкъиазна, садлагъана вичи-вич къужахла-
мишни,

Молодец, Ефим! — гъарайна Насруллагъ муал-
лимдп. — Халис катрамаканви я. ГьопІ-пІа-а! ГьопІ-ііла-а!

Ни хиялдай Ефимавай икІ къуълиз жеда лагъана?
Гъич са касдини. Эхирни башламишна Ефима, ларп-
нурп, ларп-лурп! Са кІвач инихъ, са кІвач анихъ, кІвач-
<Івачелай вегъез!

— Къив це гадаяр, къив це! — гъарайна Насруллагъ
луаллимди. — Кап ягъа!

Дем зурбаз къизмиш хъана.

Зуърнечярни къизмиш хъана. Зуърнеяр цавухъ эл-
съуъриз, зуърнейрин тлеквенрилай тупІар гуьцІиз, сесер
Ікъудиз.

— Тпуръуь-уь-уьтІ, тпуръуь-уь-уьтІ, тпуръуь-уь-уьтІ!..

Деминай экъечГайла, Ефимаз килигиз, катрамакан-
ийри къилер галтадна.

— Яда-а-а, им икІ акваз, яманди я хъи! Валлагъ ви-
Іегъ гада я!

Гъа и арада Катрамакандин гадайри, гъиликай къу-
а, Ефим Насруллагъ муаллимдин кІвализ хутахна.

— Къе йифиз, чан хва, вун чам я! Амай кГвалахар
хпа... Садни йифен къулариз сусан патав хкида вун...
^дет гъахътинди я, лукъ-шукъ мийир! — гъеле ви къилел
тъведай кІвалахар пара я...

Катрамаканвийри мехъерин савкъватар гъизвай. Хеб,
Іегъ, кІел, бацІи ... вуч хъайитІани... Гарданда яру
афта аваз.

Абур са-сад ва я десте-десте къвезвай.

ТГваларал кутІуннавай тІаратІар, пайдахар хъиз
кажна виниз, вири катрамаканвиар Идрисан кІвализ
шиш жезвай.

Югъ няни жедайла, зуърнечярни далдамчи къакъан

къавал акъахна. Абуру гагь Къибледихъ, гагь Кефер-
дихъ, гагь Рагъ экъечдай патахъ, гагь Рагъ акГидай
патахъ элкъвез, са-са макъам ягъиз башламишна... Им
къенин йиф акъатдалди ина дем давам жеда лагъай чIал
тир. И макъамри жемьтдиз деминиз эверзавай.

И йифиз аялри къакъан къаварал цIаяр хъууна.
Абуру, ялавр.илай хкадриз, гъилер-гъилера къуна, десте-
десте хъана, тух жедалди къуълерна...

Седри Идриса Насруллагъ муаллимдизни мад са му-
аллимдиз ахмурарзавай.

— Я балаяр, рахадайла куьн вири савадлу я, савад-
сузди ина анжах са зун я .. Бес квевай вахтундамаз вад
гаф кхъена и мехъерин кIвалин цлал са чит алкIуриз
жедачирни? «Яшамаш хъуй советрин стха халкъарин
арада авай дуствал!» Ихътин вад гаф кхъиз жедачирни?
Мад вири за лугъуз ждани? Бес къенин юкъузни кхъин
тавурла, и гафар такурла? Чаз патай атай сада вуч
лугъуда?

— Чаз герек акунач, валлагъ, Идрис дайи!

— Я балаяр, я мециз зун къей балаяр, аку садра, и
чи руш дидеди гъина ханатIа... Аку садра и Ефим диде-
ди гъина ханатIа... Аку садра, гъина сад-садаз къисмет
хъанатIа!.. Урус халкъ гзаф рикI гегъенш, гзаф рикI чIе-
хи халкъ я! Къе чаз халис, вижевай са езне хъанва! Па-
камахъ мехъер давам хъижеда... Аку заз цIийи клубдин
цлал герек гафар кхъенвай чит такуртIа, ахпа зун —
зун туш гъа-а! Чир хъанани?

— Хъана, Идрис дайи!

— Пака^райондай къведай кас-мас жеда... Ихътин
мехъерин в?н хъайила, гъич са шакни алачиз райком
вич къведайди я... Савкъватарни гъидайди я... Бес гъа-
дан рикI шад жедачни, къве хъсан гаф кхъенвай чит
акурла?.. Жедачни? Жеда.

— Вун/гъахълу я, Идрис дайи. Чна къелет авуна.
ТуйкIуър гъийида чна чи гъалатI.

— Пакамахъ фад туйкIуър хъия!..

— Башуьсте, лап гъа и йифиз кхъена гъазурда...

— Ахпа мадни са тапшуругъ. Пака шаксуз мугъманар къведайди я. Урусарни, маса миллетарни жедайди я... Жсмят гъавурда тур... Чпи-чеб лайихлудаказ къиле тухурай .. Мугъманрин къилел-кIвачел элкъез хъурай... Мугъманар рекъе хтуна, чун ахпа къилди ацукъда. Неда, хъвада, япу чIанкъ ийидалди... Ина мугъманар амаз, са касдини са стIални хъвадач... Мадни са тапшуругъ...

— Буюр, лагъ, Идрис дайи!

— И чи зуьрнечийризни са гаф лагъ... Гъамиша тIуьруьтI-тIуьруьтIар ягъ тавурай... Инсанри, мугъманри тостар лугъудайла, кис хъурай, ахпа, лагъана куьтягъайла, куьрелди тIуьруьтI, тIуьруьтI, тIуьруьтI авурай!

— Башуьсте.

— Ахпа мадни са тапшуругъ. Сим яна кIанда... Симин пагъливан къугъурай... Симин пагъливан, кваса пака кардик кутур... Мугъманар къведайла, симин пагъливан симинал хъурай... Эхир хьи, ахътин мехъер авуна кIанда хьи, акурбурун рикГелай садрани алат тийидай хътинди... Дердери канвай балаяр я, къве балани. Къуй са кеф акурай! Вад йикъан дуьнья я.

Идриса мадни са ихътин меслят авуна Къуьзуьбурухъ галаз.

— Мехъерни хъурай, цIийи кIвални. Куьне вуч лугъуда? Жемятар вири кIватI хъанвай вахт я, ша чна, гъа и куьгъне кIвалин къвалавай са аскIан кIвални эцигин. Чи бубайрин адет я. Къуй къадими хзан хъурай. ЦIийи кIвале — цIийи хзан!

И фикир виридаз бегенмиш хъана.

— Мехъер — мехъер я, мехъерихъ галаз ^санал цIийи кIвал чарасуз я, — жаваб гана къуьзуьбуру. — Валлагъ вун камаллу инсан я, Идрис.

Идриса къуьнер агажна, рацТамар хкажна: «Ина ахътин камаллу вуч ава?» Амма ахпа, рази яз, чина хуш хъвер аваз, ада са шумудра къил юзурна:

— Дуьз лугъузва куьне, зун гъахътинди я.

Эуърнечийрини далдамчиди «Сегьерар» язавай. Гьатта дагъларай чубанарни хквезвай. Чпин пай са къван эцигиз... Инсанар тушни?

— Эгье-е-е, гъа! — авуна седри Идриса. — Хунл хъсан жедачирни, къе мадни са шумуд касдиз мехъер ийизвайди тиртла! Къе, жемьатар, мумкин я, чна къавни къевда...

— Зи ученикрикай са десте зи патав! — гъарайна Насруллагъ муаллимди. — Шаго-ом-ом, ма-а-арш! — ученикар вичин патав къват къайила, ада тикрар хъувуна: «Шаго-о-ом, ма-а-арш!» Куъне, юлдашар, сувагъар гудай палчух гъялна къанда... Зун бригадир жеда, куън колхозчияр... Гъавурда акъунани? Палчух гъялдай вир гъазурнавай.

— Гъахъа вириз!

Шалвардин кикер хкажнавай гадаяр вириз гъахъна.

— Вире санал шаго-о-ом, ма-а-арш! Хурулухдай фидайла, лугъузвай марш я, палчухдай фидайла, лугъузвай марш я... Чир хъанани?

Седри Идрисан къе хтулни, Насруллагъ муаллимдин вичин аяларни, Тамерланан аяларни, са цуд-цувад аял вире авай .. Вире лагъайла, абуру сувагъар гудай палчух гъялзавай... Насруллагъ муаллимдини, вирин къерехдилай элкъез, абур гъевеслу ийизвай.

— Къевер ни гъана? Гъварар ни гъана? Колхоздин яцари... Куъне къезил къвалах ийизва... Сувагъар ийидай палчух гъялзава. Куън за жунгаврай гъисабда... Гележегда квекай гъик къайитани яцар жедайди я . Гъак къайила, лигим хъухъ...

Гадаяр хъуьрезвай.

Рушарини, гадайрини папари манияр лугъузвай ..

Далдам-зуьрнедин ван Шагъ дагъдин куклушрал хкаж жезвай...

Палчух гъялна къутягъайла, Насруллагъ муаллимди

вичин «бригада» булахдал тухвана, виридав хъсан/из>I къайп цйй чеб чухуыз туна. Ахпа хкана вири, к^а гъандин патав ацукъарна.

— Гила руфунри, къвалари чІанкъдалди неъ, чан балаяр, — лагъана. — Валлагъ куън гъакІ цеквер хъиз акваз, халис пагъливанар я!.. Куън садра худда гъатайла, акъвазариз жедач хъи! Куън автаматар я хъи!

— Валлагъ а зи хтулри пакамалай фу тІуънвайди туш, Насруллагъ,—лагъана Идриса. — Абурун руфунар» тухара... Вири тухара!

— Ви хтулар итимар я, нтимар! — гъарайна Насруллагъ муаллимди. — Ша чна кье абурузни са мехъер ийин! Къведазни санал!..

Ахпа Насруллагъа вири аялар рухунал ацукъарна. Канабдин рухунал. Тахта хъиз тІарам, са падни канвай...

Седри Идрис шаддиз вичин кье хтулдиз килигзавай.

Аялрин вилик ашпаз дишегълийрикай сада шурва авай чІехи са кур гъана эцигна. ЯкІун кІусарни гъана, гъардаз пайна.

— Япу чІанкъдалди неъ, чан балаяр, — лагъана Идриса, аялрин вилик квай куруниз фу куьлуь ийиз-ийиз Ахпа ада Насруллагъ муаллимдиз гъарайна: — Ибурув-садра кьюьлизни тур, Насруллагъ !Са туьнт макъамдал!

Фуни тІуъна, гъарда са цІиб къайи ядни хъвана, седри Идрисан хтулар деминиз экъечІна.

Насруллагъ муаллимдин гъиле шуъмягъдин тІвал авай. Ара-ара а тІвал вичин хъуьчІуьк къаз, ада кьюьлзавайбурун лап гъа вилик капар язавай. Садлагъана тІвал хъуьчІуьккай хкудиз, виликди яргъи ийиз, ада виридав капар ягъиз тазвай.

Седри Идрисан хтулри, зурбаз кьюьлна.

Гзаф зирек аялар тир, седри Идрисан хтулар: Азизни, Шибил Шабанни. Кье хтулни. Гзаф зирек лагъайла, абуру аватизни кичІе тахъана, къакъан къавун чІерейрал кьюьлердай, гурмагърай экъечІай, симинилай фидай .. Галтугиз цІегъер къадай...

Аял чІавалай чуъллера, тама-цаца чІехи жезвай
лялар я ман!

Цегьерикай нек хъвадай абуру, галтugna кьуна. Нин
цІегь хъайитІани кьадай... Иллаки кабаш цІегьер! Гал-
тugna кьуна, ярх хъана, са гъилив цІегьрен кІвач кьуна,
муькуь гъилив адан мам сиве туна, стІал кумай кьван
хъвана, ахъайдай... Къве стхадини...

«Чилин псияр» лугьудай Идрисан хтулриз вирида.
«Чилин псийри» чи цІегьерик са стІални нек тазвач...

Седри Идриса вичин хтулрин хатур садрани хадачир.
Дидедикай магьрум хъайи аялар я, кьуй са кеф чІугу-
рай чпиз.

Гъа цІегьер хъвадайбурукай гила вижевай, уьтквем,
трек гадаяр жезвай. И кьуьлер авуни вуч лугьузвай?

Аялриз, вичин хтулриз килигиз, Идрис хиялриз фена.
Лдан вилерикай 42-йисан чими ва гишин гатуз кьиздир-
мадикди кьейи дишегъли карагна. Идрисан япара а ди-
шгълидин сесини ванзавай:

— «Чан Идрис дайи, зун рекьида... Минет хъуй ваз,
И зи аялар буба дяведай хкведалди хуьх... Етимханадиз
ракьурмир абур. Хуьдани куьне?»

Щаяр авай а вахтара хуьре.

И аялрин буба я кьенатІа чидач, я сагъ аматІа.

Чехи жезва хтулар Идрисан лувуник. Гила абур Ид-
рисазни вичин аялар хъиз жезва. Вердиш хъанва. Аял-
рини адаз буба лугьузва.

Икьван чІавал кьвед тир, гила Идрисан хзан мадни
къалин хъана.

Иифен кьуларалди далдамрин ван атІанач. Ахпа кис
хъана. Вири ахварал фена.

Пакаман кІекери эвердайла, тфенгдин сесини Катра-
макандин дагълар кьарсатмишна.

КицІер элуькьна, ахпа секин хъхъана.

Амма Жейранакай гъеле свае хъанвачир. Ваъ, ада
і беле Ефимахъ галаз са хъуьцуьандак кьил эцигна-
начир.

Ефиман цийи кГваляй кфилдин сес акъатна. Ефима катрамакандин дегъ заманадин авазар язавай. Акъван хъсан язавачиртІани, чалишмиш жезвай кас. Катрамакандин кфилдал. И кфил адаз Тамерлана вири чубанрщ тІварцІелай савкъват яз ганвай. Аламатдин кар ам хъи, Ефима кфил вичин мехъерин сад лагъай йифиз язавай.

Бес жегил свае?! Ам рикІелай алатнани? Ам гьикІ хъана? Низ чида?

Белки Жейрана Ефим вичив агудзавачиртІа? Бес и тфенг вучиз ягъайди тир?

Виридаз акІ чизвай хъи, гъуьлни паб санал ксанва. Амма акІ хъанвачир. Тфенг ягъайда вири жемят алдат-^ мишнавай. Гъеле Жейранни Ефим Диде дагъдиз фенвачир. Гъеле вири краар вилик квай. Гъеле Жейранани Ефима Диде дагъдивай ихтияр къачунвачир. Гъеле амни чу- малар гъиз Диде дагъдин кукІушдал хкаж хъанвачир. Ефимани хабар къунвачир:

— Жейран, и дагъдиз Диде дагъ вучиз лугъузватІа, чидачни ваз?

Гъеле Жейрана вичиз ван хъайи риваят ахъайнавачир...

— Лугъуда хъи, дегъ заманадин Катрамакандин са пачагъди, дидедиз усал аял хъайила, а аял дагъардиз гадариз хъана. Гъида усал аял хайитІа, гъадан аял... Вучиз лагъайтІа, пачагъдиз къуватлу, жуърэтлу аскерар герек тир. Лугъуда хъи, сифте аял хъайи са дидедиз вичин гъа и желебир аял акъван кІан хъана хъи, ам аялни къуна Катрамакандай катуниз мажбур хъана. Жемятди гана пачагъдиз хабар. Гъатна и дидедин гуьгъуьна пачагъдин аскерар, лукІвар... И кар акур вацра вичин чин кІевна лугъуда. МичІи авуна. Къутармишна вацра дидени бала... Гъа и дидени бала патал пакамахъ умун, чими рагъ экъечІна лугъуда... Гагъ хъчар нез, гагъ къа-

чIар нез, къайи булахрай ятар хъваз, са къадар вахтар-алатна лугъуда. Алатайла са къадар вахтар, гъа и желебир аялдикай ахътин са пагъливан хъана хьи, ахътин пагъливан! Тарар дувулрай акъудиз алакьдай, север гьалчдай, гъакъван къуватлу сад! Лугъуда хьи, эхирни и диде къуъзуъ хъана. Рекъидай вахт мукъва хъайила, ада вичин хъиз ихътин веси туна: «Чан хва, вазни ви не-силриз за веси тазва: вацразни ракъиниз, чилизни циз икрам ая. Чун хвейибур гъабур я...» Лугъуда хьи, гъа вичин усал аял гъакъван пара кIан хъана, ам хвена чIе-хи авур диде кучудай чкадал гъа и дагъ пайда хъана... Гъавиляй, гъа къисадиз килигна, ахътин зурба вакъиа уьмуърлух авун патал, инсанри гъа диде кучудай дагъ-диз «Диде дагъ» лугъузва.

Гъа и Диде дагъда Ефимани Жейрана чумалар-кIватIнай. Мехъерилай гуьгъуьниз.

Гъа и дагъда, къакъан синел, къуьн-къуьнуъз яна, нацраз килигиз, дуьньядин татугайвилерикай ихтилат-дайла, пакаман яр янай...

Гъа и пакамахъ экъечIзавай ракъини нурламишзавай къве кас дагъдин синел акур Тамерлан, абуруз килигиз, къах хъанай. Вучиз къах хъанай лагъайтIа, и къве кас-диз мехъер авуна къве югъ тир. Ибурун и вахтунда дагъда вуч ава? Ахпа Тамерланаз абуру, гъил-гъиле къуна, къведани чилиз мет яна, экъечIзавай ракъиниз икрамзаваз акуна.

— Рагъ, эй ра-а-агъ! — гъарайна Ефима. — Ви нурар хъиз, нурламиш хъуй зи сусан уьмуър! Чи уьмуър пурлу ая, ра-а-агъ!

Ахпа жегъил чамни свае Диде дагъдин хурудай ■жъечIзавай булахдал фена. Инални абуру булахдихъ галаз рахана:

— Чун ви балайрай гъисаба, Диде дагъ! Чна гъарда са хунI яд хъвада ви булахдай... Хайи дидедин хурудай пек хъиз... Вуна чи уьмуър бахтлу ая, Диде дагъ!

Ахпа Жейрана вичин чамраз икрамна:

, *

— Гила зун ви свае жеда...
 — Мадни вуна завай тГалабдай вуч ава?
 — Мад са затІни... Гила зун ви свае я...
 Абур Диде дагъдин лацу гургурдал эвичІна ва Еф|
 ма садлагъана къужахламишна, Жейран хкажна, ^
 гургурдик вичин сесни кутуна:
 — Къуй чаз рухваяр хъурай, Диде дагъ! Къуй аб>
 гъа и вун хъиз, вири и дагълар хъиз, такабурлу ва І
 ратлу хъурай! Къуй абур Ватандал ашукъ, ам хуъз гъг
 миша гъазур, асланар хътин жуърэтлубур хъурай!
 Яргъай кфилдин ван акъатна.
 Тамерланан кфилди дагълар къарсурзавай.
 Ефимни Жейран агъуз, тарарин арадиз эвичГна *вЩ*
 Са арадилаи тфенгди дагълар юзурна.
 Им Ефима ягъай тфенг тир. Идрисан, фадлай муърх^
 къуна, михинихъай куърснавай тфенгдай, ада цавуз
 гуълле ахъайнай. Къуй дагълариз адакай дагъви хъав
 вайди чир хъурай!

Мехъер чкІай пакамахъ, кефи къумбар яз, седри Ид!
 рис Ибил Квасадин гъаятдал фена.

Ацукъна гъаятдин са къерехдал алай рехи къванцел,
 са planIрус ацІурна, са шумуд гумни акъудна, бармак-
 ни вичин патав эцигна, игътиятдалди къилелай гъил ал-
 тадна, гъекъни михъна, ада къил галтадна.

— У-у-уфф, инсан ийиз кІан хъанай, инсан, инсан!..
 Амма чаз кІан хъуналди вири кІвалахар д\ъз жедач,
 чан руш... Чна адаз ийизвай гъич са карни авач... Дяве-
 дин йисара, цІун къене, ялавдин къене инсанри сада-
 садаз таб авунач, сада-сад алдатмишнач... Вуна яб гуз-
 вани? Икъван авай кІус вуч я? Фан гъвел виридан ара-
 да барабардиз пайна, тІуъна... — седри Идриса вичин
 гъвечи тупІун кІвенкІв къалурна, мадни давамна:—
 Аку, икъван авай фан гъвел... Акунани? ГъакІ хъайила,
 чун душмандин винел гъалибни хъана... Инсанар дугъри
 хъана... ГъакІ хъайила, фашистривай чун кІаник кутаз

хъанач. Ида вучна? И ви гъуьлуь? Итимди, багъишла-миша, хъел атайла, жув-жувалай алатзава зун... Вири тух вахтунда, дявени авачирла, виридан тандал пеклартал алайла, идаз чун вири алдатмишиз кІанзава... Ам чи виридан чиниз тфу авур гъисаб я...

— Вуч ятІани, аялрин буба я, чан Идрис, — лагъана Ибил Квасадин папа.—Адаз вахъай кичІе я. Вичин аялар чІехи авурай, рахкура вичин хиперал. Къуй ви чин кеспи авурай...

— Хиперал?! Хиперал завай ам рахкурис жедач, чан руш... Са собрание эверна, умуми собрание... Гъа собраниядал адан кардиз килигна кІанда... Акван жемятди вуч лугъудатІа... Жемятди вуч лагъайтІа, за гъам ийида... Ван хъанани? Элдин къуват, селдин къуват я, лугъуда халкъдин мисалда... Камаллу гафар я... Колхоз са зиди туш хъи, — Идриса къуьнер агажна, гъилер вилик къуна, рацІамар хкажна. — Чир хъанани? Зун куьне хкъанавай седри яни? Я. ГъакІ хъайила, чан руш, колхоздин, майкшатдин жавабдарвал зи хиве ава... Зи жавабдарвал екеди я... Зун жавабдар я: аку, и ви виликни, аку, чи партидин виликни, аку, гъукуматдин виликни... Чир хъанани? ГъакІ хъайила, чан руш, завай ахътин месэлаяр текдиз гъялиз жедач... Колхоз са зиди туш, зи бубадила амайди туш, ам чи виридан къажгъан я. Чир хъанани?... Ам угъридин куьмекчи хъана, вичи хуьзвай хипер вичи чуьнуьхна... Акван садра хуьруьн жемятди вуч лугъудатІа...

Седри Идрисан кефияр пара хъсанзавай. Исятда и папа адавай маса вуч тІалабнайтІани, ада ваъ лугъудачир.

Исятда хуьруьн чатун вилик мадни са цІийи машин акъвазнавай. Колхоздиз ахъайнавай машин. Чат идарадин патав гвай. Югъди седри Идрис дакІардай а машиндиз килигиз хъанай. Вични гъикІа? На лугъуда, седри Идрис цІГемуьжуьд йиса авай жегъил я, машинни — Гъуьри Пери...

— Аквазвани ваз, чан руш? — лагъана седри Идриса, вичин яхун, кIарабар экъис хъана, чIарчIи тIушуннавай хъуьхъвелей садра гъил алтадна. — Гъукуматди чи, инсанрин къайгъу гъикI чIугвазватIа, аквазвани ваз? Хуьре цIийи мектеб эцигнава, клуб эцигнава... Хуьруьз тилифун гъанва... Гъанвани? Гъанва. Эквер гъизва... Мад гила чун нафтIадихъ къекъевез жедач... Хуьр вири тух я. Чехидалай гъвечIидалди... Виридан къилел-кIвачел ала... Инсанри кастумриз уьтуьяр язава... Уьмуьр, дуланажагъ акваз-акваз хъсан жезва... Жезвани? Жезва! Бес вири и кIвалахар икI хъайила, ви итимди вучнава? Ам гъинай я?

— Мад ада ахътин кIвалах хъийич, чан Идрис дайи, — лагъана Ибил Квасадин папа. — Ам шейтIанди алцуарарна, шейтIанди! Гъада рекъай акъудна зи итим, гъада-а-а!..

Хуьруьн майишатдин кIвенкIвечийрин совещаниедиз рекъе гъатдалди, седри Идрис цIийи машинрин шоферрихъ галаз рахана:

— Аку-у, чан балаяр, ибур квез, аскервиле авайла, акур хътин машинар хъиз туш гъа-а-а. Куьн аскервиле, дугъри я, шоферар хъана, амма колхоздин машинар масакIа я... И машинар а машинар хъиз туш гъа-а! И машинар назик я, ибурухъ галаз гзаф игътиятлу хъана кIанда... РикIел хуьх, чан балаяр, — седри Идриса вичин тIуб юзурна. — Ван хъанани?

— Хъана, — жаваб гана шоферри.

— ХъанатIа, хъсан я... Бес квез чирвилер гузвай Ефим аквадач хъи! Ефим гъинава? — хъел кваз хабар къуна седри Идриса. — Ефима гъакI чирвилер гузван ман? Туьквенда яни?

— Ваъ, ам исятда машиндин кIаник экечIнава...

— Машиндин кІани-ик?
 — Эхь.
 Са вуч ятІа фикирна, ахпа садлагъана седри Идрисак хъуьруьн акатна.
 — Хе-хе-хе! — хъуьрена седри Идрис.
 — Вуч хъана, ваз зун герек яни? — машиндин кІаникай кьил хкудна лагъана Ефим Новикова, Идрисахъ элкъвена.
 — Ваъ... ГьакІ... Хе-хе-хе! — Мадни хъуьруьн акатна седри Идрисак. — ГьикІ я? ТурмуцІар хъсанзавани?
 — Ви рикІел турмуцІар хквезва, яни?
 — Э-э-э, Ефим, Ефим... — чІун галаз рахана седри Идрис. — Зи рикІел са маса кІвалах хквезва... ТурмуцІар ваъ, чан хва... Ви гафар...
 — Вуч гафар? — машиндин кІаникай хабар кьуна Ефима.
 — АтІа чІавуз вуна лагъай гафар... За ваз вуч лагъанай? Мехъер авуна кІанда, паб къачуна кІанда, лагъанайни? Вуна вуч лагъанай? Вуна машин къалурна... Хе-хе-хе! — мадни хъуьрена седри Идрис. — Машин къалуриз, ингъе зи паб, лагъанайни?.. Гила вун, мус зун инихъ атайтІа, машиндин кІаник жезва... Эгъ, Ефим...
 — Ничего, — лагъана Ефима, — кІаник хъана, кьилел хъана... Кар анал алач... Тормозриз кІаникай килигна кІанзава...
 — Килига, килига, — лагъана седри Идриса мадни хъуьруьн кваз, — турмуцІриз кІаникай килиг, чан хва.
 Са арадилай седри Идрис гараж эцигзавайбурун патав атана.
 — Ву-уа! — гъарай акъатна седри Идрисай гъа атунни кваз. — Ибур аку, ибур аку! Я залумд рухваяр! На лугъуди, ибур и хуьруьз патай гъанвайбур я! Я балаяр, я чан стхаяр, бирдан гъич хабарни авачиз, марф къвада, гар къарагъда!.. Эцигунар куьтягъ тавуна, куьне ацукъна, «памиррай» гумар акъудзава!.. Гъиле авай кІвалах куьтягъна, ахпа и зегъримар хъайи «памиррай»

Гумнр акъудлИг!..! жедачни? Белки йифиз марф къвада,
It балияр? Куьпи са фикирдай затI тушни? Куьн гъвечIи
ййлир туш хьи! Зун инихъ мус атайтIани, куьне гъамиша Я
«пимнррай» гумар акъудиз жеда... Гъаваяр хъсанзава-НИ?
Хъсанзава! Цава рагъ авани? Ава. Иифизни — варз лишш?
Ава! КIвалах ая юкъузни, йифизни! Куьтягъ ая
<5ашламишай кIвалах, ахпа йифизни, юкъузни «памир-
рай» гумар акъуда. Къумарни къугъугъ... Зун акурла,
а зегъримарар хилера чуьнуьхдаи амалар ийимир... Зун
буьркъуь туш... Чир хъанани?—Гъа и юкъуз седри Идрис
эхирни картуфрин салариз фена, къаравулдихъ галаз
рахана:

— Аку, Къирим, вун заз дуьз килиг! Валлагъ за вун
тIарамарда! ТупучI хъиз! — гъарайна лагъана седри Ид-
риса. — Заз аквазва, картуфар патаз физва!.. За абур
ви вилерай акъудда, Къирим! Вун заз кIусни дуьз
аквазвач!

Идрис кIвалахзавай папариз килигна. Инихъ-анихъ
вил яна, ада анжах са Къиримаз ван жедайвал кушкун-
на: — Аку, Къирим, заз чизва, нянрихъ и кIвалахзавай-
бурукай гзафбур къубуйрай хквезва... Заз чизва, вучиз!
абур, дуьзен рехъ туна, къубуйрай тIуз хквезватIа...|
Аку-у, ахпа, зи ихтияр авачиз, зи къул алачиз, гъич са-!
давайни, гъич са килони маса гуз жедайди туш гъа-а-а!—!
седри Идриса мадни вичин тIуб юзурна. — Аку-у, Къи-
рим, лагъ абуруз... За лагъана лагъ! А анай чуьнуьхай
 картуфар инсанри хъиз элкъуьрна, гъа и салаз хкурай.
Лагъ! Виридаз гъакI лагъ... За гъакI лугъузва, лагъ! Ван
хъанани?

Бирдан къаравул Къирим акI хъуьрена хьи, къилер
агъузна, сала кIвалахзавай дишегълияр къудгун хъана,
вири санал Идрисазни Къиримаз килигна: «Яраб ибу-
рухъ вуч хъанатIа?»

Седри Идрисаз и кар бегенмиш хъанач.

— Агъ ламран хва Къирим, — лагъана ада, тIуб
юзурна, — вун за лагъай гафунал гъакI хъуьрезва, яни?

Зун хтайлз, аку, за ваз гьикI чирдатIа! 'Щехида гаф лагъайла, ликъликъ къачуна гьикI хъуредатIа, чирда за паз! Утанмаз!

— Я чан Идрис дайи, — лагъана къаравул Къири-ма, — я сивиз зун къей Идрис дайи... Вуна ахътин гафар лугъузва— хъурьун тавуна гьикI акъвазда?! Папари... Папари салаз картуфар гваз хквенни?! Папар чпин кIвалерай салаз картуфар гваз хквезва... Я чан Идрис дайи, мад ихътин зарафатар жеч эхир! Я аллагъ, я реб-би, йикъа са гаф ван тахъайтIа, япар, лугъуда...

— Ви бубани гъа и вун хътинди тир, чан хва, — ла гъана седри Идриса. — Ам, лап гъа вич рекъиз-рекъиз, хъуренай... Вунни жуван бубадал атанва, чан хва, — седри Идрис садлагъана буш хъана.

Нянихъ, мичIи хъайила, седри. Идриса вичин вири бригадирар идарадиз кIватIна.

— Аку-у, за квез лугъузва, — тIуб юзуриз, тапшур-мишна ада, — пакадлай башламишна, гъар бригададай са шумуд кас рекъел кIвалахиз ракъура! Вири брига-дайрай! Школьникрини рекъел кIвалахдайвал хъана, лугъузвай Насруллагъа! Чна гила рекъер хъсандиз ремонт авуна кIанзава... Гьукуматди ганвай машинар саламат-диз хвена кIанда... ТахъайтIа, хандакIриз аватиз, акъа-тиз, цIийи машинар къве юкъуз барбатI хъана фида. Чир хъанани?

— Хъана, хъана, Идрис дайи. Машинар саламатдиз хвена кIанда! — лагъана бригадирри. — Рекъер чна ре-монт ийида. Вун, сагъ-саламатдиз фена, сагъ-саламат-диз хъша! Югъур хъуй ваз!..

Геж-геж кIвалнз хтана, Идриса вичин хтулриз эверна.

— Чан балаяр, — лагъана ада, — аку, зун пакамахъ совещаниедиз фидайвал я... Низ вуч кIанзаватIа, лагъ бубадиз! Ахпа за лагъаначир лугъумир... Заз куън чи-дайди я... Куън, ял гъатна, дакIундайбур я... Буюр, лагъ бубадиз, низ вуч гьидатIа?..

Хтудри чпин гъвечи заказар гана:

— Са туп... Жирин туп. Гъардаз са авторучка... Са карта... Дуъньядин физический карта... Ранг ийидай дуъгмеяр... Са шумуд. Мад гъич са затІни...

— Чан балаяр, — лагъана седри Идриса, — пул аму-кьайтІа, бубади квез кІвачин къапарни къачуда. Гила куьнени зи тапшуругъ рикІел хуьх: аку-у, бадеди вуч лагъайтІа, гъам ая, адахъ яб акала. Мектебдикай хкат-дайвал ийимир... Няниз, бадеди эвер тавунмаз, кІвализ хъша. Ам инжиклу ийиз тахъуй!..

Идриса вичин кителдин хивез са пине ягъиз туна, ахпа, ада вичин куьгъне чекмейриз маз яна. Вири затІар миьна, вири юзурна...

Пакамахъ фад Шагънабат къариди сачун фан арада са гъуд къван авай нисидин къаяб туна, ам газетдик кутуна.

Са арадилай, дагъдин синел рагъ хкаж хъанвайла, Идрис цІийи машиндин кабинада ацукъна.

— Хъсан рехъ хъуй! Югъур хъуй! — лагъана са шумуд касди.

Ефима кІвач стартердал илисдайла, седри Идриса спелривай гъил гуьцІна, рекъел акъвазнавай, вич рекъе твазвай катрамаканвийриз са ширин хъвер багъишна.

Пакамахъ рекъерал экъечІнавай верчер, кицІер, звериз, чархарик экечІзавай.

— Зун и чи хуьре са карди нарагъатарзава, Идрис буба, — лагъана Ефима. — Лугъудани?

— Лап исятда лагъ, чан бала! Гъи карди вун нарагъатзава?

— И чи хуьре гзаф кицІер ава... Данаяр, ламарни ава.. Вири иесийри гъакІ куьчейрал ахъайна тазва... АкІ виже къведач! Рекъерал данаярни ламар ахъайна виже къведач!.. Рехъ общественный чка я, са нин ятІани ки-цІи, са нин ятІани ламра ва я данади рехъ мурдарза-,, ва... Ахпани и кицІерикай... КицІер... Лап гъа гъаятдал къатканвай кицІни, кІвалин патавай машин фидайла,

къарагъна, садлагъана машиндилай вилик алатна, вилик чархарин арадиз гъахъзава... Верчерни гъаки я... Машин акунани — верчерни, къакъра ацалтна, машиндин вилик ай инихъай анихъ лув гузва... Шулу верчерни, лув гуз тежедайбуру, акваз-акваз чеб чархарик кутазава...

— Вун гъич са клусни нарагъат жемир, Ефим, — лагъана Идриса. — Э-э, Ефим, Ефим... Вун гъеле гъинва?! Аку-у, ахпа вун килиг, за ина вуч ийидатла... Эвелни-эвел хуьруьн куьчейра низам хвена кланда, михъивал хвена кланда! Им сад! Кици хуьдайда, лам хуьдайда, верч хуьдайда, къуй вичин гъаятда хуьрай! Им къвед! Рекъел экъечлнани — штраф! Им пуд... Гъа ихътин къайда-къанунар туна кланда... Иникай вуч я? Иникай бубади ше гъер ийида, шегъер! Катрамакан город будит!

Седри Идрис рекъе туна хтайдалай къулухъ, Ефима кимел виридач туьгъметарзаваи...

— Идрис буба за лап гъа райкомдин гъаятдал авуд-иа... Седрияр гзаф авай... Виридалайни къуьзуьди, куьгъне хъанвай парталар алайди тек са Идрис буба тир... Елки-палки! А муькуьбурун арада ам гъич седри хъиз аквазвачир... ГъикI жен хъи, и чIехи хуьряй са кителни чекмеяр жагъуриз хъанач?! Ихътин къайгъусуз инсанар жедани? Ам гъикI физватла, вуч алаз физватла, садани фикир ганач... Хъсан хъанач, ей богу, хъсан хъанач...

— Вич гъахътинди я, вич, вич! — жаваб гана са шумуд катрамаканвиди санлай. — Ам вуч я, ам? Вилик са кака эцигна, гъа какадиз килигиз, фу недай инсан я...

— Аки ятла, багъишламиша, — лагъана Ефима, вичин машин Миримбадин кIвалин вилик гъална. Ада яр-гъалди фейи сигнал гана. Машиндин сигналдин ван хъайи Миримбадин аялар, на лугъудай, тревога гайи аскерар я, гугрум-дудрум ацалтна, кIвалаяй айвандик акъатна.

— Буба гъинва?

Аялар, къах хъана, гагъ машиндиз килигна, гагъ Ефимаз.

— Буба гынва, буба-а? — тикрарна Ефима,
 Миримбадин аялриз Ефиман ван жезвачир...

— Вуж я, я аяла-а-ар? — жузуна кІваляй Миримба
 дин папа. — Куьн лал вучиз хьанва? Ам вуч машин я?

— Уйус Ефим я! — гьарайна аялрикай сада, дидедиз
 жаваб яз. — Идйисан гада!

— Буба кІвале авани, буба-а-а?

Аялар вири санал, гьейран хьана, Ефимаз килигза-
 вай ва абурун, и «уйус» Ефимаз жаваб гун, гьич хиял-
 дизни кьезвачир...

— Ибур аку-е, гьихьтинбур ятІа, — кьил галтадна
 Ефима, — валла, ван жедач. Ихьтин аялар жедани?

— Вуч хабар я, я Ефим? — жузуна кьавал экъечІай
 Миримбадин папа.

— Миримба кІвале авани?

— Ваъ, ам тамариз килигиз фенва...

— Адаз гьуьрчехьан Прохорчука саламар ракъурна,
 лагь! ГьакІ лагь! Зал тапшурмишайди я гьа-а! Районда!

— Хьурай, чан хва, лугьуда! — жаваб гана Мирим
 бадин папа. — Чухсагьул ваз! Авуда ви машиндай, эци-
 га чи цлан вилик! — ягьанатна Миримбадин папа. — Куь
 бубадиз раймагда кІвалахзавай Прахарчука са машин
 саламар ракъурнава! — лагьана ада аялриз. — Исятда
 куьткуьнда за а саламар, эцигда за куь вилик са куру-
 на аваз... Неъ, чан балаяр! Куь маршал буба вуч я? Гьа
 маршал бубадиз Пурхарчука ракъурайбур я-е! Паюк
 я ман! Ефим халуди вичин машиндаваз хкана хуьруьз...

Ефиман сив акваз-акваз кьве патахъ ахъа хьана Ам
 и дишегьлидин зарафатдин ихтилатрин гьавурда акъаз-
 вай. Ада, чина хьвер аваз, кьил галтадиз, вичин кабина-
 дин рак кІевна.

Эгер Миримбадиз и гафарин ван хьанайтІа, шаксуз
 ада Ефимаз туьгьметдай:

— Эй, Ефим... Акунриз са еке гада я вун .. Салам
 ракъурна, ракъурдач, папаз вуч герек я? Гила адан сив
 са вацра акъваздач...

Миримба Чехи гуьнедин шиш рагарин арада селлери атланвай члутхварда авайди низ чидай? Вични... чан ала-мачиз... Яраб ам аниз гьикI аватнайта?..

И юкбуз вичин балкГандихъ къекъвезвай Къирим гъа и рагарин къилел атана акъатна. Ада садлагъана агъуз вил яна. КилигайтIа, члутхварда инсан ава. Гъарайна Къирима. Эверна. Жаваб хъанач. ЭвичIна Къирим агъуз, килигайтIа, мейит я. Къена са шумуд югъ я... Ничхирри тIуьнва, амма хъуьчIе тфенг ава. Са луьледин, чахма алай тфенг... Сун цил квай...

— Миримба-а-а! — гъарай **акъатна Къиримай ва гъе-**къедани кфада аваз, ам хуьруьз хтана.

Садни гила виридан къили ванна: Миримба мехъерик квайни? Ваъ Вири мехъерик квай, анжах са Миримба квачир. Вучиз? Ам мехъерик хтанвачир. Ингъе себеб!

Хуьруьнвийри фена гваз хтана адан кIарабар, кучудна вири кучудзавай сурара... Вирида хабарар къазвай: «Яраб идан къилел вуч дуьшуьш атанатIа?» Низ чида...

— Эгъ, гуж хъай итим, — лагъана Миримбадин папа, — вун къенвайлани зи пеше ваз ахмурар авун хъана хьи! Вун къенвайлани, зи пеше ваз гъитI гун хъана хьи! Ваз за гъа дуьньядани динжвал ганач хьи...

23.

Миримба виридан рикIелай фад алатна. Вучиз лагъайтIа, пакадин кжъуз Катрамакандиз мадни са пис хабар агакъна: «Седри Идрис больницада ава. Ам бриерация авунва».

Кимиди гъа им тир.

И хабарди кIваляй-кIвализ, сивяй-сивиз лув гана. Катрамаканвийри им вуч хабар ятIа лугъуз, хиялзава'йла, райко'мдай зенг авуна, лагъана: «Идрисан патав алад... Ам больницада къатканва».

- Жеч! — хъверна Идриса.
- Хуър вири... Къариярни, аяларни...
- Валлагъ. Гъа гила-мад ина жеда абур...

Са гъафтедилаи чѐхи духтурди Катрамакандай атанвай инсанриз Идрис аквадай ихтияр гана. *Ачма* чѐхи духтурдиз абурун къадардикай хабар авачир.

Духтуррарни, медсестраярни теспача хъана. Ибур ву-жар хъурай, икъванбур? Ибурун сан-гъисаб авач хьи!

Катрамаканвияр къве машин къуна атанвай. Къве машин ацѐай инсанар...

— Ву-уа! — гъарайзавай больницадай экъечѐдай ра-кларин патав гвай дишегълиди. — Ибур иниз гъинай атана акъатнавайбур я? Элкъуьгъ къулухъ! Къулухъ! За низ лугъузва?! Квез ван жезвачни? Жедач, икъванбур санал ахъайиз, жедач! Куьн и гъаятдиз ни ахъайна? Варарал кас алач жа-ал? Исятда вар кѐви я эхир? Куьн цавай атанани? Куьн гъинай атана? Экъечѐга гъаятдай! Сятдин анжах цѐгусадалай ахъайда! Щусад тамам ху-рай, ахпа са-къве кас ахъайда...

— Чун иниз Катрамакандай атанвайбур я, — лагъана къуьзуь итимрикай сада. — Чун иниз седри Идрисан гъал чириз атанва, маса фикир чахъ авач, чан бала... Ам чи седри я. Акуна, рикѐ секин хъана, хъфнда чун...

— Куьн мехъерик атанвани, я стхаяр? — жузуна инал атай хирургди Насруллагъ муаллимдихъ элкъвена. — Я хзан сагъ хъайибур, мад икѐ жеч хьи! Азарлу касдин патав къве кас къведай затѐ я... Пуд кас къведай затѐ я... Куьн лагъайтѐа, вири хуър санал атанва... Машинарни гъалзава куьне больницадин гъаятдиз... Квез ни ихтияр гана? Къайда-къанун хвена кѐанда...

— Сятдин цѐусад хъанва, — лагъана Насруллагъ муаллимди.

— Сятдин цѐусад хъанватѐани, икъван инсанар ахъай на жедач, — лагъана хирургди. — Пуд кас бес я...

— Ваъ, — лагъана Насруллагъ муаллимди, къил галтадна, — виридаз акваз кѐанзава...

— Вири кьенез ахъайна жедач, я дусту кас.

— ■ Авурла, тежедай кваллах авайди туш, — жаваб гана Насруллагъ муаллимди. — Хуьрйй иниз папар атанва, кьуьзуьбур атанва... Виридаз акуна кланзава... Ам чи хуьруьн виридан буба я.

Хирургди са геренда фикирна, ахпа лагъана:

— Югъ рагъ авай югъ я... Куй бахтуни гъана... За сестрадив пенжер ахъайиз тада... Куйн вири кьецедай килиг... Вири кьенез ахъайназ хуй, ина кьекъведай чка амукъдач...

Сестради Идрисан кровать пенжердин вилик гъана ва пенжер ахъайна.

— Куй хуьруьнвиар атанва, — лагъана ада. — Са кьушун санал! Вун акваз кланзава...

Ма'шипар п.плни пснжердин вилик, катрамаканвиар акъахпа чшш машиира. Больницадин кьуллугъчийри кьилер галтадиз башлампшна. И пар ялдай машинар гъинай атанвайбур я? Ибур вуч иисанар я?

Машинарай таквадай кас авачир. Кьуьзуьбур, кьарияр, аялар... Абур вири санал, вири сад хъиз, пенжердиз килигзавай. Вучиз лагъайтла, анай, хуралай виниз хъиз седри Идрис аквазвай.

Пенжердихъ ацукънавай седри Идриса, лап рикин сидкъидай хъверна, вичин хуьруьнвийриз килигна, разинилин лишан яз, са шумудра кьил юзурна. Ахпа мад сеферда, адан лацу чин нек хъиз алахъна...

И жуьре катрамаканвиар кьведайди, и жуьре машиндин кабинадин къавалай, кьил юзуриз, Насруллагъ муаллим рахадайди низ чизвай?!

Седри Идрисан чандиз гзаф регъят хъана.

— Ваз чи вири жемятдин патай саламалейкум, седри Идрис! — лагъана Насруллагъ муаллимди. — Ви кефияр гьикI я?

— Квез виридаз зи патай алейкумсалам, — жаваб гана седри Идриса, кьил юзурна. — Зи кефияр лап хъсан я!

— Чун вири жемятар, аквазва ваз, гьакI вун акваз, ви гьал чириз атанва... Вун операция авунва... Бес больницадай мус экъечIдайвал я? лагъ жемятдиз.

— Гьа и мукъвара... Духтурри гьакI лугъузва.

— Совсем тушни?

— Ун.

— Мадни, бес ви чан гьикI я?

— Лап хъсан я.

— Руфун гьикI я, руфун?

— Руфунни хъсан я.

— Иштагъ гьикI я? Хуьрек нез жезвани?

— Жезва, Насруллагъ. ХапIаяр незва.

— АкI ятIа, гьич са куьнихъайни кичIе жемир, Идрис дайи... Мадни чи виридан патай са шумуд гаф лугъун за ваз... Аку, и дуьньядал, седри Идрис, инсандин кьилел текъведай кар авайди туш гьа. Жедай кIвалахар я. Вири жедайди я. Вуна гьич са фикирни чIугвамир! Вун сагъ хъхъунни, чун вири санал, гьа исятда хъиз, ви патав атана, вирида санал хутахда чна вун!.. Вун авачиз, хуьр харапIа хъанва-е! Са ван-сесшгамач...

— Ювалахар гьикI я? Жемятди кIвалахар гьикI кьиле тухузва?

— Адакай фикир чIугвамир... Вири кIвалахар дуьм-дуьз я. Вуна чаз гила, ви чандиз вуч кIандатIа, гьам лагъ.

— Куь виридан сагъвал, — жаваб гана седри Идриса.

— Гила мад низ гьихътин гаф аватIа, буюр, — лагъана Насруллагъ муаллимди, хуьруьнвийрихъ элкъвена.

— Гьич са гафни, — лагъана са шумуд папа санал.— Акуна, рикI секин хъхъана... Аллагъ куьмек хъурай ви-чиз... Фад сагъ хъхъана хтурай... Ваз ван хъанани, седри Идрис? ,у*-'

— Хъана, хъана...

— Сагъ хъхъана, хъша. Амай гафар гъана, Катрамаканда, межлис эверна, гьа межлисдал рахада чун.

— Хуьруьз чун санал хкведа, — лагъана Насруллагъ муаллимди. — Зунни Ефимни, седри Идрис... Къуй ам вичиз исятда къаткурай, куьн элкъвена хъвач... Лагъ, лап хъсан я. Гъа хуьре амайбурун рикI динж хъурай...

Катрамаканвияр гъа атайвал, вири санал, машинра аваз, хъфиз рекъе гъатна. Къулухъ килигиз, акван седри Идрис дакIардихъ галаматIа, лугъуз.

Эхъ, Идрис дакIардихъ галамай. Ам къах хъана амай. Яраб им ахвар тиртIа, гъакъикъат тиртIа? Яраб катрамаканвияр вири санал ам акваз анай иниз атана акъатнавай жал?

Сестради дакIар кIевна, кровать вичин чкадал хутахайла, Идрис ширин ахварал фена.

Са шумуд йис тир, ам икъван хъсан, икъван ширин ахвариз тефеиа, аял хъиз ксун тавуна...

24.

Пакад юкъуз больницадин гъаятда къвалал мишин чанта алай, чин яру, вич аскIан са кас къекъвезвай. Ам аквадай гъаларай азарлудан патав атанвай, амма аданай азарлуди жагъуриз жезвачир.

Няниз мукъва ам ракIарай авунвай махсус къуд пи-иIен тIеквендай къенез килигна. КIевнавай ракIарин къенепата лацу халат алай дишегъли ацукънавай.

— Седри Идрис, — лагъана чин яру итимди. — Пакажи да, я руш, седри Идрис...

Дишегълиди адаз са жавабни ганач.

— Вун биши яни? Вун биши хъуй, вун, — лагъана итимди. — Седри Идрис знайш?..

Дишегълиди ам гъич тIветIрйяни . гъисабнач, адаз гъин кIусни фикир ганач.

— Яда-а-а, инаг вуч яман чка я? — мурмурна чин яруда. — Ина инсандиз жавабни гудач хъи... Ихътин инсанар жедани?

Са герен больницадин гъятда къекъвена, чин яруди Ч
мadni гъа тIеквендал хтана. Вичин хъама алай кьил I
тIеквендай къене туна, ада мад сеферда тIалабна:

I

— Аи, чан руш... Седри Идрис да? Балнуй седри Ид
рис да? Ты, чан бала, чан руш, пакажи!

Бирдан чин ярудаз акуна хъи, им а дишегъли туш,
исятда хъанвайди маса дишегъли я. Жегъил, чIалан гъа-
вурда акъадайди... Дишегъли, кьил хкажна, чин ярудаз
килигна.

— За ам авай чка чирда, ахпа вач,—лагъана ада
лезги чIалал.

Фена, хтана, чин ярудав лацу халат вугана лезги
руша, ам рекъе туна.

Чин яруда къуд патаз вил язавай. Адаз кнчIезвай.
На лугъудай ам муркIадилай физвай кал я, итим ваъ.
Гъакъван игътиятлудаказ ам къуд патаз килигзавай.
Лезги руша ам седри Идрис къатканвай палатадиз
гъана.

Чин яруда ни чIугвазвай. Нер хкажиз, ни чIугвазвай.
Дм, кIвачерив ван ийиз тагана, седри Идрис къаткан
вай кроватдив агатна.

>

— Тц, тц, тц, — авуна ада мецив, ахпа **мadni къуд**
патаз тамашна. — Нерин хиле чIехи тIуб туна, ада ам
са шумудра экъуърна. Нер квазвай жеди. — Тт, тц,
тц... — Ада кьил галтадна.

— Седри Идри-и-ис дайи-и-и, — лагъана ада. — Им
зун е-е... Ибил я-е! Ваз Ибил чизмани? Зун Ибил я-е,
седри Идри-ис дайи.

Седри Идрис кроватдал хкаж хъана. Хкаж хъана
кроватдал, седри Идриса вичин вилер акъализ, ахъайна.
«Яраб им жин я жал, вуч ятIа?»

— Айя-я, ихътин кIвалахар жеда лагъана ни фикир-
най, а? Тц, тц, тц... Эпреси авуна, яни? Вирида гъакI
лугъузва... Эпреси авуна, лугъузва... Седри Идрис, лугъузва,
эпреси авунва... Зи рикI акъатзавай вун акваз
кIанз, чан седри Идрис дайи... Вуна масакIа фикирмир...

Инсан тушни? Инсан са гурцѹлдихъ гъариб жеда... Чан Идрис дайи...

— Вун иниз гьикІ атана акъатна, я залумд хва, залум? — гьелени мягтел яз, суал гана седри Идриса.

— Зун? Зун... Вири атайла, завай татана акъвазиз хъанач, валлагъ, седри Идрис дайи.

— Айиб авач, атана хъсан хъана... Бес ваз и рехъ гьикІ чир хъана?

— Хабар къаз-къаз... Хабар къаз-къаз, ваз КІан хъайитІа, зун Москавдиз фида...

— Маскавдиз? А-а, яхши, бес ви КІвалахар гьикІ я, я Ибил Кваса?

— КІвалаха-ар? Гъи КІвалахар? А-а, КІвалахар...

Э-э-э, КІвалахар я ман, деведин юкъ хътин... Садрани дуьз жедай туш... За ваз вуч гъанватІа, чидани ваз? Им аку, седри Идрис дайи, идаз жу-у-ум лугъуда... Туьтуьна акІидай затІ я, лугъуда, амма эпреси авунвайдаз, лугъуда, хийирлу затІ я... Ратариз... Пагъ, къурбанд хъайидакай ахътин ни къвезва хъи... На лугъун, муьшкуьрдавай жумарин багълар вири иналла... Ма, ни чІугуг!..

— Хъсан жум я, — лагъана седри Идриса, садра миллиз хъверна.

— За ваз мадни... За абур и ишикІдал... Идан тІвар вуч тир? Идан винел эцигда... Ибур са шумуд чуьхвер я... Са къуд, вад ични ава... Им са банкадавай чумалдин мураба я. Жейрана ракъурайди я... Ада и банкани ракъурна, салам-дуьбани!

— Сагърай вич, — лагъана седри Идриса.

— Ада лагъана хъи, чумалдин мураба хийир аеајі шей я... Чай эцигна, лагъана, мураба яна, хъурай... КІантІа, къад истикан хъурай, лагъана. Машат авай затІ туш... Имни ваз са пут шекер... Им Гамерлана ракъурнавайди я... Са пут жеч, цІуд кило жеда...

Бирдан седри Идрис ван ацалтна хъуьрена.

— Ибил Кваса, — лагъана ада, — я дайидин, ина чаяр ни гъазурзавайди я? За ина чайхана ахъайзавани?

— Вун кис хъухъ, чан седри Идрис дайи, — лагъана Ибила. — Ваз вуч я, ваз исятда рахадай ихтияр авайди туш... Чир хъанани? Ахпа имни ваз са кило чѐм я... Дуьдгъвер... Жейрана ракъурнавайди я...

— Яда-а-а, — авуна седри Идриса. — Яраб за ина хешилар чразва жал? Хутаха, вахце вичив... Духтурри заз акъван нез ихтияр гузвач, я стхаяр... Квез за ина нез-хъваз авай хъиз яни? Квевай хъайитIа, за ина кефер чIугвазва ман... Абур нивай нез жезва? Э-э-хъ...

— Нез жезвачтIани, гъа инал алаз хъурай... Ви пав... Акурай къведай-хъфидайдаз... Чир хъурай вахъни миресар авайди... Амма зи рикIе ваз лугъудай къве гаф ава, чан седри Идрис дайи.

— Лагъ, чан хва. Жуван рикIе гъич са гафни тцмир.

Ибила, къил агъузна, вичин «рикIевай къве гаф» лагъана:

— Седри Идрис дайи чан, и-и-и... чи рагъметлу Миримба стхади лагъанай садра.. Инсандин уьмуьр, — лагъанай ада, — ява цегъ хътин са затI я... Санал акъ-ваздайди туш... Женжел затI я... И эхиримжи вахтара зи уьмуьрни гъакI хъана. Гзаф хата-балайрик акатна зи къил...

— Куьрелди лагъ.

— Куьрелди? Куьрелди... куьрелди, чан Идрис дайи, зи къил гъакIни какахъзава, вунани тади кутамир ман. .

— Яхши, — лагъана седри Идриса, — тади къачумир.

Ибил Квасади ихтилат башламишна.

— А гъо-о-отIа чIавуз зи шикил янай гъа. Зи мирес Ахуна. А югъ ви рикIел аламани? А Ахуна а вичин апарат зал туькIуьрнай гъа-а! Зун а апаратдин вили вилиз килигнай гъа-а! Вунни гъанал алай хъи, чан Идрис дайи? Аллагъ заз къалум хъуй, эгер табзаватIа, килигнай зун гъа вилиз, апаратдин. Идрис дайи, са жуьре хъана, зун жув-жувалай алатнай е-е... Серсер хъанай... Пуд юкъуз зун жув-жувал хтаначир... Ахпа и ам... и-и-и,

і азетдизни зи шикил акъатнай гъа-а! Тамерлан, и куь Тамерлан хиперал хтанай, гъада гъана къалурнай заз... А(кунай заз жуван шикил, Идрис дайи чан, заз акІ хъанай хъи, на лугъуда, закай къве кас хъанва... Элкъве-ена икІ, са чарх яна, и зи къил, на лугъудай къакъатнава. Къакъатна бедендивай, лув гана, фена цавуз... Зун гъа и чилел алама... Идрис дайи чан, хуьруьз хтанай зун... Ацукъиз кІандай заз ви столдихъ. Идарадавай. Са рикІи лугъудай, герек туш, айиб я. Ацукъмир. Ахпа и райондай атайбуруни и зи тарифарнай гъа-а! РикІел аламани?—Идрис вилерни, чинни агажна, тажуб хъана, шуькІуь яхун гардан вилик яргъи авуна, Ибил Квасадиз килигзавай.

— Седри Идрис дайи чан, ви къин зал алач, валлагъ, биллагъ. Заз акІ тир хъи, на лугъуда зун ахвара ава... Ахпа а кІвалах хъанай... Къени за фикирзава: яраб зун пхвара хъанай жал?.. Ахпа зун дагълариз катнай гъа-а! Аллагъ къалум, седри Идрис дайи, зун аниз регъуьвилляй катнай... За лагъанай, мад гила заз вун акуртІа, зун рекъида... КичІени тир заз, регъуьни... Гишинни хъайила, мекъини хъайила, акуна заз, зи къили ванзава, зун жув-жувал хквезва... Эй зун, лагъанай за, ви ина вуч ава? Инаг гъинаг я? Им гъи бере я? Ви юлдашар гъинава? Вучиз вун и вала-цаца гъатнава, эй зун? Вун вуч я? Багъишламиша, Идрис дайи, ам жув-жувал алачиз хъайи кар тир.

— Завай вун садлагъана виниз хкажун хъанай, Ибил, гъакІ хъайила, ви къил элкъвенай, чан хва.

— Ун, ун, Идрис дайи. ГъакІ хъана, ун, гъакІ хъана! Рагъ къалум... Вуна заз багъишламиша... Багъишламишзавани?

— Жедай кІвалахар я, Ибил. Э-э-эй, чан хва, '£гер гъа къил элкъведай туширтІа, инсанар вири бахтаёгф жедай хъи! Сад-зур кас жеда, къил элкъуьн тавуна, екё дережадив агакъдай. РикТел хуьх, чан хва...

Гатфарин сифте кылера райондай са «газик» атанал Катрамаканда гьасятда ван гьатна:)

— Райкомдай кас атанва...

Ина фадлай адет хьанвай: эгер райкомдин сад лагьай секретарь атанваз хьуй, лугьудай: райком атанва; эгер ам ваъ, маса кас атанваз хьуй, лугьудай, райкомдай кас атанва.

Райкомдин секретарь атанвай. Кьакьан, вили вилерин, кылин чГарариз рех янавай, лацу якларин, риклиз чими итим. Ам са геренда идарада ацукьна, ахпа дубара седри Идрисан кГвализ рекье гьатна.

И юкьуз седри Идрис вичин асадал гьил илисиз, гьа кГвалин патарив ва айвандик кьекъезвай...

— Вагь! — гьарай акъатна адай. — Валлагь им лап гьа и зи кГвализ къезвай хьтинди я.

Седри Идрис вичин асклан къавал акъвазнавай.

Акъвазна асклан къавал, гьа вичин тегьерда, къезвайбуруз са вилай чап-чап килигиз, ам милидаказ хьуьрезвай.

— Им вуч лагьай чИал я, я чан Идрис дайи? — жузуна райкомдин секретарди. — Чна лагьанай вун гьа кье-пака кГвачел къарагда, амма вуна кьуьзуьвал хиве къазвай хьтинди я. — Ада седри Идрисав гьил вугана.

— Я чан хва-а-а, садра кГвализ фин чун, кГвализ фин, кГвалахрикай ахпа рахада, — лагьана седри Идриса, ам кГвализ тухвана. — Валлагь, маншаллагь, ви буба итим я... Вуна зун шад авуна.

Райкомдин секретардихь галаз мадни са-къве кас атанвай. Седри Идриса абур вичин кГвале, канабдин рухунал эцигнавай хьуьцуьганрал ацукьарна, вич тадиз к'ецеел экъечІна. Хтулар айвандик акъвазнавай.

— Чан балаяр, — лагьана седри Идриса абуруз къведазни санал, — чан балаяр, тадиз са клек яхь! Фад!

— Исятда, йикъан нисинихъ кӀекре вич къаз тазваки?— лагърна Азиза. — ВучайтӀани къаз гудай туш. раллагъ, буба, къаз гудай туш!

— Цуриз эверна, цура яхъ, — лагъана Идриса. — Та-3, чан балаяр, зун уъзуькъара ийимир! Мугъманрин в^лик беябур жеда гъа!..

Седри Идрис кӀвализ хтана Мугъманривай идакай-адакай хабарар къуна, ам мадни къежел эхкъечӀна.

— КӀек цуриз къевзвач, — лагъана Азиза.—Валлагъ-биллагъ, къевзвач, буба! Вич къаз кӀанзавайди чизва... Мугъманар атайди адаз акуна...

— Са верч яхъ. Нинди кӀандатӀани хъурай, са верч яхъ .

— Валлагъ, буба, гъабурни цуриз къевзвач... КӀекре абуруз хабар гузва .. Са виляй килигиз, хабар гузва,!' Абурни цуриз къевзвач..

— Чан балаяр, зун и атап чугъманрин вилик уъзуькъара ийимир.. Абур яргъай атанвай инсанар я...

Седри Идрис мадни кӀвализ хтана Райкомдин секретардиз ам къежел вучиз эхкъечӀнавайди ятӀа чизвай ва гъавиляй ада Идрисавай тӀалабна:

— Чан Идрис халу, чаз гъич са затӀни герек туш, чун нез атанвач, чун акун патал атанва, вун гъикӀ яшамеш жезватӀа акваз атанва...

Са сятдилай хъиз хуьруьн цӀийи клубда собрание хъана.

Райкомдин секретардин патав къуьзуь Идрисни ацукънавай. Адан къуьнерихъ кӀурт галай. Райкомдин секретарь речъ рахана.

— Юлдашар, иллаки Ватандин дяведин йисара адан, чи кӀани, гъа куьне лугъудайвал седри Идрисан зегъметдин женг къизгъинди ва баркаллуди хъана.. Ам чи райондин майишатрин арада виридалайни чешнелу руководитель тир... Ада государстводин вири планар артухни алаз тамамариз хъана. Некни, сарни, чӀемни, картуфарни, якни — вири артухни алаз маса гуз хъана .. Хци,